

SCIENTIFIC JOURNAL

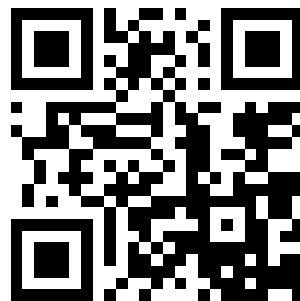
APRIL 2024

INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES

Social Sciences & Humanities

VOLUME 1
ISSUE 6
APRIL 2024

<https://internationalsciences.org/>

INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES

VOLUME 1, ISSUE 6, APRIL, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

M. Kurbonov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, National University of Uzbekistan

EDITORIAL BOARD

J. Usarov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

G. Karlibayeva

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Nukus State Pedagogical Institute

H. Jurayev

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Bukhara State University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

Y. Maxmudov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Termez State University

Sh. Sodikova

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, National University of Uzbekistan

Sh. Pazilova

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

E. Xujanov

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Tashkent State Pedagogical University

H. Qurbanov

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Tashkent State Transport University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

F. Khazratov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Bukhara State University

M. Mansurova

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Tashkent State Transport University

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047566>

TIJORAT BANKLARINING KREDIT OPERATSIYALARI VA KREDIT PORTFELI TAHLILI

Valikulova Aziza Voxid qizi

Bank moliya akademiyasi BHAN 2207 tinglovchisi

Annotatsiya: *Tijorat banklarining faoliyatida kredit operatsiyalari va kredit portfelini tahlil asosiy ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi. Kredit portfelini tahlilini samarali olib borish banklarning kredit faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Quyida kredit portfelining ahamiyati, uni boshqarish, qonuniy asoslari va statistik tahlil bo'yicha fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *kredit operatsiyalari, kredit portfelini, kredit siyosati, moliyaviy barqarorlik, makroiqtisodiy siyosat.*

Abstract: *In the activity of commercial banks, the analysis of loan operations and loan portfolio is one of the main priorities. Effective analysis of the loan portfolio has a positive effect on the credit activity of banks. Below is an opinion on the importance of the loan portfolio, its management, legal basis and statistical analysis.*

Key words: *credit operations, credit portfolio, credit policy, financial stability, macroeconomic policy.*

Kredit operatsiyalari tijorat banklarining eng muhim faoliyati hisoblanadi. Kredit jarayonlarini tashkillashtirish darajasi bankning asosiy ishi va uni boshqarish sifatining eng yuqori ko'rsatkichidir. Banklar uchun kreditlar berish foyda keltiruvchi operatsiyadan tashqari asosiy daromad manbalaridan biri bo'lib ham xizmat qiladi. Ya'ni, har qanaqa iqtisodiy takomillashish bosqichida, hatto tashkilotlarning moliyaviy beqarorligi vaziyatida ham kredit berish to'xtab qilmaydi. Aynan kredit operatsiyalarini va kredit portfelini bankda to'g'ri va oqilona kredit siyosati asosida yurgizish eng katta daromad olish imkoniyatini beradi. Kredit portfelini shakllantirish va portfel sifatini baholash bank faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Optimal, sifatli kredit portfelini bankning likvidligi va ishonchligiga katta ta'sir qiladi. Bankning ishonchligi ko'pchilik uchun, eng muhimi - omonatchilar bo'lgan va bank xizmatlaridan foydalanadigan aksiyadorlar, korxonalar, aholi uchun muhimdir.

Bankning barqarorligini taminlashda asosiy vosita kredit portfelini sifatini boshqarish maqsadi maqbul holatga, ya'ni optimal kredit portfeliga erishish

hisoblanadi. Xatar va rentabellik darajasi nisbati optimal kombinatsiyasini amalga oshiradigan kredit portfeli optimal kredit portfeli deb ataladi. Kredit portfeli sifati ya'ni tavakkalchilik darajasi va rentabellik holati bilan ajralib turadi. Ularning o'zaro munosabatlarining umumiy shakli quyidagicha: daromad qancha ko'p bo'lsa, xavf ham shuncha yuqori bo'ladi.

Kredit portfeli — barcha kreditlar bo'yicha balans hisobvaraqlari summasi (brutto), banklar tomonidan olinadigan ishlab chiqarish korxonalarini negizida tashkil etiladigan kompaniyalar aktivlariga banklar tomonidan yo'naltiriladigan barcha mablag'lar, shuningdek uch yildan kam bo'lmagan muddatga berilgan lizing xizmatlari summasi.¹ Yuqorida berilgan ta'rifdan bilish mumkinki, umumiy qilib aytganda, optimal kredit portfeli - boshqa barcha kredit maqsadlarini belgilaydigan kreditlash faoliyatining global maqsadi sifatida ko'riladi.

Siyosat bank kredit portfelini vaqti-vaqti bilan baholashga javobgar bo'lgan mansabdor shaxslar ro'yxatini belgilashi hamda kredit portfeli sifatini aniqlash va tuzatishlar minimal yuzaga keluvchi yo'qotishlar bilan kiritilishi uchun muammoli kreditlarni aniqlash uchun zarur bo'lgan ichki bank kredit tahlili maqsadlarini belgilab qo'yishi lozim.

Tahlil maqsadlari kredit sifatini aniqlash bilan bir qatorda kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosati muvofiqligini ta'minlash va kredit hujjatlarini rasmiylashtirish tadbiri, moliyaviy tahlil, garovni rasmiylashtirish va baholash, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlash, qonunchilik me'yorlariga rioya qilish.²

Statistik ma'lumotlarga asoslanib tahlil qiladigan bo'lsak, O'zbekiston bank tizimining kredit portfeli 2023-yil yakuniga ko'ra 471,4 trln. so'mni tashkil etdi, bu 2022 yilning shu davriga nisbatan 21 foizga ko'pdir.

Banklar 2023 yil oxirida 148,62 trln. so'mni jismoniy shaxslarga, bu 2022-yilga nisbatan 47 foizga ko'pdir. 2023-yilda yuridik shaxslarga berilgan kreditlar hajmi 2022-yilga nisbatan 12 foizga oshib, 322,78 trln. so'mni tashkil etadi.

Markaziy bank jismoniy shaxslarga 58,11 trln. so'm ipoteka kreditlari (o'sish 25%), 44,59 trln. so'm – iste'mol kreditlari (+92%) va 24,52 trln. so'm mikro kreditlar (+67%) ajratildi.

Ta'limga ajratilgan kreditlar 4,74 trln. so'm (+131%) va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun ajratilgan kreditlar – 16,39 trln. so'mni (+13) tashkil etdi. Kredit tashkilotlari hisoblanmaydigan yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar 13 foizga oshib,

¹ <http://lex.uz/docs/-1529317> Tijorat banklari tomonidan kredit portfeli tarkibida uzoq muddatli investitsiyaviy moliyalashning ulushiga qarab foyda solig'i bo'yicha soliq imtiyozlarini qo'llash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida

² Tijorat banklari kredit siyosatiga nisbatan qo'yiladigan talablar to'g'risida NIZOM (Yangi tahrirda)

308,76 trln. soʻmga, sindikatlashtirilgan kreditlar - 17 foizga oshib, 5,54 trln. soʻm, lizing va faktoring – 30 foizga – 2,03 trln. soʻmni tashkil etadi.

Yuridik shaxslarga berilgan mikrokreditlar 42 foizga kamayib, 5,28 trln. soʻmni tashkil etadi. Sanoatga 140,15 trln. soʻm (umumiy kredit portfelining 30 foizi), qishloq xoʻjaligi – 47,25 trln. soʻm (10%), transport va aloqa – 34,34 trln. soʻm (7 foiz), savdo va umumiy ovqatlanish – 32,51 trln. soʻmni (7%) tashkil etdi.³

1-jadval. Bank tizimi kredit portfeli toʻgʻrisida hududlar kesimida maʼlumot⁴

№	Hudud nomi	01.12.2020	01.12.2021	Oʻzgarishi	
				summa	foizda
Jami		270 716	320 813	50 096	19%
1	Qoraqalpogʻiston Respublikasi	7 933	8 479	546	7%
2	Andijon viloyati	12 032	14 074	2 042	17%
3	Buxoro viloyati	11 659	14 863	3 204	27%
4	Jizzax viloyati	9 606	11 128	1 523	16%
5	Qashqadaryo viloyati	10 847	12 285	1 438	13%
6	Navoiy viloyati	8 745	9 329	584	7%
7	Namangan viloyati	9 534	11 267	1 733	18%
8	Samarqand viloyati	14 711	15 995	1 284	9%
9	Surxondaryo viloyati	10 886	12 741	1 854	17%
10	Sirdaryo viloyati	7 864	9 691	1 827	23%
11	Toshkent shahri	128 211	156 747	28 536	22%
12	Toshkent viloyati	16 888	19 649	2 761	16%
13	Fargʻona viloyati	12 426	13 961	1 535	12%
14	Xorazm viloyati	9 375	10 603	1 228	13%

Oʻtgan 2020-2021-yillardagi bank tizimi kredit portfelining hududlar kesimi boʻyicha berilgan maʼlumotlarga koʻra, barcha hududlar kesimida 2021-yilda 2020-yilga nisbatan 19% ga oshgan. Hududlar ichida eng katta ulushga ega boʻlgan hududlar Toshkent shahri 156747, Toshkent viloyati 19649, Samarqand viloyati 15995 summa bilan boshqa hududlarga nisbatan katta kredit portfeli hajmiga ega boʻlgan. Yillar kesmidagi eng katta oʻsish Buxoro viloyati 27%, Sirdaryo Viloyati 23% va Toshkent shahri 22% ga toʻgʻri kelgan.

³ <https://uzdaily.uz/ru/post/83625>

⁴ <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/575089/>

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, kredit portfeli sifati va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlari o‘shining mo‘tadil darajasiga amal qilish, muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro miqyosda amaliy tajribaga ega bo‘lgan menejerlarni jalb qilish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tatbiq etish orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlash bank tizimini isloh qilishning eng muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Kredit portfelining sifat ko‘rsatkichlari asosida kredit berish tamoyillariga muvofiqligini va qarz berish operatsiyalari tavakkalchilik darajasi, berilgan likvidlilik istiqbollari baholash mumkin. Yuqoridagi keltirilgan fikrlar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, har qanday bankda kredit portfelining holati va portfel sifati baholash doimiy ravishda amalga oshirilishi muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Коваленко Сергей Борисович, Швейкин Игорь Евгеньевич Кредитный портфель банка и его роль в предотвращении кредитного риска // Промышленность: экономика, управление, технологии. 2019. №1 (75). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kreditnyy-portfel-banka-i-ego-rol-v-predotvrascheniikreditnogo-riska>.
2. Омонов А.А., Қоралиев Т.М “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2019 й. – 461 б.
3. <http://lex.uz//docs/-1529317> Tijorat banklari tomonidan kredit portfeli tarkibida uzoq muddatli investitsiyaviy moliyalashning ulushiga qarab foyda solig‘i bo‘yicha soliq imtiyozlarini qo‘llash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida
4. Tijorat banklari kredit siyosatiga nisbatan qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida NIZOM (Yangi tahrirda)
5. <https://uzdaily.uz/ru/post/83625>
6. <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/575089/>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047590>

ALISHER NAVOIY ASARLARI TILI LEKSIKASI

Karamatova Parvina Shuxrat qizi

Ismoilova Shahlo Baxtiyor qizi

TerDU, o‘zbek filologiyasi fakulteti talabalari

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada buyuk adabiyotshunos, turkiy til va o‘zbek adabiy tilining asoschisi, go‘zallik kuychisi hisoblanmish Alisher Navoiyning turk tili va adabiyotiga qo‘shgan hissasi, turk tilining rivojidagi mislsiz ahamiyati yoritib o‘tilgan. Shuningdek, uning turk tiliga bo‘lgan e‘tibori, shu tilda yaratilgan asarlarining betakrorligini ham ko‘rishimiz mumkin. Shu bilan birga Navoiy asarlarining til leksikasi haqida ham to‘xtalib o‘tilgan.

KALIT SO‘ZLAR: Alisher Navoiy, turk tili, o‘zbek adabiy tili, “Xamsa”, leksika, taom nomlari, kiyim-kechak nomlari.

Alisher Navoiyning ijodi har bir davr uchun eng muhim ilmiy manba sifatida keng tadqiq etib kelinadi. Navoiy ijodining yuksak cho‘qqisi “Xamsa” asari (1483–1485)dir. Shoir birinchilardan bo‘lib turkiy tilda to‘liq “Xamsa” yaratdi va turkiy tilda shunday ko‘lamdor asar yozish mumkinligini isbotlab berdi. “Xamsa” tarkibiga “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab‘ai sayyor”, “Saddi Iskandariy” kabi dostonlar kiradi. Alisher Navoiy turkiy tillar tarixidagi beqiyos va tengsiz adabiyotshunosdir. Uning turkiy tillar rivojidagi mehnatlari mislsizdir. Barchaning diqqat-e‘tibori fors tili va uning qanchalar jarangdorligiga qaratilgan bir vaqtda, Navoiy turk tilining nechog‘lik go‘zalligi, boyligini to‘la ochib bera oldi va ushbu tilda takrorlanmas dostonlar, g‘azallar yaratdi. Turk tiliga bo‘lgan e‘tiborning kuchayishiga, bu tilning gullab yashnashiga o‘z hissasini qo‘shdi. Navoiyning bu xizmatlari hanuzgacha avlodlar e‘tibori va e‘zozidadir.

Alisher Navoiy asarlari tili XV asr adabiy tilning nodir yodgorligi sifatida jahonda shuhrat qozonganligi ijtimoiy hayotning barcha sohalariga oid katta leksika aks etgan, o‘zbek klassik adabiy tilining fonologik va grammatik tizimi uning asarlari tufayli muayyan me‘yorlarga tushdi va klassik asarlar tili sifatida o‘zining mavqeyini hozirgacha saqlab qolmoqda. Alisher Navoiy sa‘y-harakatlari tufayli eski o‘zbek adabiy tili nomi bilan yuritilgan bu til barcha jabhada adabiy til talablariga javob bera olgan. Shu tufayli ham unga o‘zbek adabiy tilining asoschisi degan buyuk e‘tirof manzur ko‘rildi. Alisher Navoiy asarlarining til xususiyatlarini o‘rganish masalasi

ham dolzarb masalalardan biri sifatida olimlarning doimiy diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Q.Muhiddinov, X.Doniyorov, U.Sanaqulov, I.Nosirov, Z.Hamidov kabi tilshunos olimlarimiz Navoiy asarlarining leksik-semantik xususiyatlarini tadqiq etishga o‘z hissalarini qo‘shganlar. Xususan, bulardan Xudoyberdi Doniyorov 1960-yillarning oxirida navoiyshunoslikning eng muhim qismlaridan biri hisoblangan Alisher Navoiy asarlarining tili va uslubi masalalarini keng ko‘lamda tadqiq etish ishlarini boshlab bergan.

X. Doniyorovning “Alisher Navoiy va o‘zbek adabiy tili” nomli ilmiy risolasida Markaziy Osiyo jug‘rofiyasida XI asrda shakllangan adabiy tilning XV asrda ulug‘ shoir tomonidan dunyoning eng rivojlangan adabiy tillari darajasiga olib chiqilgani, shu bois, eski o‘zbek adabiy tili tarixi XIX asrning ikkinchi yarmigacha nafaqat o‘zbek etnosi, balki boshqa qardosh turkiy xalqlar uchun ham birdek mushtarak adabiy til vazifasini bajarib kelganligi to‘g‘risidagi fikrlar keltirib o‘tilgan.

A. Navoiy asarlari til xususiyatlari haqida gapiradigan bo‘lsak, Navoiy o‘z asarlarida, albatta **“grammatika”** yoki **“fonetika”** so‘zini qo‘llagan emas. Lekin tilning grammatik va fonetik qonunlarini yaxshi bilgan, ularni bir-birlaridan yaxshi farqlagan va o‘ziga xos arabcha-forscha va turkcha-o‘zbekcha terminlar bilan atagan (amr, harf, harakat, hamza, voze’, voz’ - yasovchi yoki so‘z yasovchi, tajnis va iyhom – ko‘p ma’noli so‘z: alam - ism, ot; almutakallim – so‘zlovchi; lafz, kalom, alfoz kabi terminlar) hamda ular haqida o‘z davriga nisbatan juda muhim fikr va mulohazalar bayon qilgan. Jumladan, Navoiy turkiy (o‘zbek) tilining grammatik xususiyatlari haqida yetarli darajada fikr bildirgan. Turkiy tilda so‘z yasashini xarakterlash jihatidan Navoiyning “-chi” affiksiga keltirgan misollari, ayniqsa, muhim va mufassaldir: “Yana bir adolari borki, ba’zi alfozning so‘ngida “ch, i, ki, chi” lafzidur, orttururlar, yo mansabning, yo hunarning, yo peshananing izhori uchun: forsiyda yo‘qtur, balki alar ham turkcha ayturlar”.

Navoiy, shuningdek -vul, -l kabi qo‘shimchalar orqali o‘sha davrda keng qo‘llanilgan “xirovul, qarovul, chingdovul, yanqovul, so‘zovul, patavul, kitpovul va yasavul, bakovul, shig‘ovul; qahol, yasol, qabol, to‘sqol, sevarg‘ol” kabi otlar yasalganligini ham qayd qilib o‘tadi. Navoiy asarlarining tili o‘z davrida mavjud bo‘lgan turkiy sheva, lahja va dialektlarning deyarli hammasining vokalizmini qariyb to‘liq ravishda aks ettirgan. Chunki 9 sostavli unli tovushlar tizimi va singarmonizm qonuniyati eski o‘zbek adabiy tilining asosiy bazalari bo‘lgan qipchoq lahjalarini ham, o‘g‘uz lahjalarini ham, o‘rta (o‘zbek-qorluq-chigil-uyg‘ur) lahjalarini ham tovush tizimlarini to‘liq aks ettirishga imkon bergan. Navoiy tilidagi qisqa hamda cho‘ziq “i” unli tovushi o‘sha davrdagi o‘g‘uz-turkman lahjalarining tovush tizimini to‘liq aks ettirish uchun hamda arab, ayniqsa, fors-tojik tilining ta’siriga kuchli ravishda

uchragan Hirot, Samarqand, Buxoro singari shahar shevalari vaular tipidagi shevalarning tovush xususiyatlarini aks ettirish uchun xizmat qilgan. Navoiy asarlari tilida uchrovchi ochiq “o”(u) tovushi esa shu keyingi aytilgan til va dialektlarda fonema darajasiga ko‘tarilgan lablashgan “0” ni aks ettirish uchun qo‘llangan.

O‘zbek tilshunosligida leksik qatlamlar yuzasidan bir necha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Biz ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlaridagi taom nomlari, kiyim-kechak nomlarining leksik xususiyatlari yuzasidan tahlil qilib o‘tamiz. Navoiy asarlari tilida taomga doir biz aniqlagan 56 leksema qo‘llanilgan bo‘lib, shundan 30 tasini turkiy so‘zlar, 19 tasini forsiy, 6 tasini arabiy, 1 tasini xitoycha 2 tasini hindcha o‘zlashmalar tashkil etadi. Demakki, taomga oid aniqlangan leksik birliklarning 53 % i turkiy so‘zlardan iborat. Masalan: 1. O‘tmak – non (ANATIL, 3 j. 612-bet). 2. Chalpak – chalpak (ANATIL, 3 j. 119-bet). 3. Ko‘moch / Kumoch – qo‘rga ko‘mib pishiriladigan non. 4. Kuloch - 1. Holvaga o‘xshash bir tur shirinlik. 2. Sharbat, bodom va qaymoq solib qilingan kulcha. (nabotiy kuloch birikmasi uchraydi). Alisher Navoiy asarlarida libos, kiyim-bosh so‘zlarining ma‘nodoshi sifatida kisvat so‘zi ham ishlatilgan:

Bir qo‘y terisin chiqordi filhol,
Majnung‘a dediki: “Egningga sol.
Qo‘ydek bu terini xil‘at ayla,
Boshdin ayog‘ingg‘a kisvat ayla.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, O‘zbekiston ilm-fanini Navoiysiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Navoiy dahosining qudrati shundaki, u o‘zining amaliy faoliyati bilan turli til, lahja va shevalarga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarni umumlashtirdi, muayyan me‘yorga soldi va sayqallashtirdi. Shu tariqa, yagona adabiy tilga asos soldi va bu tilni yuqori cho‘qqiga olib chiqdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. –T.: G‘.G‘ulom, 1979. –B.149.
2. Zohidov A. Ulug‘ shoir ijodining qalbi. –T.: O‘zbekiston, 1970. –B.12.
3. Olimov S. Navoiy va Naqshband. –T.: O‘qituvchi, 1996. –B.146.
4. Abdug‘afurov A. Navoiy satirasi. –T.: Fan, 1966. –B.23.
5. Арипов М. Гуманизм Алишера Наваи. –Т.: Ўқитувчи, 1991. –Б.67.
6. Hayitmetov A. Alisher Navoiyning adabiy tanqidiy qurilishlari. –T.: Fan, 1939,- b33
7. Abdurahmonov G., Rustamov A. “Qadimgi turkiy til”- T: O‘qituvchi 1982-yil
8. Abdurahmonov G., Shukurov Sh., Mahmudov Q. “O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi” -T:O‘qituvchi 2008

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047636>

OSIYO-TINCH OKEANI MAMLAKATLARI IQTISODIYOTINI MODERNIZATSIYA QILISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shavkat Akilovich Sharifxo‘jaev

iqtisodiyot fanlari doktori, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
“Xalqaro iqtisodiyot” kafedrasida professori

Ziyoda Abduraximovna Kamilova

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Xalqaro iqtisodiyot va menejment fakulteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari iqtisodiyotini modernizatsiya qilish xususiyatlari, jumladan, mintaqaning yetakchi iqtisodiy gigantlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridagi innovatsiyalar, norasmiy bandlik va ishchi kuchi tengsizligi muammolari, shuningdek, bank sektori, byudjet konsolidatsiyasi va moliyaviy barqarorlik bilan bog‘liq muammolar muhokama qilinadi. Maqolada mintaqaning iqtisodiy dinamikasi murakkabligi va zamon talablarini yengish uchun tizimli islohotlar zarurligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: *iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, iqtisodiy gigantlar, innovatsiyalar, norasmiy bandlik, tengsizlik, bank sektori, byudjet konsolidatsiyasi, moliyaviy barqarorlik, tizimli islohotlar.*

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF ASIA-PACIFIC COUNTRIES

ABSTRACT

The article discusses the features of the modernization of the economies of the countries of the Asia-Pacific region, including the leading economic giants of the region, innovations in information and communication technologies, problems of informal employment and labor inequality, as well as problems related to the banking sector, budget consolidation and financial stability. The article emphasizes the complexity of the economic dynamics of the region and the need for systemic reforms to overcome the demands of the times.

Keywords: *economic modernization, economic giants, innovation, informal employment, inequality, banking sector, budget consolidation, financial stability, structural reforms.*

Bugungi kunda Osiyo-Tinch okeani mintaqasi chegaralarini belgilashda turlicha yondashuvlar mavjud. Aksariyat tadqiqotchilar Osiyo-Tinch okeani mintaqasi deganda Bering bo'g'ozidan Myanmagacha bo'lgan hududni nazarda tutadi. Unga Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya, Vetnam, Kambodja, Laos, Tayland, Singapur, Indoneziya, Malayziya, Bruney, Filippin, Myanma, Shimoliy Koreya va Mo'g'ulistonni kiritish mumkin. Shuningdek, Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi jarayonlarni chuqur o'rganish uchun AQSh, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Kanada, Hindiston, Pokiston kabi davlatlarni kiritish muhim.

So'nggi o'n yilliklarda Osiyo-Tinch okeani mintaqasida jahon siyosati va iqtisodiyotining yangi markazini yaralish jarayonini kuzatish mumkin. Mintaqada iqtisodiy o'sish bo'yicha dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlar qayd etildi. Mintaqaning iqtisodiy gigantlari qatoriga Xitoy va Yaponiya, shuningdek, Janubiy Koreya, Singapur, Malayziya va boshqalar kirdi.

Mintaqa juda qulay geosiyosiy mavqega ega. Janubiy-Xitoy va Sharqiy-Xitoy dengizlariga chiqish imkoniyati AQSh va Yevropaga muhim dengiz yo'llarini ochadi. Mintaqa tinchlik va xavfsizlik nuqtai nazaridan ham nihoyatda muhim mavqega ega bo'lib, jahon siyosatining yetakchi sub'yektlari, xususan, mintaqaning eng faol davlatlari qatoridan joy olgan AQSh va Xitoy tomonidan katta qiziqish uyg'otadi. Turli madaniyatlar, siyosiy va iqtisodiy yondashuvlardagi farq tufayli Osiyo-Tinch okeani mintaqasi o'ziga xos "xilma-xillikdagi birlik" ni ifodalaydi, bu mintaqa davlatlarining jahon iqtisodiyotidagi mavqeini yanada mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi bugungi kunda ko'plab ko'rsatkichlar bo'yicha yetakchilik qilmoqda. Uning maydoni butun dunyo hududining 40% ni egallaydi, bu yerda xomashyo resurslarining 65% qayd etilgan. Mintaqa mamlakatlari hissasiga jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb 60 foizi, xalqaro savdoning 47 foizdan ortig'i, jahon to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmining 48 foizi, dengiz transportining 60 foizdan ortig'i va havo transportining 25 foizi to'g'ri keladi. Shu bilan birga mintaqada nisbatan arzon transport yo'nalishlari va bozorlar ko'p.

Mintaqa bugungi kunda yalpi ichki mahsulot va tashqi savdo aylanmasining o'sishi bo'yicha jahonda yetakchi o'rinni egallab, sanoat ishlab chiqarishini jadal rivojlantirmoqda, fan-texnika taraqqiyoti samaralaridan tijorat maqsadlarida samarali foydalanish borasida katta yutuqlarni ko'rsatmoqda. Osiyo-Tinch okeani davlatlarining umume'tirof etilgan iqtisodiy muvaffaqiyatlarining asosini nisbatan yuqori bo'lmagan ishchi kuchi qiymati, jamg'armalarning yuqori darajasi, milliy iqtisodiyotlarning aniq ifodalangan eksportga yo'naltirilganligi bilan ta'minlangan muhim raqobat afzalliklari tashkil etadi. Jahon bankining 2022- yil uchun ma'lumotlariga ko'ra, yalpi ichki mahsulot ko'rsatkichi bo'yicha dunyo mamlakatlari va hududlari reytingida Osiyo-Tinch okeani mintaqasining 3 ta yirik iqtisodi

yetakchilik qilmoqda – AQSh 25,4 trillion dollar, Xitoy 18,0 trillion dollar va Yaponiya 4,2 trillion dollar.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi o‘zining geoiqtisodiy yuksalishiga ko‘p jihatdan sanoat tovarlari bo‘yicha dunyodagi eng yirik eksportchiga aylangan Xitoy sababli erishgan. Xitoy Bojxona Bosh boshqarmasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2020- yil oxirida Xitoyning eksporti pandemiyaga qaramay, 2019- yilga nisbatan 3,6 foizga oshib, 2,59 trillion dollarni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkich o‘shida davom etib, 2021- yilda 3,36 trillion dollarni, 2022- yilda esa 3,59 trillion dollarni tashkil etdi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari hozirgi vaqtda iqlim o‘zgarishi, raqamlashtirishning jadal sur‘atlari va demografik siljishlar, xususan, aholining qarishi bilan bog‘liq o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu megatrendlarni to‘liq nazorat qilib bo‘lmaydi, lekin ularni yanada inklyuziv, teng huquqli va adolatli jamiyatni yaratishga qaratilgan izchil rivojlanish strategiyalari orqali hal qilish mumkin.

O‘nlab yillar davomida Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi mamlakatlar tug‘ilish va o‘lim darajasi bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlardan past ko‘rsatkichlarga o‘tish, umr ko‘rish davomiyligi hamda ichki va xalqaro migratsiya ortib borishi bilan tavsiflanadigan demografik o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Natijada yoshlar va asosan qishloq aholisi qariroq va shahar aholisiga aylandi. Bu o‘zgarish insoniyatning muvaffaqiyatlarini ko‘rsatadi, chunki bu aholi salomatligini saqlashni takomillashtirish, tibbiyotdagi taraqqiyot va umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish natijasidir. Ammo bu o‘zgarishlar juda tez sodir bo‘lganda va ko‘p sonli aholiga ta’sir qilganda, hamda mamlakatlarda o‘zgarishlarga mos choralarni amalga oshirish uchun vaqt kam bo‘lganda, yanada chuqurlashib borayotgan muammolarni keltirib chiqaradi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi innovatsiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) rivojlantirish va joriy etishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar globallashtirish sur‘atlarini tezlashtirib, mehnat bozorlari va ijtimoiy tuzilmalarni o‘zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar rasmiy iqtisodiyotda samaradorlikni oshirish va ish o‘rinlari sonini ko‘paytirishga yordam berishi mumkin, ammo raqamli texnologiyalardan barcha bir tekis foydalana olmasligi daromad va boylikda tengsizlikni oshishiga ham hissa qo‘shishi mumkin. Dalillar shuni ko‘rsatadiki, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi dunyodagi barcha mintaqalar orasida eng katta raqamli tafovutga ega. Mintaqa aholisining uchdan ikki qismidan kamrog‘i internetdan foydalanadi, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida esa bu ko‘rsatkich o‘rtacha 90 foizni tashkil qiladi.

AKTdan foydalanish raqamli ko‘nikmalarni talab qiladi va raqamlashtirish mehnat bozorlarini o‘zgartirish orqali imkoniyatlar va natijalar tengsizligini oshiradi. 2020-2022- yillar oralig‘ida bazaviy, standart va ilg‘or AKT malakalari darajalari

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlarida sezilarli darajada farq qiladi. Hatto yuqori natijalarga erishgan mamlakatlarda ham aholining 40 foizigacha bo'lgan qismida AKT bo'yicha bazaviy ko'nikmalar mavjud emas. Ma'lumotlar taqdim etilgan barcha mamlakatlarda aholining 12 foizdan kamrog'i AKT bo'yicha ilg'or ko'nikmalarga ega.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi tabiiy resurslarga va qishloq xo'jaligi sektoriga qaramlik, aholi zich joylashgan qirg'oq hududlari, ijtimoiy himoyaning yo'qligi va qashshoqlikning yuqori darajasi tufayli iqlim o'zgarishi va u bilan bog'liq favqulodda vaziyatlarga juda zaifdir. Mintaqada iqlim ta'siri ostida ob-havo hodisalari tez-tez, shiddatli va oldindan aytib bo'lmaydigan bo'lib bormoqda. Osiyo-Tinch okeani mintaqasida dunyodagi tabiiy ofatlar eng ko'p uchraydigan o'nta davlatdan sakkiztasi joylashgan. Tabiiy ofatlarga moslashish va ularning ta'sirini yumshatish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarning yo'qligi tufayli mintaqa dunyoning boshqa qismlariga qaraganda iqlim xavf-xatarlariga ko'proq duchor bo'lmoqda.

Ishchi kuchining taxminan 52 foizi yashil iqtisodiyotga o'tish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlardan ta'sirlanishi mumkin bo'lgan sektorlarda ishlaydi. Masalan, qishloq xo'jaligida Janubiy va Janubi-G'arbiy Osiyodagi ishchi kuchining 43 foizi ishlaydi. Qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyotga o'tish mintaqada 100 mlngacha ish o'rni yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Mintaqadagi ishchilarning aksariyati munosib ish bilan ta'minlanish imkoniyatiga ega emas, bunda ayollar, yoshlar, nogironlar va keksalar nomutanosib ravishda zarar ko'rmoqda. Mintaqa aholisining yarmidan ko'pi ijtimoiy himoyaga ega emas; har beshinchi odam tibbiy xizmatlar uchun shaxsiy mablag'laridan qoplanadigan katta xarajatlarga duch kelishi xavfi mavjud; bundan tashqari, ko'pchilik inklyuziv va adolatli sifatli ta'lim va umrbod ta'lim olish imkoniyatlaridan mahrum.

Ushbu tendensiyalarni bartaraf etish mehnatga layoqatli yoshdagi odamlarning mehnat resurslarida to'liq ishtirokini taqozo etadi. Ishchi kuchi iqtisodiy o'sishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, u tovarlar va xizmatlar savdosini va soliq tushumlarini ta'minlaydi; oilalar va jamiyat farovonligiga hissa qo'shadi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi ishchi kuchining 68 foizi norasmiy sektorda ishlaydi, bu 1,4 mlrd kishini tashkil etadi, ulardan 600 mln kishi qishloq xo'jaligi sohasida band. Norasmiy bandlik darajasi Janubiy va Janubi-G'arbiy Osiyoda eng yuqori bo'lib, u yerda ish joyiga ega bo'lganlarning qariyb 80 foizi norasmiy ish bilan band.

Norasmiy bandlik bandlik turlari va shakllarining keng doirasini, jumladan, o'z-o'zini band qilish va bandlikning nostandart shakllarini, masalan, vaqtinchalik ish, uydan turib yoki raqamli platformalarda ishlashni qamrab oladi. Natijada, mintaqadagi ishchi kuchining yarmi kuniga 5,5 dollardan kam daromad bilan tirikchilik qiladi.

Ba'zi demografik va ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarining norasmiy sektorda band bo'lish ehtimoli ko'proq, masalan, ma'lumot darajasi past bo'lgan odamlar, ayollar, nogironlar, keksalar, migrantlar va qishloq aholisi. Norasmiy iqtisodiyotning o'sishi noaniq, samarasiz, noto'g'ri yoki xato amalga oshirilgan makroiqtisodiy va ijtimoiy siyosat bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Yeterli bo'lmagan ta'lim va kasbiy tayyorgarlik darajasi, kamsitish, huquqiy maqomning yo'qligi, litsenziyalash talablariga rioya qilmaslik, iqlim o'zgarishi va tabiiy ofatlar - bularning barchasi norasmiy bandlikni keltirib chiqaradigan omillardir.

Mintaqadagi ishlagan soati davomida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori bilan o'lgan mehnat unumdorligi dunyo bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich va Afrikadan tashqari barcha boshqa rivojlanayotgan mintaqalar ko'rsatkichlaridan ortda qolmoqda. Ishchi kuchi salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun ish o'rinlarining soni va sifatini oshirish, aholining ijtimoiy himoyadan foydalanish imkoniyatini ta'minlash zarur. Muntazam va barqaror daromadning yo'qligi ishchilarni qashshoqlik va zaiflikka olib keladi va ularning salohiyatini pasaytiradi. Ijtimoiy himoyadan foydalanish inson huquqlaridan biridir va ehtiyotkorlik bilan boshqarilsa, mehnat bozorlarida samarali va munosib bandlikni yaratish imkonini beradi. Ijtimoiy himoya bolaning tug'ilishi, ishini yo'qotish yoki kasallik kabi hayotiy hodisalar tufayli ish va daromaddagi uzilishlarni yengishga yordam beradi. Bu, shuningdek, iqlim bilan bog'liq ofatlar, aholining qarishi va raqamlashtirish kabi iqtisodiy tanazzul va megatrendlarning oqibatlarini yumshatishga yordam beradi.

Mintaqaning ko'p qismida so'nggi paytlarda pul-kredit siyosatining keskinlashuvi va so'nggi ta'minot zarbalarini bartaraf etishni hisobga olgan holda, joriy siyosat bilan inflyatsiyani maqsadli darajaga qaytarish vazifasi tobora ko'proq amalga oshirilishi mumkin. Biroq, prognoz va cheklangan siyosat maydoni, davomli fiskal va moliyaviy siyosat bilan bog'liq muammolar bilan me'yorlashtirish inflyatsiyani qo'llab-quvvatlash, moliyaviy barqarorlikni saqlash va fiskal buferlarni qayta tiklash uchun zarurdir. Bunga qo'shimcha, pandemiya asoratlari, global iqlim o'zgarishi va geoiqtisodiy parchalanishning salbiy ta'sirini yumshatish uchun tizimli islohotlar zudlik bilan zarur.

Oxirgi ikki yil ichida inflyatsiyaning o'sishiga duch kelgan Osiyo-Tinch okeani mintaqasi markaziy banklari (Yaponiya banki va Xitoy Xalq bankidan tashqari) narx barqarorligi bo'yicha o'zlarining mandatlariga muvofiq pul-kredit siyosati pozitsiyalarini kuchaytirdilar. 2000- yildan boshlab rivojlangan va rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti mamlakatlarida nominal siyosat stavkalarining o'sish sur'ati oldingi pul-kredit qattiqlashgan davrlari bilan solishtirganda tezroq bo'ldi. Tarixiy hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, bu keskinlashuv yaqinda inflyatsiyaning pasayishiga yordam berdi.

Kelgusida mintaqadagi markaziy banklar pul-kredit siyosatini muddatidan oldin yumshatishdan ehtiyot bo'lishlari kerak: qattiqlashuv sikliga qaramay, oldingi real siyosat foiz stavkalari faqat nolga yaqin, bu neytral darajaga yaqin yoki hali ham bir oz past. Moliyaviy sharoitlar, ayniqsa, rivojlanayotgan bozor iqtisodlari, avvalgi pul-kredit siyosatining keskinlashuv davrlariga qaraganda ancha qulay bo'lib qolmoqda.

Mintaqaning bir necha ilg'or iqtisodlari, jumladan, Avstraliya, Yaponiya va Yangi Zelandiyadagi bazaviy inflyatsiya hali ham maqsadli darajadan ancha yuqori. Oziq-ovqat (ayniqsa, guruch) va yoqilg'i narxlari tufayli inflyatsiya xavfi yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Asosiy inflyatsiyaning o'zi oziq-ovqat, yoqilg'i va transport xarajatlari zarbalariga, ayniqsa rivojlanayotgan bozor va rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'sirchan. Shuningdek, siyosiy choralarning kechikishi hamda talab va taklif zarbalarining nisbiy hajmi atrofida sezilarli noaniqlik mavjud.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasining bank sektori kuchli kapital buferlari va o'sib borayotgan rentabellik bilan mustahkam bo'lib qoldi. Biroq, foiz stavkalari uzoq vaqt davomida yuqoriligicha qolishi bilan bog'liq bo'lgan aktivlar sifati xavfi ortishi va Osiyo-Tinch okeani mintaqasida moliyaviy sektorning stressiga olib kelishi mumkin. Siyosatchilar nazoratni kuchaytirish, shu jumladan Bazel III standartlarini joriy etish, sabr-toqat choralari bosqichma-bosqich bekor qilish va tizimli xavflarni diqqat bilan kuzatish orqali javob berishlari kerak.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi ko'chmas mulk sektorlari uzoqroq muddatga qattiqroq sharoitda moliyaviy barqarorlik xatarlari manbaiga aylanishi mumkin. Xitoyda mulk sohasida davom etayotgan stress kichikroq banklar uchun moddiy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Regulyatorlar xaridorlarning manfaatlarini himoya qilish va bozor ishonchini tiklash bilan birga, nochor ishlab chiqaruvchilarni qayta tashkil etish yoki bankrotlik jarayonlarini osonlashtirishi kerak. Xitoydan tashqarida yuqori kreditli mulk sektori segmentlari qiyin moliyalashtirish shartlari va likvidlik tanqisligiga duch kelishi mumkin. Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi tijorat ko'chmas mulk sektori nisbatan kichik bo'lsa-da va pandemiyadan keyin narxlarning oshishi odatda oddiy bo'lsa-da, Gonkong maxsus ma'muriy hududi va Singapur kabi mintaqaviy moliya markazlarida tijorat mulki narxi sezilarli darajada pasaydi. Bank sektorining tijorat ko'chmas mulkini kreditlash darajasi Osiyo-Tinch okeani mintaqasi iqtisodiyotida yuqori, ammo zaifliklar saqlanib qolmoqda. Makroprudensial chora-tadbirlar banklar va nobanklar, shu jumladan, yuqori darajada qarzdor korporativ qarz oluvchilar va tobora zaiflashib borayotgan ko'chmas mulk sektorlari (masalan, kreditlar bo'yicha cheklovlar) bilan bog'liq yuzaga keladigan xavflarni bartaraf etish uchun (qiymat koeffitsiyentlari va qarzga xizmat ko'rsatishning daromadga nisbati) oldindan qo'llanilishi kerak. Moliyaviy sharoitlar qulayligicha qolayotgan iqtisodlar uchun banklarning kontrsiklik buferlari va zaiflik cho'ntagiga ega bo'lgan sektorlar

uchun zaxiralarini oshirish haddan tashqari tavakkalchilikni yumshatishi mumkin. Agar moliyaviy sektorda stress yuzaga kelsa, likvidlikni qo'llab-quvvatlashni zudlik bilan qo'llash va ma'naviy xavfni kamaytirish zararni cheklaydi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi byudjet konsolidatsiyasi deinflyatsiyani qo'llab-quvvatlashda davom etmoqda, garchi bu sur'at 2024- yilda sekinlashishi kutilsa-da. Yuqori qarz darajalari va foiz stavkalari tufayli qarzga xizmat ko'rsatish yuklari pandemiyadan oldingiga qaraganda yuqoriroqdir, shuning uchun qarz barqarorligini ta'minlash uchun kuchli birlamchi balanslar zarur. Bu ustuvor sarf-xarajatlar uchun cheklangan fiskal maydonga ega bo'lgan yoki qarz muammosi xavfi ortgan mamlakatlar uchun ayniqsa tashvishlidir. Bozorga yo'naltirilgan tuzilmaviy islohotlar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va davlat moliyasini mustahkamlash orqali savdoni yengillashtirishi mumkin. Tarkibiy islohotlardan olingan daromadlar soliq tushumlarining ko'payishi va suveren qarzlarning torroq tarqalishi orqali amalga oshiriladi va oxir-oqibat qarzning YaIMga nisbatan sezilarli va uzoq muddatli qisqarishiga olib keladi.

Mintaqadagi davlatlar daromadlari xalqaro tengdoshlarga nisbatan pastligicha qolmoqda. Daromadlarni oshirishga qaratilgan islohotlar, shu jumladan soliqqa tortish bazasini kengaytirish va daromadlarni boshqarishni kuchaytirish, rivojlanish ehtiyojlarini moliyalashtirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Cheklangan moliyaviy maydonga ega mamlakatlarda davlat xarajatlari tegishli chora-tadbirlarga qaratilishi kerak. Bu eng zaif uy xo'jaliklarini himoya qiladi va kelajakdagi mahsuldorlikni oshiradi. Bunga subsidiyalar islohotiga ustuvor ahamiyat berish, zaif ijtimoiy himoya tarmoqlarini mustahkamlash va davlat investitsiyalarini ko'paytirish orqali erishish mumkin. Mintaqadagi yirik energiya subsidiyalarini qisqartirish, shuningdek, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiyaga sarmoya kiritish uchun moliyaviy maydonni yaratish orqali iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishga yordam beradi. Bir nechta chegaraviy bozor iqtisodiyoti (masalan, Maldiv orollari, Mo'g'uliston va Papua-Yangi Gvineya) va past daromadli mamlakatlar (masalan, Laos PDR) yuqori qisqa muddatli tashqi moliyalashtirish ehtiyojlari yoki qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlariga duch keladi. Kuchli fiskal barqaror darajada qarz barqarorligiga erishish uchun ayrim hollarda tuzatish talab qilinishi mumkin. Aloqa va ishonchli o'rta muddatli moliyaviy tuzilmalarni amalga oshirish bunday tuzatishlarni osonlashtiradi. Strukturaviy siyosat samaradorligini oshirish hamda pandemiya va parchalanish asoratlarini yumshatish uchun mamlakatlar maqsadli va puxta ketma-ketlikdagi tarkibiy islohotlarni amalga oshirishi kerak. Eng muhim cheklovlarni yengillashtiradigan islohotlarga ustuvorlik berish faoliyat ishlab chiqarish daromadlarini oshirishga yordam beradi va ommaviy xaridni ta'minlaydi. Sog'liqni saqlashni kengaytirish kabi islohotlarni qamrab olish, erta bolalik va oliy ta'lim olish

imkoniyatini oshirish, startaplarni qo'llab-quvvatlash va raqamlashtirishni chuqurlashtirish o'rta muddatli ishlab chiqarishni oshiradi. Tuzilmaviy taqsimotning potensial salbiy ta'sirini yumshatish iqtisodiy guruhlar (jumladan, jins va yosh) bo'yicha islohotlar qo'shimcha siyosat choralari talab qilishi mumkin.

Yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishga yordam beradi. So'nggi paytlarda butun Osiyo-Tinch okeani mintaqasi bo'ylab havo harorati o'nlab yillar davomida ortib borishi bilan birga tabiiy ofatlarning chastotasi ko'tarildi. Investitsiyalar iqlim o'zgarishiga moslashishni kengaytirish uchun kerak. Ham davlat, ham xususiy manbalardan, jumladan yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish mexanizmlari - ayniqsa, eng zaif hududlarda iqlim shoklari va global chiqindilarni kamaytirish orqali iqlim o'zgarishini yumshatish uchun zarur. Iqlim xavfi monitoringi tizimlari va risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish va kuchliroq xavfsizlik tarmoqlari va sug'urta tizimini yaratish, shuningdek, iqlim barqarorligini oshirish uchun zarurdir. Nihoyat, Osiyo davlatlari Xitoyning o'rta muddatli o'sishi ta'sirini yumshatish uchun islohotlarni kuchaytirishi kerak. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi global ta'minot zanjirlariga yuqori darajada integratsiyalashganligi sababli, ko'p tomonlama va mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash va parchalanish oqibatlarini yumshatish daromadlarni saqlab qolishga yordam beradi. Bu mintaqalararo notarif savdo to'siqlarini kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni talab qiladi. Tarif bo'lmagan savdo to'siqlari Osiyo-Tinch okeani mintaqasida yuqoriligicha qolmoqda va tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ularning olib tashlanishi o'sishda foyda keltirishi mumkin. Bundan tashqari, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash bo'yicha islohotlar chora-tadbirlari xorijiy va mahalliy investitsiyalarni ko'proq jalb qilish uchun me'yoriy-huquqiy baza muhim ahamiyatga ega. Innovatsiyalar va samaradorlikni oshirish uchun tadqiqot va ishlanmalarga, ta'limga va malaka oshirishga ko'proq sarmoya kiritilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Плотников В.А. К определению пространственной конфигурации Азиатско-Тихоокеанского региона. / Евразийская интеграция: экономика, право, политика, – 2007. – №2.
2. Арин О.А. Азиатско-тихоокеанский регион: мифы, иллюзии и реальность.– М.:Флинта, Наука, 1997 – 435 с. (Электронная версия, исправленная), 2016 – Стр. 30-38.
3. Ланцова И. С. Азиатско-Тихоокеанский регион в современной мировой политике // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – Сер. 6. – Вып.1.
4. Фролова Я. А. Проблемы безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе: роль форума АТЭС. // – 2009. – №4.
5. The World Bank: Gross Domestic Product 2020 — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>.
6. Китайский экспорт испытал вирусный рост — Газета "Коммерсантъ" №5 от 15.01.2021[Электронный ресурс]: www.kommersant.ru – Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/4642309>.
7. International Monetary Fund. Regional economic outlook. Asia and Pacific: challenges to sustaining growth and disinflation. Oct.2023.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047658>

ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ISLOM DININING AHAMIYATI

Sharifboyeva Fazilat Odilbek qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
magistratura talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada ziyorat turizmini rivojlantirishda islom dinining ahamiyati yoritilib berilgan. Musulmon ziyoratchilar uchun qanday qulayliklar yaratish ularning ziyorat qilishlarida hech qanday to'siqlar bo'lmasligi uchun nimalarga e'tibor qaratish kerakligi batafsil bayon e'tilgan. Maqolada yurtimizda ziyorat turizmini rivojlantirishda islom dinining ahamiyati haqida ham ma'lumotlar berib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** ziyorat turizmi, diniy turizm, islomiy turizm, "halol" va "harom"*

***Introduction:** O'zbekistonning ko'p asrlik tarixi hamda islom, xristian va budda dinlari bilan bog'liq madaniy meros obyektlari ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Vatanimiz hududida dunyoga mashhur qadamjo va ziyoratgohlar borki, ularni ziyorat qilish islom dinida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, ziyorat turizmini yanada rivojlantirish orqali yurtimizning turizm salohiyatini yuksaltirish imkonini beradi.*

Bugungi kunda yurtimizda jami 7476 ta moddiy madaniy meros obyekti davlat muhofazasiga olingan bo'lib, shundan 4308 tasi arxeologiya, 2079 tasi arxitektura va 694 tasi monumental san'at yodgorligi, 395 tasi esa diqqatga sazovor joy sanaladi. Yodgorliklarning 75% dan ortig'i respublikaning markaziy turistik shaharlarida joylashgan. Turistik rekreatsion obyektlarning 114 tasi Toshkent shahrida, 118 tasi Samarqandda, 201 tasi Buxoroda va 310 tasi Xiva shahrida joylashgan bo'lib, hozirgi kunda bu turistik resurslarning 3/1 qismigina turizm sohasida faoliyat ko'rsatmoqda, qolganlari esa turistik infratuzilmaning shakllanishi va yangi turmahsulotlar tayyorlashni talab etadi. Jumladan, 2020-yil 24-yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham yurtimizda 8000 ga yaqin madaniy meros obyektlari mavjud bo'lib, turizm marshrutlariga uning atigi 500 nafari kiritilgani tanqidiy ta'kidlab o'tildi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish borasida jadal islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Sh.M.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son Farmoni hamda mazkur farmon ijrosini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 24-fevraldagi 100-son Qarorining qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega. Ushbu farmon va qarorlarda yurtimizda nafaqat islom dini bilan bog‘liq turizm obyektlari, balki turli xil dinlarga va madaniy, tarixiy, me‘moriy, arxeologik ahamiyatga ega ziyorat maskanlariga xorijiy hamda mahalliy ziyoratchilarni jalb qilish nazarda tutilgan.

Dunyoning “Halol turizm” bo‘yicha ixtisoslashgan yetakchi tashkilotlaridan biri “Crescent Rating” 2015-yildan buyon 130 ta davlatlar orasida 40 dan ortiq mezon asosida musulmonlar sayohati indeksini tuzib kelmoqda. “Musulmon mehmondo‘stligi” reytingi natijalari esa sayohatchilarga jozibador hisoblangan davlatlarni to‘g‘ri tanlashiga yordam beradi.

Methods:

Hozirgi kunda ziyorat turizmiga katta e‘tibor qaratilmoqda, chunki islom tarixiy jihatdan diniy ahamiyatga ega bo‘lgan sayohatlarning ayrim iqtisodiy va ijtimoiy vazifasini qamrab olgan. Islom dinida haj, umra va ziyorat tushunchalari mavjud bo‘lib, o‘ziga xos jihatlari bilan farqlanadi. Jumladan, haj va umra diniy ibodat bo‘lib, ularni aniq, belgilangan tartibga rioya etgan holda amalga oshirish talab etiladi. Shu sababli haj va umra turizm yoki ziyorat tushunchasi hamda turizm obyekti maskanlarini ziyorat qilish bilan tenglashtirilmaydi. Haj ma‘lum geografik doirada, ya‘ni Saudiya Arabistoni qirolligidagi Makka va Madinaga qadar bo‘lgan hududda amalga oshiriladigan faoliyatdir. Haj – unga qodir bo‘lgan musulmonlar uchun farz amal bo‘lib, Zulhijja oyining 9- va 10- kunlarida (hijriy yilning oxirgi oyida) amalga oshiriladi. Umra esa butun yil davomida bajarilishi mumkin bo‘lgan ziyoratdir.

Mazkur safarlarda qatnashayotgan musulmonlar odob-axloq, muayyan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari darkor, chunki haj va umrada axloqsizlik harakatlari va tortishuvlar bo‘lmasligi lozim. Bu safarlar islom dinidagi eng sharaflig va ulug‘ amallar hisoblanadi.

Islom dinida ziyorat turizmi musulmonlar tomonidan amalga oshiriladigan sayyohlik safarlarida, ularning diniy, ma‘naviy qadriyatlarini inobatga olgan holda xizmatlarni taqdim etishni o‘z ichiga oladi. Mutaxassislarning fikrlariga ko‘ra, ziyorat turizmi bu diniy va dam olish turizmini birlashtiradigan sayohatning bir turidir. Musulmonlar dunyo bo‘ylab turli maqsadlarda tarixiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan turistik faoliyat turlarini amalga oshiradilar. Sayohat mobaynida musulmonlar kundalik turmush tarzining ajralmas bir qismi, ya‘ni ularning e‘tiqodiga mos keladigan xizmatlarni taqdim etish, ibodat qilish uchun sharoit yaratilganligi muhim ahamiyatga

egadir. Shubhasiz, musulmonlar ma'lum bir joylarga sayohat qilganlarida ularning diniy e'tiqodlari ushbu maskanlardagi xatti- harakatlari va munosabatlariga ta'sir qiladi.

Bugungi kunda ziyorat turizmi, diniy turizm, islomiy turizm kabi atamalar ilmiy adabiyotlar hamda kundalik hayotda keng qo'llanmoqda. Ziyorat turizmi, diniy turizm keng qamrovli tushunchalar bo'lib, turli xil din vakillarining diniy maqsadlardagi sayohatini anglatadi, islom turizmi aynan musulmonlarning sayohatini qamrab oluvchi tushuncha hisoblanadi. Jumladan, ilk bor islomiy turizm atamasi 2000-yilda Islom hamkorlik tashkilotining yig'ilishida muhokama qilingan. Ushbu yig'ilish ishtirokchilari islomiy mamlakatlar bo'ylab daromad olish va mamlakatlarni rivojlantirish maqsadida sayohat qilish g'oyasini taklif qilganlar.

Musulmonlar ziyorat turizmida asosan islom dini bilan bog'liq obyektlar bo'ylab sayohatlarni, turlarni amalga oshiradi. Ziyorat turizmi musulmon sayyohlarning jismoniy, ijtimoiy va ma'naviy qoniqishi hamda Allohga bo'lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladigan turistik faoliyatlardan biri hisoblanadi. Ziyorat turizmi sayohatchini buyuk va ezgu maqsadlar sari chorlaydi. Sayohatning maqsadi turlicha bo'lishi mumkin, ya'ni sayohatni ibodat bilan bog'lash, dunyoqarashni kengaytirish, insonlarda Allohga va Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning sunnatlariga nisbatan hurmatni oshirish, shuningdek, Alloh yaratgan mo'jizalar haqida o'ylash va bu buyuk olam go'zalligidan sayohat orqali bahramand bo'lish hamda mavjud ne'matlar uchun shukronalik hissini ifoda etish, qadrlashdir.

Sayohat qilish inson qalbida Allohning yagonaligiga bo'lgan kuchli ishonchni shakllantirish uchun juda muhimdir. Sayohat qilish orqali musulmon sayyohlar o'z salomatliklari va farovonliklarini yaxshilaydilar, ruhiy zo'riqishni kamaytiradilar va Allohning yaratganlari borasida tafakkur qilishdek buyuk ibodat uchun imkon topadilar. Ziyorat turizmining o'ziga xos talablaridan biri shundaki, sayohat davomida islomiy qadriyatlar doirasida zavq olish istagi amalga oshadi. Ziyorat turizmi xarid qilish, tibbiyot, sport, do'stlar va qarindoshlarning uylariga tashrif buyurish kabi tadbirlarni ham qamrab oladi.

Ziyorat turizmida turistik faoliyatning barcha turlari islom qonunchiligi, ya'ni "shariat" doirasidan chiqmasligi lozimdir. Shariat qoidalariga zid bo'lgan faoliyatlar sirasiga turistlar va jamiyatga zarar yetkazadigan quyidagi odatlarni misol qilib keltirish mumkin:

- giyohvandlik;
- ichkilikbozlik;
- yengil hayot tarzini targ'ib qilish va olib borish.

Bundan tashqari, sayyohlar tashrif buyuradigan maskan, sarf- xarajatlarning miqdori, sayohat mobaynidagi sayyohning faoliyat turlari va unga hamrohlik qilish uchun munosib gid tanlash sayohatning sifatiga juda katta ta'sir ko'rsatadi.

Islom dinida ziyorat tushunchasi. "Tashrif buyurmoq", "borib ko'rmoq" degan ma'nolarni anglatuvchi ziyorat so'zining istilohiy ma'nosi Alloh aziz qilgan insonlarni va muqaddas qadamjollarni savob umidida borib ko'rishdir. Ziyorat – hurmat yuzasidan keksa tabarruk kishilar, hurmatli zotlar huzuriga tashrif buyurib, ularning holidan xabar olish, ularni muborakbod etishdir. Islom dinida dastlab qabrlarni ziyorat qilish man qilingan edi. Negaki, johiliyat davrida arablar musibat yetganida Allohning taqdiridan norozi bo'lib g'azablanishar, qabr tepasiga borib oh-voh qilishardi. Shuning uchun ham Rasululloh (s.a.v.) sahobalarini fitnadan saqlash uchun qabr ziyoratidan qaytargan edilar. Keyinchalik sahobayi kiromlar qalblariga imon chuqur o'rmashib, e'tiqodlari mustahkam bo'lgach, Rasululloh (s.a.v.) qabrlarni ziyorat qilishga buyurganlar.

Sulaymon ibn Burayda otasidan rivoyat qiladi: "Nabiy sollallohu alayhi vasallam: "Sizni qabrlarni ziyorat qilishdan qaytargan edim. Batahqiq, Muhammadga onasini ziyorat qilishga izn bo'ldi. Bas, u (qabr)larni ziyorat qiling. Albatta, ular oxiratni eslatadi", dedilar [3].

Results and discussion: Shariat tomonidan ruxsat berilgan mahsulotlarni iste'mol qilish barcha musulmonlar uchun diniy burch hisoblanadi va bu shariat qoidalariga asoslanadi. Shu bilan birga, shariat talablariga javob beradigan turistik mahsulotlar odatda Qodir Alloh va Muhammad payg'ambar (s.a.v.)ning ko'rsatmalariga muvofiq bo'lgan barcha mahsulotlarni nazarda tutadi.

Shariat qonunlari turizm va mehmondo'stlik sohasiga bevosita ta'sir qiladi. Mazkur islomiy mezonlar "halol" va "harom" kabi so'zlar bilan ifodalanadi. Arab tilidagi "hall" (الحل) o'zagidan olingan "halol" (حلال) so'zi diniy tomondan amalga oshirishga ruxsat etilgan amallar ma'nosini anglatrsa, fiqhiy yondashuvda esa Alloh tomonidan bajarilishiga ruxsat etilgan va uni amalga oshirish taqiqlanmagan, ya'ni shariat tomonidan ma'lum amallarni bajarishda erkinlik berilganligini anglatuvchi so'z hisoblanadi. "Harom" (حرام) (so'zi arab tilidagi "hrm" (حرم) o'zagidan olingan bo'lib, halolga nisbatan zid ma'noni anglatuvchi "harom" so'zi man etilgan, taqiqlangan, halol bo'lmagan narsa yoki amallar ma'nolarini ifodalaydi. Fiqhiy jihatdan harom Alloh tomonidan bevosita va bilvosita, amalga oshirilmaligi qat'iy talab qilingan, amalga oshirish gunoh bo'lgan, uni tark etish savob olib kelgan kabi ma'nolarni anglatadi. Shu sababli musulmon haloldan foydalanishi va haromdan saqlanishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, ziyorat turizmida musulmon sayyoh va xizmat ko'rsatuvchilar islom dini tamoyillarini inobatga olgan holda faoliyat yuritishlari muhimdir [4].

Ziyorat turizmi sohasining xizmat ko'rsatuvchilari sayohat davomida musulmonlarning gunohdan saqlanishlari uchun bir nechta shartlarni hisobga olishlari darkor, bular, jumladan:

1. Tanlangan ovqatlanish maskanlarida spirtli ichimlik iste'moliga ruxsat berilmasligi;
2. Islom nuqtai nazaridan noto'g'ri kiyinish holati mavjud bo'lmasligi;
3. Ko'ngilochar maskanlarda ayol va erkaklarning bir joyda aralash dam olishiga sharoit yaratilmasligi;
4. Islomiy qadriyatlarga zid bo'lgan musiqa va raqslar, ko'ngilochar dasturlar namoyish etilmasligidir.

Ya'ni, har qanday manzil turistik xizmat ko'rsatuvchilar tomonidan sayyoh va ziyoratchilar uchun islomiy xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olgan holda tahlil va muhokama qilinishi, so'ngra taklif etilishi lozim.

Conclusion:

O'zbekistonda islom dini o'zining boy tarixi va madaniy merosi tufayli ziyorat turizmini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. O'zbekistonda ziyorat turizmi uchun islom dinining muhimligining bir necha asosiy sabablari:

Tarixiy ahamiyati: O'zbekiston islom sivilizatsiyasining uzoq tarixiga ega, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlar islom ta'limoti va madaniyatining ko'zga ko'ringan markazlari hisoblanadi. Bu shaharlarda muhtasham masjidlar, madrasalar va maqbaralar joylashgan bo'lib, ziyoratchilar va sayyohlarni o'ziga tortadi.

Diniy obidalar: O'zbekistonda ko'plab muhim islom diniy obidalari joylashgan, masalan, Samarqanddagi Registon maydoni, Bibixonim masjidi va Shoh-i-Zinda nekropoli joylashgan. Bu joylar musulmonlar uchun diniy ahamiyatga ega va butun dunyodan ziyoratchilarni jalb qiladi.

Madaniy meros: Islom dini O'zbekistonning arxitekturasidan tortib oshxonasigacha, musiqa va san'atigacha bo'lgan madaniy merosiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Bu madaniy boylik O'zbekistonning islom tarixi va an'alariga sho'ng'ish istagida bo'lgan musulmonlar uchun ziyoratgoh sifatidagi joziba bag'ishlaydi.

Ziyorat yo'llari: O'zbekiston Sharq va G'arbni bog'lagan qadimiy Ipak yo'li bo'ylab joylashgan. Bu tarixiy savdo yo'li tovarlar, g'oyalar va dinlar, jumladan, islom almashinuvini osonlashtirgan. Bugungi kunda Ipak yo'li bo'ylab ziyorat yo'llari qadimgi sayohatchilarning izidan qaytishga va muhim diniy obidalarni ziyorat qilishga qiziqqan musulmon ziyoratchilarni jalb qilmoqda.

Turizm infratuzilmasi: O'zbekiston o'zining sayyohlik infratuzilmasiga sarmoya kiritib, ziyoratchilarning diniy joylarga borishi va diniy tadbirlarda ishtirok etishini osonlashtirmoqda. Bunga diniy turistlar uchun mo'ljallangan turar joy, transport va qulayliklarni rivojlantirish kiradi.

Madaniy tajribalar: O‘zbekistondagi ziyorat turizmi an’anaviy islomiy marosimlarda qatnashish, so‘fiylar musiqasi chiqishlarida qatnashish va islomiy ashyolar va hunarmandchilik buyumlari sotiladigan mahalliy bozorlarni o‘rganish kabi noyob madaniy tajribalarni taqdim etadi.

Umuman olganda, islom dini O‘zbekistonda ziyorat turizmining harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib xizmat qiladi va dindor musulmonlar va qiziquvchan sayohatchilarni mamlakatning boy islom merosi va ma’naviy ahamiyatini o‘rganishga jalb qiladi.

References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning PF-5611-son Farmoni. (2019). “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. www.lex.uz – <https://lex.uz/docs/-4143188?ONDATE=06.01.2019>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning PF-6165-son Farmoni. (2021). “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. www.lex.uz – <https://lex.uz/docs/-5283956>
3. Imom Muslim. Sahihi Muslim. Birinchi nashr. – Qohira, “Doru ihyo al-kutub al-arabiya”, 1374. 976-b. 1977-hadis.
4. <https://www.musulmonlar.com/halol-va-haromni-kim-belgilaydi/>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047743>

ON USING REMOTE LABS FOR ENGINEERING EDUCATION

Kholmonov Shodiyor Karshiboyevich¹,
Nurmukhamedova Tursunoy Usmonovna²

Senior teacher, Department of Electronics and Radio Engineering, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, Uzbekistan, Tashkent¹,
shodiyor.8989@gmail.com

Assistant, Department of Electronics and Radio Engineering, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, Uzbekistan, Tashkent²

Abstract: *Distance learning is becoming increasingly popular in engineering education, especially in environments where the physical presence of students in laboratories or workshops is often limited. Incorporating distance laboratories into educational programs opens up new opportunities for learning and experimentation, making the educational process more flexible and accessible.*

This abstract highlights the importance of integrating distance learning and laboratory work into engineering education, identifying this area as strategically important for the development of modern educational standards and the training of qualified specialists capable of working effectively in a changing technological landscape.

Keywords: *remote experiment, distant engineering education, LabVIEW, new educational technologies, distance laboratories, measuring technologies, hardware systems.*

I. INTRODUCTION

In recent years, distance education has become a significant part of curriculum in many fields, including engineering education. The evolution of information technology and telecommunications has opened new horizons for teaching methods that can radically change traditional approaches to engineering education. Access to remote laboratories allows students to conduct experiments and hands-on assignments from the comfort of their home or office, significantly expanding opportunities for learning and skill development. [1]

One of the key advantages of distance learning is its accessibility. Students anywhere in the world have the opportunity to receive quality education, access to which may previously have been limited due to geographic, financial or personal reasons. Distance laboratories offer unique opportunities for hands-on work that require specialized equipment and materials, thereby making engineering education more inclusive.

Integrating advanced technologies such as virtual and augmented reality, cloud, artificial intelligence, and the Internet of Things (IoT) into distance learning learning experiences helps create more effective and interactive learning environments. Such technologies make it possible to recreate complex engineering processes and experiments in a virtual format, giving students the opportunity for trial and error without risking equipment or safety.

Continuous evaluation and adaptation of curricula is necessary to ensure that distance engineering education meets both academic and professional standards. Teachers need to develop new techniques and approaches that can motivate and engage students and provide a deep understanding of the subject despite the lack of face-to-face contact.

Ultimately, distance learning and the introduction of distance laboratories in engineering education represent an innovative approach that can significantly improve the level and quality of engineering education. They offer both significant opportunities to expand access to education and challenges that require thoughtful solutions in pedagogy and technology.

Paper is organized as follows. Section II describes fundamental advantages of a distance learning laboratory. Section III describes the role of distance learning experiment in modern engineering education. Section IV presents experimental results showing results of structural diagrams. Finally, Section V presents conclusion.

II. RELATED WORK

Also, virtual measuring technologies make it possible to combine measuring systems with telecommunication networks, thereby providing the possibility of remote access to measuring and control equipment. Such integration makes it possible to connect a large number of different measuring and control devices remote from each other into a single system.

It is very important to promote distance technologies in laboratory workshops and in a training experiment in order to increase efficiency and reduce material costs for training in the field of engineering education.

At the same time, the following fundamental advantages of a distance learning laboratory are achieved:

- round-the-clock automatic operation;
- individualization and improvement of the quality of education;
- availability of a remote laboratory from any geographical point.

III. METHODOLOGY

The role of distance learning experiment in modern engineering education: The introduction of new information technologies is the most important factor in improving the efficiency and quality of the educational process. A special place in engineering education is occupied by laboratory and practical classes. In recent years, distance learning has been intensively developing in higher education. For a long time, the main obstacle to the use of distance learning in engineering and secondary technical specialties in technical universities and technical schools was the impossibility of conducting remote laboratory workshops based on traditional teaching technologies and obsolete instrumentation. The successful development of the technology of virtual measuring instruments and modern means of telecommunications make it possible to effectively carry out a remote experiment from almost any geographical point. [8]

IV. EXPERIMENTAL RESULTS

Technology of remote automated experiment through local and global information networks:

1. Improved Accessibility: Distance programs provide learning opportunities for a wider range of students, including those who are located in remote areas or are unable to study in a traditional setting due to personal circumstances.

2. Technology Integration: The use of advanced technologies such as virtual reality, Internet of Things, and cloud computing enables the creation of realistic and interactive learning environments that can significantly enhance the quality of engineering education.

3. Development of practical skills: Distance laboratories provide students with the opportunity to conduct experiments and apply theoretical knowledge in practice, which is critical to the preparation of qualified engineers.

4. Prepare for Future Challenges: Distance learning prepares students for future careers in a global and ever-changing technological environment. The main components of the above structural diagrams are:

- remote users;
- the Internet;
- main server;
- remote laboratories;
- LAN of the university;
- computer centers and computer classes of the university. [9]

V. CONCLUSION

Distance learning and the use of distance laboratories in engineering education represent significant steps towards modernizing the educational environment and expanding its accessibility. These innovative approaches not only improve the flexibility and accessibility of education, but also develop students' critical thinking and practical skills.

Going forward, to maintain and expand the success of distance engineering education, institutions must focus on improving the quality of distance content, delivery methods, and student support systems. It is also important to continue to develop and implement innovative learning tools that can provide deep and effective learning.

In conclusion, distance learning and distance laboratories play a strategic role in the education of future engineers. This not only helps improve educational processes, but is also a response to modern challenges in the field of engineering education, opening up new perspectives and opportunities for learning.

REFERENCES

- [1] Karshiboyevich, Kholmonov Shodiyor, and Nurmukhamedova Tursunoy Usmonovna. "REMOTE LABS IN HIGHER ENGINEERING EDUCATION: ENGAGING STUDENTS WITH ACTIVE LEARNING PEDAGOGY." *Journal of new century innovations* 43.3 (2023): 143-147.
- [2] Qarshiboyevich, Xolmonov Shodiyor, and Nurmuxamedova Tursunoy Usmonovna. "ZAMONAVIY ELEKTRON O‘QUV USLUBIY TA’MINOTINI TA’LIM JARAYONIDA QO‘LLASH ORQALI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH." *Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 11.1 (2023): 77-80.
- [3] Aliane N., Pastor R., Mariscal G. (2012). Limitations of Remote Laboratories in Control Engineering Education. *Proceedings of the International Journal of Online Engineering*. Retrieved March 5, 2012 from <http://www.online-journals.org>
- [4] Pop D., Zutin D.G., Auer M.E., Henke K., Wuttke H.D. (2011). An Online Lab to Support a master Program in Remote Engineering. *Proceedings of the 41st ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference*. Retrieved August 10, 2011 from <http://fie-conference.org/fie2011/>.
- [5] Restivo M.T., Silva M.G., (2009). Portuguese Universities Sharing Remote Laboratories. *Proceedings from the International Journal of Online Engineering*, 5. Retrieved March 23, 2012 from <http://www.online-journals.org/index.php/i-joe/article/view/1090>
- [6] Kirsanov A.Yu. Remote experiment based on the combination of telecommunication measuring and control systems: Diss. for the competition scientist step. cand. tech. Sciences, Kazan, 2007. - 186 p.
- [7] Abdulwahed, M., & Nagy Z. K. (2011). The TriLab, a novel ICT based triple access mode laboratory education model. *Computers & Education*, 56(1), 262–274
- [8] Саттаров Х. А. и др. СПУТНИКОВЫЙ МОНИТОРИНГ ЭЛЕКТРОСЕТЕЙ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРЕИМУЩЕСТВА: Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o‘rni va rivojlanish omillari //Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o‘rni va rivojlanish omillari. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 286-290.
- [9] Xolmonov S., Abdullayev A. TEXNIKA FANLARINI O ‘QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO ‘LLASH //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 717-721.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047756>

KURSANTLARNI JISMONIY SIFATINI RIVOJLANTIRISHDA GIMNASTIKANING ROLI

O‘razov Sobir Saparbayevich
O‘R QK Akademiyasi O‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kursantlarning jismoniy sifatini rivojlantirishda gimnastikani roli to‘g‘risida so‘z yuritilgan bo‘lib, gimnastikani rivojlantirish shakl, metod va vositalarini amaliyotga keng joriy etish zarurati masalalariga bag‘ishlangan.

Tayanch tushunchalar: kursant, jismoniy, sifat, mashg‘ulot, rivojlantirish, gimnastika, metod, sport.

Аннотация: Данная статья рассказывает о роли гимнастики в развитии физических качеств курсантов, а также посвящена вопросам необходимости широкого внедрения в практику форм, методов и средств развития гимнастики.

Ключевые слова: курсант, физическая сила, качество, тренировка, развитие, гимнастика, метод, спорт.

Abstract: This article talks about the role of gymnastics in the development of physical qualities of cadets, and also addresses the need for widespread introduction into practice of forms, methods and means of development of gymnastics.

Key words: cadet, physical strength, quality, training, development, gymnastics, method, sport.

Mamlakatni mudofaa qobiliyatiga, prezidentimiz - Qurolli Kuchlarimiz Oliy bosh Qo‘mondoni va butun o‘zbek xalqi qurolli kuchlarga juda katta g‘amxo‘rlik va e‘tibor bilan qaramoqda. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari har doim tashqi agressiya kuchlarini qaytarishga shay xolda turibdi. Zamonaviy jangovar texnika va harbiy xizmatchilarning ishtirokisiz, ruhiy va jismoniy sifatlarsiz, jangda hech narsaga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlariga katta e‘tibor qaratilib, jangovar tayyorgarlikni takomillashtirish, xar doim izlanishda bo‘lish, kursant va tinglovchilarni yuqori ruhiy va jismoniy tayyorgarligini oshirish, qiyinchiliklarni yengish qobiliyatini oshirish, zamonaviy jang sharoitiga moslashtirish asosiy vazifalardan biridir.

Gimnastika mashg‘ulotlari kursantlarning chaqqonlik, kuchlilik va kuch

ishlatiladigan chidamlilik, egiluvchanlik, makonda mo'ljallanish, dovyuraklik va qat'iyatlilik sifatleri, chayqalish va jismoniy yuklama ta'siriga bardosh berish qobiliyatlari, harbiy-amaliy harakat ko'nikmalari hamda gavda tuzilishi, saf qad rostliklari va xipchaliklarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Mashg'ulotlar gimnastika maydoni, shaharchasi, sport zali, atayin jihozlangan xona, trenajyor kompleksi kabi ob'ektlar, gimnastika snaryadlari bilan jihozlangan ochiq tabiiy joylarda o'tkaziladi. Gimnastika mashg'ulotining tayyorlov qismi mazmuniga diqqat-e'tiborni bir yerga jamlash uchun xizmat qiladigan saf amallari va jismoniy mashqlar, yurish va yugurish davomida bajariladigan mashqlar, joyda turib bajariladigan umumiy rivojlantirish mashqlar, shu jumladan, tananing "sakrab chiqish" va "sakrab tushish" holatlarini takomillashtirish mashqlari, erkin mashqlar kompleksi, ikki kishilashib bajariladigan mashqlar, maxsus mashqlar va sakrash mashqlari kiritiladi. Mashg'ulotning tayyorlov qismidagi umumiy rivojlantirish mashqlari gimnastika devori yoki kursisida, koptok, gimnastika tayog'i yoki gantel vositasida musiqa sadosi ostida yoxud musiqasiz bajarilishi mumkin.

Gimnastik va maxsus snaryadlarda bajariladigan jismoniy mashqlar, akrobatika mashqlari va yuk ko'tarish mashqlarining ijrosi yaxlit, qismlarga bo'lib, tayyorlov mashqlari vositasida, erkin mashqlar kompleksi esa sanoq ostida o'zlashtiriladi. Gimnastik mashqlar ijrosini mashq qilish mazmuni, ushbu mashqlarning ko'p marotaba takror bajarilishidan iborat. Murakkab mashqlar ijrosi dastlab qismlarga bo'linib, so'ngra yaxlit bajarish yo'li bilan takomillashtiriladi.

Beriladigan jismoniy yuklamaning jadalligini oshirib borish maqsadida gimnastik mashqlar barcha harbiy xizmatchilar tomonidan bir vaqtda, navbat bilan, sherenga, kolonna va bo'linma tarkibida bir kishidan ketma-ket yoki bir necha kishilashib, yordam beruvchi juftliklar tarkibida va o'quv joyini davra tarkibida almashlab borib bajarilishi mumkin. Mashq ijrosini o'zlashtirish davomida mashg'ulot yakka tartibda, guruhlariga bo'linib va hamma baravar bajarish usullari qo'llanilib, tashkillashtiriladi. Chaqqonlik sifati – kishining harakatlarni aniq bajarish, shuningdek yangi va kutilmagan vaziyatlarda yuzaga keladigan vazifalarni o'z vaqtida va oqilona hal qila olish qobiliyatini anglatadi. Chaqqonlik sifatini rivojlantiruvchi asosiy vositalar quyidagilardan iborat: kon va kozeldan sakrash, turnik va bruslarda bajariladigan mashqlar. Bundan tashqari chaqqonlik sifati qo'l jangi, to'siqlardan oshib o'tish, tezkor harakatlanish, sport va harakatli o'yinlar bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarda ham rivojlantiriladi.

Kursantning maxsus sifatleri organizmning harbiy-professional faoliyat davomida yuzaga keladigan muayyan omillar ta'siriga bardosh bera olish xususiyatini anglatadi. Organizmning bunday xususiyatlariga asosan: chayqalish, gravitatsion yuklama, kislorod yetishmasligi, tebranish, gipodinamiya ta'siriga bardosh berish qobiliyati

kiradi.

Chayqalish ta'siriga bardosh berish qobiliyati organizmning samolyot, vertolyot, jangovar mashina, transport vositasi kabi ob'ektlar tegishli makonda harakatlanayotganida yuzaga keladigan mexanik qo'zg'ovchilar ta'siri va tezlik o'zgarishiga chidamliligini anglatadi.

Ushbu qobiliyat bosh va gavda muvozanatini idora qiladigan organga ta'sir o'tkazadigan jismoniy mashqlar, xususan: maxsus sport snaryadlarida bajariladigan mashqlar hamda akrobatika va gimnastika mashqlari vositasida rivojlantiriladi.

Muvozanat saqlash mashqlarining asosiy omili tananing umumiy og'irlik markazi tayanch maydoni usdida bo'lishidadir. Tayanch maydoni qanchalik katta bo'ib og'irlik markazi kichik bo'lsa shunchalik muvozanat turg'un bo'ladi.

Qomatni shakllantiruvchi muvozanat mashqlari katta ahamiyat kasb etib, ularni bajarish natijasida bel mushaklarining shu bilan birga butun tananing tonusi oshadi.

Muvozanat saqlash mashqlari yerda va ko'tarilgan tayanchda, joyda va harakatda bajariladi. Gimnastika mashg'ulotlarida maxsus muvozanat saqlash mashqlari ko'pincha ko'tarilgan tayanchda bajariladi

Turgan joyda muvozanat saqlash mashqlari oyoq uchida, tovonda, bir oyoqda turli-xil turishlar, kichik tayanchda qo'llar, oyoqlar, tana harakatlarida. Bu mashqlar yerda va ko'tarilgan tayanchda bajarilishi mumkin. Bunga tizzada tayanib turish holatida qo'llarni harakatlantirish, qo'l yordamida va yordamisiz o'tirish holatiga o'tishni misol qilib olish mumkin. Ko'tarilgan tayanchda bundan tashqari past holatdan yuqori holatga yoki uni aksida shu jumladan yotish, o'tirish holatlaridan turli-xil o'tishlarni bajarish.

Harakatda muvozanat mashqlari turli-xil yurishlar, yugurib harakatlanishlar kiradi. Bu guruhdagi ko'p mashqlar qo'llar va tana bilan qo'shimcha harakatlanib yurishlar, to'xtashlar bilan, egilishlar va burilishlar bilan bajariladi. To'siqlardan oshib o'tib yurish mashqlari katta ahamiyat kasb etadi. To'sin ustida muvozanatni saqlash mashqida tortilgan arqon, to'ldirilgan koptok yoki yog'och to'siq bo'lishi mumkin.

Gimnastika mashg'ulotlari jarayonida jarohatlanish holatlarining oldi olinishiga mashg'ulotlarning to'g'ri va puxta tashkillashtirilishi hamda gimnastik mashqlar o'zlashtirilishining uslubiyatiga so'zsiz amal qilinishi;

mashg'ulot jarayonida yuksak harbiy intizom saqlanishi, shaxsiy tarkib o'quv joylarida xulq-atvor qoidalariga amal qilishi;

tahsil ko'rayotganlarning yoshi, jismoniy rivojlanganlik darajasi va funksional holati inobatga olinishi;

shaxsiy tarkibning xavfsizlikni ta'minlash va o'zini ehtiyot qilish usullari hamda jarohatlanish holatlarining oldini olishga doir talablarni puxta o'zlashtirganligi;

sakrash, akrobatika mashqlari, gimnastik snaryadlarda bajariladigan mashqlar

davomida yordam ko'rsatilishi va xavfsizlik ta'minlanishi;

xavfsizlik qoidalariga amal qilinayotganligi ustidan mashg'ulot rahbari tomonidan muntazam nazorat olib borilishi;

maxsus snaryadlarda bajariladigan mashqlar davomida qo'l va oyoqlarning ishonchli mahkamlanganligi tekshirib borilishi;

gimnastik snaryadlar, trenajyorlar, jihozlarning texnik holati o'z vaqtida tekshirib borilishi;

harbiy kiyim, sport kiyimi, poyafzal va anjom-aslahalar shaxsiy tarkib tanasiga to'g'ri keltirilishi bilan erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, kursantlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda gimnastikaning roli juda muhim bo'lib, mashg'ulotlarda maxsus mashqlarni bajartirish uslublarini qo'llash, shu bilan birga gimnastik snaryadlarda bajariladigan mashqlarning bajarish texnikasi, o'rgatish usullari va yo'l qo'yilgan hatolarni tuzatish usullari, kursant va tinglovchilarining "jismoniy tayyorgarlik" fanidan mashg'ulot jarayonida va sport ishlari jarayonida shakllanadi. Shu bilan birga maxsus gimnastik snaryadlarda bajariladigan jismoniy mashqlar va mashg'ulotlar jarayonida shikastlanish va jarohatlarni oldi olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xaydarov A.A., Tuxtanzarov B.S. O'zbekiston Respublikasi mudofaa vazirligi qo'shinlarida jismoniy tayyorgarlikni tashkillashtirish va olib borish buyicha qullanma O'quv qo'llanma/ Xaydarov A.A., Tuxtanzarov B.S. -Toshkent: 2020. - 191 b.

2. Avazmatov X.K. Gimnastika. O'quv uslubiy qo'llanma. – T.: QK Akademiyasi. 2022. – 54 b

3. Azizova R. "Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi". O'quv qo'llanma., / R. Azizova. – Toshkent: O'R Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2010. - 107 b.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047823>

РОЛЬ ЛЕКСИКОЛОГИИ В ГРАММАТИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Панжиева Курбоной Тожиддиновна

ШАХРИСАБЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ, Студентка второго курса РТ 3-22 группа «Русский язык в группах
иностраннных языков».

Тиллаева Муяссар Ербазаровна

Старший преподаватель Шахрисабзского государственного
педагогического института

***Аннотация:** В статье рассматривается роль лексикологии в науке, которая считается основной отраслью лингвистики, а также все ее положения и функции грамматического права. Указываются положения о слове и его свойствах, однозначных и многозначных словах, прямом и переносном значении слов, о видах слов по форме и значению.*

***Ключевые слова:** слово, лексическое значение, однозначность, многозначность, омоним, синоним, антоним, пароним, общеупотребительные слова, устаревшие слова.*

***Annotation:** the article examines the role of lexicology in science, which is considered the main branch of linguistics, as well as all its provisions and functions of grammatical law, the provisions on the word and its properties, unambiguous and ambiguous words, figurative and direct meaning of words, types of words in form and meaning are indicated.*

***Keywords:** word, lexical meaning, unambiguity, ambiguity, homonym, synonym, antonym, paronym, commonly used words, obsolete words.*

Лексикология (от греч. *lexis* - слово, *logos* - учение) - раздел науки и языке, изучающий лексику в ее современном состоянии и историческом развитии.

Лексика (от греч. *Lexikos* - словесный, словарный) словарный состав языка. Лексика - это совокупность слов, входящих в состав того или иного естественного языка. В раздел "Лексика" включены следующие понятия: слово,

лексическое и грамматическое значения слова, многозначность, омонимы, синонимы, антонимы, паронимы, общеупотребительные слова. Теперь рассмотрим грамматические закономерности этих терминов.

Лексическим значением слова называется закрепления в сознании говорящих соотношенность звукового комплекса языковой единицы с тем или иным явлением действительности. Слово- основная единица языка. Из слов состоят словосочетания и предложения. Слова отличаются друг от друга прежде всего звуковым составом и значением. Возьмём слова *стол, небо, картина*. Каждое из них имеет своё звучание и собственное (индивидуальное) лексическое значения. Слово называют предметы, людей, животных, птиц (*книга, писатель, волк, ласточка*), явления природы (*ветер, дождь*), различные действия (*бегать, писать*), различные признаки (*синий, точный*) и многое другое.

Лексические значения слов типа *дом, ручка, кукла* можно представить наглядно и показать рисунками. Однако в языке много слов и с таким лексическим значением, которое нельзя представить наглядно, например: *грамматика, искусство*, и т. д.

Однозначные и многозначные слова. Однозначный слова- это слова с одним лексическим значением, например: *герб* - отличительный знак государства или города, которой изображается на флагах, на монетах, печатах (*герба, гербу, мн. гербы, гербов*). Многозначные слова- это слова, имеющие двух или более лексических значений. Многозначных слов в языке больше, чем однозначных. В многозначных словах различают основное значение и вторичное. Так, прямое значение слова *павлин* - "птица из семейства фазановых с нарядным определением"; переносное - "человек, который пытается казаться важнее, чем есть на самом деле, и потому смешон".

Омонимы. Слово, одинаково звучащие, относящиеся к одной и той же части речи, но не имеющие ничего общего в своем лексическом значении, называются омонимами: *ручка*- рука, *ручка*- письменная принадлежность. Все омонимы подразделяются на группы по полному или неполному совпадению:

- звукового состава (*курится- курица*);
- графического изображения (*зАмок- замОк*);
- грамматической нормы (*лечу людей- лечу высоко*).

Слова, совпадающие по звучанию, но не совпадающие по написанию, называются омофонами: *кот- код, лесть- лезть*.

Слова, одинаковые по написанию, но разные по звучанию, называются омографами: *мУка- мука*.

Слова, совпадающие по написанию и звучанию только в некоторых грамматических формах, называются омоформами: *лайка*- имя существительное,

женский род, в им. п., ед. ч. - *лай-ка* - глагол в повелительном наклонении, ед. ч., с частицей *-ка*;

Синонимы- слова, близкие или одинаковые по значению и относящиеся к одной части речи, но различные по своему звучанию: *ярко-светло-красочно, красивая-симпатичная-приятная-ослепительная*. Группа слово состоящая из нескольких синонимов, называется *синонимическим рядом (или гнездом)*. Синонимические ряды могут состоять как из разнокорневых, так и из однокорневых, так и из синонимов: *лицо-лик, рыбак-рыболов, рыбарь*.

Антонимы- слова, противоположные по значению и относящиеся к одной и той же части речи: *плюс-минус, хорошо- плохо*.

Антонимы заключают в себе противоположные оттенки смысла, поэтому встречаются у слов, значения которых соотносительны:

- по качеству: *умный-глупый*;
- по количеству: *много-мало*;
- по чувству: *любить-ненавидеть*;
- по размеру: *широко- узко*;
- по возрасту: *старше - младше*;
- по направлению: *войти-выйти*;
- по времени: *поздно-рано*;
- по природным явлениям: *восход- закат*.

Не имеют антонимов имена существительные с конкретным значением: *стул, дерево*; имена существительные, обозначающие термины: *ромб, тычинка*; большинство имен прилагательных, обозначающих цвета: *фиолетовый, бурый*; имена числительные: *семьсот тридцать два*; большинство местоимений: *я, она, никто*.

Паронимы- это однокорневые слова, близкие по звучанию, но не совпадающие в значениях: *подпись- роспись, одеть- надеть, главный- заглавный*. Паронимы, как правило, относятся к одной части речи и выполняют в предложении аналогичные синтаксические функции. Учитывая особенности словообразования паронимов, можно выделить следующие группы.

1. Паронимы, различающиеся приставками: *опечатки- отпечатки*;
2. Паронимы, различающиеся суффиксами: *безответный-безответственный*;
3. Паронимы, различающиеся характером основы: один имеет непроизводную основу, другой- производную. При этом в паре могут быть:

а) слова с непроизводной основой и приставочные образования: *рост- возраст*;

б) слова с непроизводной основой и бесприставочные слова с суффиксами: *тормоз- торможение*;

в) слова с непроизводной основой и слова с приставкой и суффиксом: *груз-нагрузка*.

Лексика с точки зрения ее употребления. К общеупотребительным (или нейтральным) словам относят известную большинству людей и употребляемую всем населением лексику, а к не общеупотребительным словам - ту лексику, которая известна не всем людям, говорящим на данном языке: это диалектизмы, профессионализмы, жаргонизмы, устаревшие слова, неологизмы, поэтизмы, варваризмы, интернационализмы, экзотизмы, арготизмы.

Устаревшие слова делятся на историзмы и архаизмы. Историзмы- это слова, обозначающие предметы или явления действительности, которые ушли из современной жизни. Вместе с уходом предмета или отмиранием явления из нашего употребления выпадают называвшие их слова: *лакей, поручик*. Они используются в учебниках истории, в исторических романах для создания колорита эпохи и в активном словаре синонимов не имеют. Архаизмы- это слова, обозначающие предметы или явления, которые существуют в современной жизни, но имеют другие названия. Например: *сей-этот, давеча-недавно*.

Неологизмы, то есть новые слова, появляются в языке, чтобы обозначить какое-то новое явление в жизни. Неологизмы являются еще не ставшими привычными наименованиями соответствующих понятий. Примерами неологизмов нашего времени могут служить слова: *хемис, кредит-модуль, блогер, тиктокер*.

Короче говоря, наиболее изменяющимся и обогащающим слоем среди языковых слоев является лексический слой. Обогащение лексического пласта происходит за счет неологизмов и литературизации диалектных слов. Широкое использование неологизмов и их правильное применение – одна из важных задач молодых лингвистов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. Современный русский язык. – 11-е изд. –М.: Айрис-пресс, 2010.;
2. М.В. Панов. Изучение состава слова в национальной школе. Учебное пособие. Москва. 2001.;
3. Е. С. Антонова, Т. М. Воителева. Русский язык и культура речи. Учебник. Москва Издательский центр «Академия» 2007.;
4. А. А. Реформатский. Введение в языковедение. Издательство «Аспект Пресс» Москва.
5. Книга " Русский язык " учебное пособие -(Т. Кельдиев). Ташкент-2019 г.
6. ;2. Книга " Современный русский язык " -(Л. Рахматуллаева, Ш. Махкамов). Ташкент -2007 г.;
7. Книга " Русский язык " универсальное пособие (Абдурахманова Шохсанам). Ташкент -2021 г.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047886>

TA'LIM VA TARBIYA BERISH JARAYONIDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI MUNOSABATLARINI MUSTAHKAMLASHDA MOTIVATSIYASINING O'RNI

O.E.Azizov

JizPI, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.

obidazizov8515@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada ta'lim jarayonining samaradorligiga affiliatsiya motivatsiyasini ta'siri, kelajakda o'quvchi yoshlar kommunikativ muvaffaqiyati hamda kasbiy kompetentligini belgilab beruvchi affiliatsiya motivni shakllantirish bo'yicha nazariy tavsiyalar berilgan.*

Maqoladan pedagogik jarayonida kasbiy o'z-o'zini anglashining tarkib toptirish bilan shug'ullanuvchilar foydalanish mumkin.

***Kalit so'zlar:** Affiliatsiya, muloqot, his-tuyg'u, muloqot, avtoritar usul ehtiyoj, ijtimoiy muhit, pedagog, qobiliyat, individual, o'spirin, kommunikativ qobiliyat, kognitiv, hissiy-emotsional jihatlar.*

Biz bilamiz-ki, ta'lim jarayoni ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchini bir umumiy maqsad yo'lida birlashtirib, ularni ta'limda yuksak ko'rsatkichlarga erishishni rejalashtirib faoliyat yuritish ifodasidir. Bunday jarayonda ta'lim oluvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini mukammal tarkib toptirish ushbu sohaning dolzarb muammolaridandir.

Psixologiya fanidan ma'lumki, odam o'zi istagan, ko'ngli tortgan ishni qilsa, doim kayfiyati zo'r, mehnat unumdorligi yuqori, yon-atrofdagilar bilan yaxshi muomalada bo'ladi. Ijtimoiy psixologiyada bu mavzu ko'plab izlanishlarda o'z isbotini topgan.

Bu borada ko'plab tadqiqot ishlarini olib borgan X.Xekxauzen affiliatsiyani muloqotga ehtiyoj doirasida o'rgangan bo'lib, uning ta'kidlashicha, affiliatsiya har kunlik, lekin shuning bilan birgalikda fundamental xarakterga egadir. U o'zidan psixik hodisa, motiv, mayl, xohish, boshqa odamlarga intilishni namoyon etadi. Uning asosida muloqotni amalga oshiruvchi inson emotsional va ishonchli aloqalarga bo'lgan ichki ehtiyoj namoyon etadi. Odatda, u yaqin munosabatlar o'rnatishga intilish, har ikkala tomonga qoniqish olib kelish maqsadidagi muloqot jarayoni, birgalikdagi harakatlar majmui ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ushbu ehtiyojning maqsadi turlicha

bo'lishi mumkin va hatto bir-birini rad etuvchi (yaqin munosabatlarga erishish yoki suhbatdoshdan o'z maqsadi yo'lida foydalanish) ko'rinishda ham kelishi mumkin¹.

Affiliatsiya (ingliz tilidan. affiliation – muloqat, qo'shilish) - shaxsning boshqa odamlar bilan hissiy aloqasi, o'zaro qabul qilish va moyillik bilan tavsiflanadi; ba'zi hollarda bu atama aloqaga bo'lgan ehtiyojni, qabul qilishni va o'zaro bog'lanish istagini bildirish uchun ishlatiladi. Psixologiyada bu atama insonning jamiyatga qo'shilishi, do'stona munosabatlarni o'rnatilishi va shu kabi boshqa ma'nolarda qo'llaniladi. Agarda bu ehtiyoj bloklangan bo'lsa, begonalashish, yolg'izlik seziladi, umidsizlik paydo bo'ladi. Affilyatsiyaga misol qilib: Odamlar ko'pincha haqiqiy his-tuyg'ularini yashiradi. Ular ishda, kundalik hayotida niqob kiyib, o'z tashvishlarini sheriklaridan yashiradi. Buning barchasi zaif muloqotga, keyin esa yolg'izlikka olib keladi. Ochiqroq bo'lishi uchun siz o'zingizning his-tuyg'ularingizni tushuntirishingiz, ularni qanday boshqarishni o'rganishingiz, o'zingizga bo'lgan ishonchingizni oshirishingiz kerak. Bunday fazilatlarining rivojlanishi jamiyatda qabul qilinishga, ijtimoiy hayotda martabangiz oshishiga sabab bo'ladi.

A.Megrabyan affiliatsiya motivini ikkiga ajratadi: affilyatsiya ehtiyoji va rad etilishdan qo'rqish-muloqot o'rnatmaslik. Affilyatsiya ehtiyoji yuqori bo'lgan insonlar muloqotga tez kirishib ketadi. Ko'plab tadqiqotlarda shu ma'lum bo'ldiki jamiyatimizda rad etilishdan qo'rqadiga insonlarning ham soni kam emas ekan. Bu toifaga kiradigan insonlar shunday fikirlashadi: “Men insonlar doirasiga qo'shilsam ular meni nazarlaridan chetta qoldirishadi, shu sababli mening o'zim chetga chiqishim kerak”. Bunday insonlar muloqat o'rnatmaslikni yoki rasmiy muloqat qilishni afzal ko'rishadi. Affiliatsiya ehtiyoji erta bolalik davrida ota-onasi va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabatda shakillana boshlaydi. Ota-ona insonning har doim birinchi ustozini hisoblanadi. Shu sababli ota-ona bolaning yoshligidan u bilan doimo muloqatda bo'lsa, bolada affiliatsiya kuchli rivojlanadi va begona insonlar davrasida ham o'z fikrlarini bemalol bayon eta oladi.

Bog'cha va maktabdagi tarbiyachi va o'qituvchilar bolada affiliatsion munosabatlarni shakillantirish uchun ularni ko'proq jamoa bilan ishlashga jalb qilishi kerak. Bilamizki bola bo'g'chaga 3 yoshdan boshlab boradi. Bola bog'chaga kelganida uning ijtimoiy muhiti o'zgarishi natijasida ba'zi bolalarda ijobiy, ba'zilarida salbiy o'zgarishlar paydo bo'ladi. Salbiy o'zgarishlar bolada yangi tengdoshlarining davrasiga qo'shila olmasligi va shu kabi boshqa holatlar kiradi. Bunday holatni bartaraf etish uchun tarbiyachi bolani jamoaga qo'shuvchi ko'plab o'yin mashg'ulotlarini

¹ Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность, т.1. – СПб.: «Питер», 2003. -С. 347-370; Buunk В. Affiliation and helping interactions within organizations: a critical analysis of the role social support with regard to occupation stress. // InStroebe W., Hewstone M. European Review of Social Psychology. – Chichester: John Wiley, 1990, 1. P. 293-322.

amalga oshirishi kerak. Maktab davrida esa bolalar o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tadi. Bu esa o'quvchilarda qiyin kechadi. Shu sababli pedagog o'qituvchi bolalarga yordam berishi va ular bilan ko'proq affiliatsiya qilishi kerak.

Affiliatsiya - biz foydali deb baholaydigan va o'zaro munosabatlardan foyda oladigan, o'z navbatida bizdan foydalangan holda ular foyda oladigan vaziyatlarda o'rnatiladi. Ya'ni bunday munosabatdan o'qituvchi ham o'quvchi ham manfaat ko'rishi kerak. Misol uchun: O'qituvchi biror o'quvchini shogirtlikka olsa, o'quvchisiga bergan bilimlarining mahsulini ko'rishi kerak. Bu yerda o'quvchining olayotgan yutug'i bilim hisoblanadi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida affiliatsiya mustahkam bo'lishi uchun o'qituvchi o'quvchining qiziqishlarini doimo inobatga olishi kerak va shunga mos ravishda o'quvchiga topshiriq berishi lozim. O'qituvchi o'quvchiga bu topshiriq qanchalik zarurligi va buni qanday qilib eng yaxshi bajarish kerak ekanligini tushuntirib bera olishi kerak. O'qituvchi darslarni buyruq shaklida emas balki yarim savol, yarim javob shaklida olib borsa affiliatsion munosabatlar mustahkamlashishi yuzaga keladi.

Jumladan, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining № PF-5847-son Farmonida yoshlar tarbiyasida ota-onalar, mahallalar va oliy ta'lim muassasalari hamkorligini tizimli tashkil etish borasidagi burch va mas'uliyatini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, har bir o'qituvchi pedagog sifatida o'quvchilar bilan individual suhbat olib borishi va ularda affiliatsiya motivini rivojlanishiga imkon yaratishi lozim. Bu motivni shakillantirish uchun o'qituvchi yuqorida takidlangan uchta usulning har biridan kerakli vaziyatda foydalana olishi lozim. Shundagina o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida affiliatsiya ijobiy tomonga o'sib boradi. O'qituvchi o'quvchining qiziqishini inobatga olgan holda uning layoqatlarini shakillantirib qobiliyat darajasiga ko'tarishiga bir omil sifatida ta'sir etishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining № PF-5847-son Farmoni.
2. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. T.: O‘qituvchi, 2010.
3. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность, т.1. – СПб.: «Питер», 2003. -С. 347-370; Buunk B. Affiliation and helping interactions within organizations: a critical analysis of the role social support with regard to occupation stress. // InStroebe W., Hewstone M. European Review of Social Psychology. – Chichester: John Wiley, 1990, 1. P. 293-322.
4. Djumanov S.Z. "Keys" texnologiyasi asosida o‘quvchilarda muloqotchanlik shakllantirish imkoniyatlari //Academic research in educational sciences. – 2023. – Т. 4. – №. TMA Conference. – С. 146-151.
5. Ergashjanovich, A. O. (2022). Methodology of organizing and conducting experimental works to determine the development of communicative competence of the students of the pedagogical college. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(9), 151-157.
6. Азизов, О. Э. (2023). Педагогика коллежида тахсил олаётган мактабгача таълим ташкилоти бўлажак тарбиячиларида коммуникатив компетенцияни ривожлантириш компонентлари. Educational Research in Universal Sciences, 2(6), 390-393.
7. Азизов, О. (2022). Педагогика коллежи ўқувчиларининг коммуникатив компетенцияларини шакллантириш ва ривожлантиришда инновацион ёндошув. Innovations in primary education, (1).
8. Alikulov, S. T., & Azizov, O. E. (2021). The Structure and Content Of The System for the Formation of Communicative Competencies of Future Teachers. Current Research Journal of Pedagogics, 2(06), 141-151.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047937>

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА КЎРГАЗМАЛИЛИК ВА УЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ

Қамбарова Насибахон

Андижон давлат педагогика институти

"Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси" йўналиши 2-босқич талабаси

***Аннотация:** Ушбу мақолада кўргазмали қуролларнинг аҳамияти ва уларни тайёрлашда ўқувчига қўйилган талаблар ҳақида қайд этилган. Мавзули композиция ишлаш дарсларида қўлланиладиган кўргазмали қуроллар ҳақида маълумот берилган. Шунингдек, тасвирий санъат дарсларида кўргазмали қуроллардан фойдаланиши ва уларни афзаллиги ҳақида таъкидланган*

***Калит сўзлар:** кўргазмалилик, акварел, плакат, бўр, перспектива, композиция, тасвир.*

Тасвирий санъат дарсларида машғулотларнинг асосий мақсади ўқувчилар томонидан тузилган дарс конспектини мавзуларига кўргазмали қуроллар тайёрлашни методик жиҳатдан ўргатишдир. Ҳар бир тайёрланган кўргазмали қурол дарснинг мақсадини тўлиқ ёритиб бериши керак. Бўлажак дарс мавзуининг ёритилиши мобайнида баравар кўргазмали қуролнинг методик ғоясини эскизи чизиб борилса, мақсадга мувофиқдир. Дастлабки кўргазмали қурол эскизлари методист ўқитувчи билан бир фикрга келиб тасдиқлангандан сўнг, белгиланган бир ватман қоғози бетига дид билан рангда ишланади (бажарилади). Кўргазмали қурол эскизларини бажаришда ўқувчи куйидаги талабларни эътиборга олиши шарт:

- мактаб дастуридаги тасвирий санъат фанига мувофиқлиги;
- дидактик принцип ва қоидалари асосларига риоя қилган ҳолда ишлаш;
- шахснинг гармоник ривожланиш хусусиятларини фаол шакллантиришга ёрдам бериш.

Кўргазмали қуролнинг бадиий беагаги ўз функционал вазифасига лойиқ бўлиши керак. Масалан, ўқув жадвали «босиқ» ранглар билан бажарилиши лозим. Композицион тузилишнинг ечимини ўйлаб топиш ҳам муҳимдир. Ҳар хил ортиқча бўлган тасвирлар билан тўлдиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Ўқув қуролларининг бош ёзувлари (сарлавҳалари) қисқа бўлиши, унинг асосий

ғоясини акс эттириши лозим. Равон ўқиладиган шриффт танланган бўлиши керак. Кўрғазмали қуролнинг сарлавҳаси ундаги тасвирларга нисбатан жойлаштирилади. Кўрғазмали қурол тайёрлашда туш, гуаш, кўмир таёқчаси, сангина, пастел, рангли бўр, акварел кабилардан фойдаланилади. Плакатларда тасвирларнинг босқичлари, сув бўёқда ишлаш сирлари, перспектив қисқариш сирлари ва қонунлари, амалий ишларнинг босқичма-босқич бажарилиш йўллари кўрсатилади. Кўрғазмали қуроллар тасвирий санъат дарсларининг барча турлари (натурага қараб тасвирлаш, композиция, дизайн, санъатшунослик асослари, ҳайкалтарошлик)да қўлланилади. Тасвирий санъатдан кўрғазмали қуроллар қўлланиш вазифаларига кўра бир неча турларга бўлинади. Дарсларда кўпинча босқичма- босқич кўрсатувчи плакатлар қўлланилади. Бундай кўрғазмали қуролларни бўлғуси кичик мутахассис натурага қараб тасвирлаш, композиция, дизайн каби дарсларига мўлжаллаб тайёрлашлари лозим. Мавзули композиция ишлаш дарсларида қўлланиладиган кўрғазмали қуроллари орқали тасвирлаш кетма-кетлиги бир неча босқичларда кўрсатилади:

1. Маълум мавзу бўйича тасвирланадиган расмларнинг вариант- ларининг тузилишлари кўрсатилади.
2. Композициянинг асосий элементларини тасвирлаш.
3. Катта ва кичик ўлчамлардаги кўринишларнинг аниқ тузилишини тасвирлаш.
4. Нарсаларнинг ёруғ ва сояларини бўёқ билан ишлаш усулларини кўрсатиш.
5. Тўлиқ тугалланган композиция

Мавзули композиция ишлаш дарсларидаги кўрғазмалиликнинг яна бир тури рангтасвир асосларини тасвирлаш орқали кўрсатилишидир. Жозибали ранг-баранг бўёқлар билан расм ишлашни ўқувчиларга оғзаки тушунтириш мутлақо мумкин эмас. Шунинг учун профессор-ўқитувчи алоҳида планшетга тортилган қоғоз четида сувбўёқлар билан ишлаш усулларини кўрсатишлари мақсадга мувофиқдир.

Санъатшунослик асослари дарсларида санъат асарларини катта. ўлчамдаги репродукцияларидан кўрғазмали қурол сифатида қўлланилади. Охириги пайтларда асарларни катта ўлчамдаги репродукцияларининг топилиши амри маҳол. Бундай ҳолда репродукцияларни сканер орқали компьютер хотирасига киритиб видеоқўзғу орқали катталаштириб экранда кўрсатилади ва асарларнинг бадийлик хусусиятларини таҳлил қилади. Тасвирий санъат дарсларида бундай кўрғазмали қуроллардан фойдаланиш дарс самарадорлигини оширади ҳамда ўқувчиларнинг фанга бўлган қизиқишини, ижодий қобилиятларини шакллантиришда ёрдам беради. Кўрғазмали таълим дидактик принципларнинг асосийларидан биридир. Графикали кўрғазмали қуроллар, асосан, математика, адабиёт, табиат- шунослик, тасвирий санъат дарсларида кўпроқ фойдаланилади.

Бу эса бадий асарлар репродукциялари, фоторасмлар, диафилмлар, диапозитивлар, китоб иллюстрациялари кабилардир. Шу билан биргаликда шуни айтиш лозимки, ўқитувчи ўз тажрибасида синф тахтасида расм ишлаш йўлларида жуда ҳам кам фойдаланади. Афтидан ё ўқитувчиларда бўр билан синф тахтасида расм ишлаш кўникмалари йўқ ёки улар педагогик расмга етарли эътибор қаратмайдилар. Педагогик тасвир бу ўқитувчининг синф тахтасига, махсус планшетларга ва ўқувчи расм дафтарида бурчак четига тасвирланган расмлардир. Айрим ҳолда график кўрғазмали қурооллар педагогик расмларнинг ўрнини босолмайди. Буларни тушунадиган тажрибали ўқитувчилар оғзаки тушунтириш вақтида намойиш этилган кўрғазмали қурооллар керакли бўлган тасаввур кўринишларини ҳосил қилмагандан сўнг педагогик расмлардан кенг фойдаланишади. Педагогик тасвирлар тайёр жадваллар, расмлардан ўзининг бир қатор афзалликлари билан фарқ қилади. Бу афзаллик шундан иборатки, ўқитувчи ўз ҳикоясини тасвир орқали кўрсатишда, ўқувчиларнинг кўз ўнгида тасвирни пайдо бўлиши, унинг тўлдирилиши ва тугалланиш кўринишларини динамик жараёни(ҳолати)ни яққол кўрсатиш имконига эга бўлади. Тасвир мустақил равишда ёки иллюстрацияларни тўлдирувчи бўлиб, уларнинг бўлак қисмларини изоҳлаб бориши мумкин. Оддий, аниқ тасвирлар у ёки бу воқеани, нарсаларни образли, кўрғазмали қилиб кўрсатади. Лекин уларни бирон-бир махсус ҳозирликсиз бажариш мумкин эмас. Нотўғри, пала-партиш расмлар, нарсалар тўғрисида янглиш тасаввурлар беради ва эстетик дидни шаклланиш жараёнига салбий таъсир этади. Ва аксинча, мазмунли ва чиройли бўр билан бажарилган тасвирлар нарсалар тўғрисида ҳаққоний ва аниқ тасаввурлар ҳосил қилишга ёрдам беради. Саводли педагогик расм графикали фикрлашни, кузатувчанликни ўстиради. Педагогик расмни чизишга қизиқиши фаннинг ўзига бўлган қизиқишини уйғотади. Одатда, оғзаки тушунтириш жараёнида тасвирлар бажарилиб борилса, ўқувчиларнинг диққат-эътиборини тортиши мумкин. Ўқувчиларни бир вақтда эшитиш ва кўриш қобилиятлари орқали олаётган таассуротлари, ўзгача янги материални чуқур ва мустаҳкам ўзлаштиришида аниқ тасаввурлар бўлишида ёрдам беради. Педагогик расмларни тасвирлашда энг муҳими аниқ, схемали тарзда, нарсаларни ўзига хос характерли шаклини, ўлчамларини, ҳажминини, айрим пайтда иложи борича рангларини ҳам тўғри тасвирлашдир. Уларни ҳар бир штрихи ва чизиқлари маъноли ишни бажаради. Кўрғазмали қурооллар билан бир қаторда педагогик расмларни ҳам тарбиявий имкониятлари жуда каттадир. Педагогик расмларнинг хусусиятлари қуйидагиларда ўз аксини топади:

1. Педагогик расмлар ўқувчиларни расм чизишга бўлган қизиқишларини ўстиради.

2. Дарсга фаол иштирок этишга ёрдам беради.
3. Ўқувчилар томонидан йўл қўйилган хатоларни ўз вақтида тузатишга (ёрдам беради) йўналтиради.
4. Расмни қандай қилиб чизишга йўналиш беради.
5. Тасвирлаш босқичларини намойиш қилиб кўрсатади.

Педагогик тасвирларнинг турлари бир нечта. Дарсни ҳикоя қилиш ва тушунтиришнинг мазмуни ва мақсадларига кўра қуйидаги у ёки бу педагогик тасвирлаш турлари қўлланилади:

- а) чизиқли тасвирлаш;
- б) сатрихли тасвирлаш;
- д) тоналлик (тусли) тасвирлаш.

Чизиқли тасвир энг оддий ва кенг тарқалган тури. Бу ерда нарсалар яхлит туташ чизиқлар ёрдамида ёруғлик манбаларисиз ва шаки ҳажмисиз тасвирланади. Чизиқли тасвир ўз навбатида текисли (яссилик) ва перспективали бўлиши мумкин. Текисли расмда нарсани фақат узунлиги ва эни берилади. Масалан, барг шаклининг расми, тоғлар ва ҳ.к.

Перспективали чизиқли тасвирда нарсалар учта ўлчамдан иборатлигини кўрсатади бўйи, эни ва баландлиги. Бундай расмларни бажариш машаққатли, негаки, перспектива ёрдамида тасвирлашнинг асосий қонунларини билиш керак ва синф тахтасида бўр билан ишлаш тажрибасига эга бўлиши керак. Перспективада тасвирланган расм- да нарсалар тўғрисида тўлиқ тасаввур беради.

Чизиқли тасвир

Штрихли тасвир қисқа чизиқ штрихларнинг комбинациясини ўз ичига олади, одатда, улар чизилган нарсаларни соя томонларида жойлашади. Нарсаларнинг ҳажмини кўрсатишда тасвирдаги штрихлар буюм шакллариининг йўналишлари юмалоқ ва текислик бўйича юритилади. Нарсанинг ҳажми кўрсатил- магунча штрихлар бир неча маротаба юргизилади. Чизиқли тасвирлашга қараганда штрихли тасвир мураккаброқ, шу сабабли ҳам ундан фойдаланишдан олдин мувофиқ (тегишли) машқлар талаб қилади. Нарсани фақатгина силует ёки контурини эмас, балки унинг ҳажмини ҳам кўрсатиш керак бўлган ҳолда штрихли тасвирлашдан фойдаланилади.

Штирли тасвир

Тоналлик (тусли) тасвир бажарилиши янада мураккаброқ. Бундай усулдан нарсани янада яхлит ва кўрғазмали кўрсатишда қўлланилади. Тусли тасвирнинг бажарилиши қуйидагича: синф тахтасига нарсанинг ташқи кўриниш чизиқлари билан тасвирланади, унга бўр суртилган латта билан юпқа қатлам юргизилади; қоронғи бўлган жойлари ўчирилади, ёруғ жойлари бўр билан янада

кучайтирилади; ундан кейин чизилган нарсани характерли қисмлари бўрттириб чизиб қўйилади.

Бўр билан ишлаш

Турли расмларда айрим ҳолларда рангли бўрлардан ҳам фойдаланилади. Ўқитувчига кўпинча бирон-бир кўринишни пайдо бўлишини, ҳаракатини, динамикасини тушунтиришга тўғри келади. Уларнинг шу ҳолатини кўрсатиш ва афзал тушунишга мултипликация расмлар бера олади (рўй бераётган воқеани кетма-кетлигини тасвирловчи расмлар). Ҳар бир расм, ўқувчиларнинг кўз олдида пайдо бўлади ва тавсифланади (изоҳ берилади). Агарда, ўқитувчининг синф тахтасида бўр билан ишлаш малакаси бўшроқ бўлса, у пайтда олдиндан қоғозга 3-4 босқичда бажарилган расмларни тайёрлаб олиши мумкин. Дарс вақтида уларни кетма-кет кўрсатиб тушунтириш олиб борилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хасанов. Р. Мактабда тасвирий санъат машғулотларини такомиллаштириш йўллари. Тошкент "Ўқитувчи" 1996 й
2. Бойметов. Б, Толипов. Н. Мактабда тасвирий санъат тўғараги. Т, 1995 й
3. Бойметов. Б Толипов Н "Мактабда тасвирий санъат тўғараги Тош 1995
4. Коменский Я А" Великая дидактика" Изобр пед соч Москва Учпедгиз 1995
5. Аҳмедова Х. ва бошқалар. Болангиз мактага тайёрми?-Т.: 2000.
6. Рахим Хасанов, Хошимтерди Эгамов "Тасвирий санъатдан дарс ишланмалари" Тошкент - 2003 йил.
7. С. Ф. Абдирасилов "Тасирий санъат ўқитиш методикаси" Тошкент-2012 йил.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047997>

1-4-СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ МАШҒУЛОТЛАРИ ВА УЛАРНИ ЎҚИТИШ

Қамбарова Насибахон

Андижон давлат педагогика институти

"Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси" йўналиши 2-босқич талабаси

***Аннотация:** Ушбу мақолада болаларнинг ёшлигидан бошлаб, тасвирий санъат ўзининг таълимий ва тарбиявий соҳаларининг сир-асрорлари ҳақида маълумот берилган. Бошланғич синфларда ўқувчиларга қуйидаги машғулотлар орқали тасвирий санъатни ўрганиш ва ривожлантириш ҳақида айтилган.*

***Калит сўзлар:** композиция, қалам, ранг, тасвирий санъат, объект, санъатшунослик, қаламтасвир.*

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг ташаббуси билан ўрта умумтаълим мактабларини ислоҳ қилиш масаласи мамлакатимиз халқ таълими ходимлари олдига алоҳида вазифалар қўймоқда. Президентимизнинг 1997-йилги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида сўзлаган нутқида мамлакатимизда ўрта таълим мактаблари фаолиятидаги камчиликлар очиб ташланиб, уни қайта қуриш режалари ҳақида аниқ ва реал кўрсатмалар берилган.

Таълим-тарбия назарияси тажрибасидан шу нарса маълумки, умумий таълимнинг асосий босқичи бошланғич синфлар (1-4-синфларда) даври бўлиб, унда бола шаклланади. Чунки бола ҳам жисмоний, ҳам ақлий, ҳам маънавий жиҳатдан ғоят тез ривожланади. Бу даврда болалар барча билимлар заминини ўзида мужассам қилиб, жами фанлардан бошланғич маълумот олади. Болалар бу даврда моддий оламни кўришни, кузатишни, улардан олган таассуротларни текширишни ўрганади. Бу малакалар бошланғич синфларда ўрганиладиган ўқув фанлари дарслари асосида амалга оширилади. Шу боисдан бошланғич синфларда ўқитилладиган ўқув фанлари зиммасига жуда катта масъулият юкланади.

Бошланғич синфларда ўрганиладиган тасвирий санъат ўқув фани ҳам бугунги болаларимизнинг таълимий ва тарбиявий соҳаларида бекиёс аҳамият

касб этади. Мактабда ўқитиладиган тасвирий санъат фани болаларга табиат ва жамият қонунларини, уларнинг шакли, тузилиши, ранги, ўзаро боғлиқлиги ҳақида дастлабки тушунчаларни беради. Бу уларнинг ёшлигидан материалистик дунёқарашларини шакллантириб, уни ривож топтиради.

Маълумки, мактабдаги бирон фан табиат ва унинг элементларини ўқувчига шакли, тузилиши, ранги ва мазмун жиҳатидан ўргатмайди. Буни фақат тасвирий санъат ўқув предмети амалга оширади. Шу боисдан болаларнинг ёшлигидан бошлаб, тасвирий санъат ўзининг таълимий ва тарбиявий соҳаларининг сир-у асрорларини уларга очади. 1-синф ўқувчисига тасвирий санъат оддий чизик нимадан иборат, уни қандай чизиш керак, шакл нима, у қандай тасвирланади, шаклни натурадан олиб, дафтар юзасига қандай туширилади, барг, ўсимлик, дарахтлар, қуш ва ҳайвонлар, уларнинг тузилиши ва ранглари ҳақида дастлабки илмий маълумотларни беради. Предметларни кўришни, нарсалар шаклидаги ўхшашликлар, фарқлар, уларнинг шаклланиши ва ривожланиши, ранглари, ранглардаги ўхшашликлар каби ҳали бола билмайдиган нарса ва воқеалар ҳақида, уларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши бўйича маълумот оладилар. Бу жараён 2-3 ва ниҳоят 4-синфларда ўсиб, такомиллашиб, ривожланиб боради. Бошланғич синфлардаги тасвирий санъат дастури нарсанинг ўзига қараб расм чизиш, тематик композициялар устида ишлаш, бадий-амалий санъат, ҳайкалтарошлик, санъат асарларини идрок этиш каби турларини ўз ичига олади. Аммо дастурда 1-2- синфлар учун санъат асарларини ўрганишга алоҳида дарс соати берилмаган. Бу жуда тўғри, сабаби бошланғич синфдаги асосий вазифа нарсалар расмини қаламда ва бўёқда ишлаш малакасини шакллантириш ва оширишдан иборат бўлади. Янги дастурда:

1. Сухбат.
2. Рангтасвир.
3. Графика (қаламтасвир).
4. Ҳайкалтарошлик.
5. Меъморчилик.
6. Амалий ва дизайндан иборат бўлган олти йўналишда билим- малака бериш кўзда тутилади.

Бу йўналишларнинг ўқув-тарбия вазифаси:

1. Санъатшунослик асослари (фаолиятдан).
 2. Тасвирий фаолият (натурага қараб расм чизиш ва тасаввурлар асосида расм ишлашдан).
 3. Композиция фаолияти (мавзули ва безакли композиция)дан иборат бўлади.
- Бу вазифаларнинг бажарилиши рангтасвир, қаламтасвир (график), ҳайкалтарошлик машғулоти мазмунида ўз ифодасини топади.

Бошланғич таълимнинг 1-2-синфларида санъат асарларини ўрганиш бўйича алоҳида дарс соати берилмаган бўлса-да, расм чизиш машғулотларида бир неча санъат асарлари ўзига хос талабда таҳлил қилинади. 3-синфда 2 соат суҳбат берилади. Бунда «Санъатда ранг, ранг турлари, совуқ ва иссиқ ранглар», «Санъатда турмуш воқеаларининг тасвирланиши» мавзулари ўрганилади. Бу машғулотларда ўқитувчи болалар билимига, ёшига кўра санъат асарларини танлайди. Унда атоқли рассомларнинг манзара, портрет, турмуш жанрида яратилган асарлари таҳлил қилинади. Суҳбатда табиатда ранг, уларнинг турланиши, иссиқ ва совуқ ранглар, уларнинг санъат асарининг яратилишида тутган ўрни, шунингдек, санъат асарларининг жанрларга, турларга бўлиниши ва турмуш жанрида яратилган асарларнинг тузилиши, ундаги рангларнинг ишлатилиши ҳақида маълумотлар берилади. 1-4-синфларда тасвирий санъат машғулотлари ўқувчиларга расм тушиш, ранглар билан ишлаш ва қаламларни тўла чиқаришни ўрганиш имкониятини беради. Бу синфларда ўқувчиларга қуйидаги машғулотлар орқали тасвирий санъатни ўрганиш ва ривожлантириш мумкин:

1. Рангли қалам ва бўялар билан ишловчи машғулотлар: Ўқувчилар пастел, акварел ва гуаш қаламлар ёки бўялар билан расм тушишни ўрганиш учун машғулотлар тайёрлашади. Уларнинг рангларни тўла чиқариш, қалинлик ва ёрқинликларини тушуниш ва уларни ишлатишни ўрганишга ёрдам беради.
2. Табиат манзаралари ёки оддий объектлар тушириш: Ўқувчилар табиат манзаралари, оддий объектлар ёки инсонларни тушириш машғулотлари орқали расм тушишни ўрганишади. Улар табиатнинг турли кўринишларини, объектларнинг шаклларини ва деталларини тушунишга ёрдам беради.
3. Тушунтирувчи расм тайёрлаш: Ўқувчилар ўзларининг ҳаётидан, ҳаёлидан ёки китоблар, кинолар, концертлар ва бошқа мавзулар асосида тушунтирувчи расм тайёрлашни ўрганишади. Бу машғулотлар уларнинг ижодий фикрини ривожлантиришга ёрдам беради.
4. Коллектив рассомлик: Ўқувчилар жамоатчилик билан биргаликда расм тушиш ва рангларни ишлатишни ўрганишади. Улар бошқа ўқувчилар билан биргаликда лойиҳалар яратиш, коллектив рассомлик машғулотлари ташкил этиш ва ижодий гуруҳ ишлари устида ишлаш имкониятига эга бўлади.

Бу машғулотлар ўқувчиларга тасвирий санъатни севимли ва илғор кўринишда ўрганиш имкониятини беради ва уларнинг ижодий потенциалларини ривожлантиришга ёрдам беради. Ўқитувчилар бу машғулотларни ўтказиш орқали ўқувчиларни рассомлик маҳоратини ривожлантириш ва уларнинг ижодий фикрларини қўллаб-қувватлашга интилишлари мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Расулова М.ШН. Болаларни мактабга тайёрлаш даражасини ва тайёргарлигини аниқлаш мезонлари. -Т., ЎзПФТИ, 1994.
2. Педагогика. А.К.Минавваров тахр. остида. Т., Ўқитувчи, 1996.
3. Методика обучения изобразительной деятельности X конструированию. Учебное пособие для учащихся пед. уч-щ. под ред. Т.С.Комаровой. 3-е изд. дораб. М., Просвещение 1991.
4. Ҳасанов Р. Мактабда тасвирий санъатни ўқитиш методикаси. Т., Фан, 2004.
5. Эгамов Ҳ. Бошланғис синфларда бадий қуриш-ясаш. Бошланғич синф ўқитувчилари учун методик қўлланма. Т., 1995.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048489>

МОРФОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Нумонова Малика Лукмоновна

Шахрисабзкого государственного педагогического института студентки
второго курса РТ 3-22 группы русский язык в иностранных языков.

Тиллаева Муяссар Ербазаровна

Старший преподаватель Шахрисабзкого государственного
педагогического института

АННОТАЦИЯ

Данные статье посвящено актуальным вопросам русской морфологии в плане их традиционного изложения в учебной и научной литературе и в плане нетрадиционного осмысления. Такой подход позволяет нам увидеть этот рост научные знания, являющиеся результатом опережающего развития современной русистики. Это делает возможным более полно объяснить актуальные вопросы морфологии с целью формирования информированности учащихся и независимая позиция по выбору того или иного решения.

Ключевые слова: *Морфологические значения, грамматическая категория, Морфологическая категория.*

ABSTRACT

This article is devoted to current issues of Russian morphology in terms of their traditional presentation in educational and scientific literature and in terms of non-traditional understanding. This approach allows us to see those increments of scientific knowledge that are the result of the progressive development of modern Russian studies. This makes it possible to present a more complete presentation of current issues of morphology in order to form among students a conscious and independent position on the choice of one solution or another.

Keywords: *Morphological meanings, grammatical category, Morphological category.*

Морфология как грамматическое учение о слове. Морфология (от греческого слова *morphe* - форма и *logos* - учение) как часть грамматики является грамматическим учением о слове и имеет объектом изучения отдельные слова в их грамматических функциях и формах.

Слова подвергаются изучению и в лексикологии. Однако слова в лексикологии, с одной стороны, и в морфологии - с другой, изучаются совершенно по-разному и с разными целями. Если лексикологией слова изучаются для познания лексической системы языка, то морфологией слова изучаются для познания его грамматического строя, грамматических законов правил, касающихся изменений слов. Если лексикологию в слове интересует его лексическое значение, происхождение, стилистические свойства и употребляемость, то для морфологии важными оказываются в первую очередь морфологический характер слова и его грамматические свойства. Изучая слова, морфология устанавливает морфологические законы и модели языка, правила изменения слов, рассматривая все это в отвлечении от конкретных значений слов, их эмоционально-экспрессивной окраски, употребляемости и происхождения. В слове морфологию интересуют прежде всего формы, являющиеся средством выражения тех или иных (обычно чрезвычайно абстрактных) грамматических значений, тогда как лексикология изучает слова как названия того или иного предмета мысли или чувства.

Слово в морфологии рассматривается как лексико-грамматическая единица. Конкретное употребление слова в тексте принято называть словоформой (аналогично звуку в фонетике и морфу в морфемике). Совокупность определенных словоформ с одинаковым лексическим значением называется лексемой. При морфологической характеристике словоформы используют термин форма слова, например: форма именительного падежа, форма будущего времени и т.д. В русском языке формы слова образуются синтетически, преимущественно с помощью окончания (сидеть *сизу*); в некоторых случаях при помощи суффиксов, например формы прошедшего времени в глаголах (сидел), формы степеней сравнения прилагательных (сильнее, сильнейший) и аналитически (буду читать, более сильный).

Морфология – раздел лингвистики, в котором изучается морфологическая (грамматическая) система языка. Под морфологической системой языка понимается совокупность всех словоформ, объединенных в грамматические категории и части речи. Основными понятиями морфологии являются грамматическое значение, грамматическая форма слова, словоизменительная парадигма, словоизменение, формообразование, грамматическая категория,

часть речи. Грамматическое значение и грамматическая форма слова
Грамматическое значение сопутствует лексическому значению слова. Если лексическое значение соотносит звуковую оболочку слова с реалией (предметом, явлением, признаком, действием и т. д.), то грамматическое значение формирует конкретную форму слова (словоформу), необходимую, главным образом, для связи данного слова с другими словами в тексте. Лексическое значение слова носит конкретный и индивидуальный, а грамматическое значение – абстрактный и обобщенный характер. Так, слова гора, стена, нора обозначают разные предметы и имеют разные лексические значения, но с точки зрения грамматики они входят в один разряд слов, имеющих один и тот же набор грамматических значений: предметности, именительного падежа, единственного числа, женского рода, неодушевленности. Показателем лексического значения в слове является основа слова, а у грамматического значения – специальные показатели: окончание (окно, красивый, растут), формообразующий суффикс, префикс (играл, бел-ее, с-делать), ударение (отрѐзать – отрезáть), чередование фонем (слагать – сложить), служебное слово (буду играть, о пальто) и др. Конкретная словоформа может иметь несколько грамматических значений. Так, словоформа крепкая имеет значения именительного падежа, единственного числа, женского рода, а читаю – значения первого лица, единственного числа, несовершенного вида, изъявительного наклонения, настоящего времени действительного залога.

Морфологическая категория (как, впрочем, и любые другие языковые категории) — это объект, имеющий признаки формы, уже хотя бы в силу того, что он характеризуется структурой (наличием компонентов и системой отношения между компонентами). Совершенно очевидно, что существует прямая и однозначная связь между категориями и формообразующими структурами. Формообразующие словесные структуры — способ реализации (и выявления) той или иной морфологической категории, предопределяющийся особенностями языка (в данном случае русского языка как языка синтетического строя). Фиксация у слова формообразующей структуры возможна при условии, что последняя связана с выражением соответствующей морфологической категории (морфологических категории). Так, например, словоформы читать и прочитать связаны с выражением категории вида (противопоставление в рамках категории вида граммем несовершенного и совершенного вида). Экспоненты категории — обобщение всех экспонентов выражения значения категории (категориального значения), организованное в ряды-граммемы. Значение категории, в принципе, тоже обобщение значения всех ее компонентов-граммем.

Список использованной литературы:

1. Абакумов, 1942 — Современный русский литературный язык. М., 1942.
2. Морфология современного русского языка: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. И. Осипова. Издательский центр «Академия», 2010. 192 с.
3. Алефиренко, Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка
4. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., 1987. С. 595.
5. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий. Л.: Наука, 1976.
6. Булыгина Т. В. Проблемы теории морфологических моделей. М.: Наука, 1977.
7. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. М.: Наука, 1988.
8. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа (на материале германских языков). М.: Наука, 1974.
9. Аванесов, Сидоров, 1945 — Аванесов Р. И., Сидоров В. Н. Очерк грамматики современного русского литературного языка. Ч. I: фонетика и морфология. М.:
10. Петерсон М. Н. Современный русский язык. М., 1929

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048541>

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Холпулатова Севинч

ШАХРИСАБЗКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ, Студентка второго курса РТ 3-22 группа "Русский язык в
группах иностранных языков".

Тиллаева Муяссар Ербазаровна

Старший преподаватель Шахрисабзкого государственного
педагогического института

***Аннотация:** Цель написания данной статьи - изучить правильно образовывать новые слова. В статье рассматриваются особенности словообразовательных способов, а так же трудности, связанных с их образованием правильно.*

Словообразование - это способы образования слов.

***Ключевые слова:** Словообразование, морфологический, неморфологический, сложение, сращение, суффиксация.*

***Abstract:** The purpose of writing this article is to learn how to correctly form new words. The article discusses the features of word formation methods, as well as the.*

***Keywords:** morphological, non-morphological, suffix, abbreviation.*

Словообразование - это раздел языка, изучающий строение слов и способы образования слов.

Словообразовательная структура слова- это формально- семантическое отношение производного слова к производящему. Выразителем смысловых отношений производного или производящего слова является **формант**.

Словообразовательную структуру слова, иногда отождествляют с морфемным составом, но это не одно и тот же.

Словообразование - это раздел лингвистики, изучающий строение слов, образование новых слов.

Морфемика- морфемный строй языка, а так же раздел языкознания, изучающий морфологические модели языка: изучает структура слова.

Морфемы - это неделимые и минимальные значимые части речи.

Все слова состоят из морфем. Морфема, мы знаем, что это значимая часть слова. В современном русском языке основными способами словообразования является Морфологический и Неморфологический.

Е. А. Зеленский выделяет две основные группы способы словообразования:

- **Аффиксальные;**

- **Неаффиксальные ;**

Аффиксальные

Суффиксальный (глаз- аст-ый);

Сложносуффиксальный (канат- о- ход-ец);

Префиксальный (при-город);

Префиксально- суффиксальный (без- денежь- е);

Нулевая суффиксация (приезд);

Сложение в сочетании с нулевой суффиксация (лед-о-ход).

Неаффиксальные

-Чистое сложение;

- Сращение;

- Аббревиация;

- Усечение.

Сложение (образование сложных слов), сложные слова состоят из двух и более основ, они могут писаться слитно и через дефис, сложение включает в себя: сложение слов, сложение основ с помощью соединительной гласной, (стол-стул, электромобиль, железобетон и т.д).

Основа - это неизменяемая часть слова, которая выражает его лексическое значение.

Основа бывают **Непроизводная** и **Производная**.

Производными являются основы, в составе которых выделяются два или более словообразовательных аффикса. Производная (мотивированная) - составное единство, членимое на отдельные морфемы.

Непроизводная - это единое целое, неразложимое на отдельные морфемы(значащие части).

В современном русском языке существует несколько способов словообразования. Основной способ — **морфологический** (новые слова образуются путём присоединения морфем к производящей основе или слову).

В русском языке существует **неморфологический** (неморфемный) способ образования новых слов - переход из одной части речи в другую:

В русском языке существует неморфологический (неморфемный) способ образования новых слов — переход из одной части речи в другую (столовая комната (прил.) — новая столовая (сущ.), проходить мимо (нареч.)

Например: 1) Прилагательное переход к существительным

- Рабочие люди - Пришли рабочие;

2) Наречие переход к предлогом

- Жил напротив - Напротив дома;

Сращение (Слияние) некоторые ученые также относят к неморфологическим (называя его лексико- синтаксическим способом), так как никакой новой морфемы к слову не добавляется. Однако происходит изменение границ слова, а это уже некоторое формальное преобразование, так что по своей сути этот способ занимает промежуточное положение между морфологическими и неморфологическими.

Сращение способ словосочетания, при котором словосочетание превращается в одно слова без изменений, т.е производное слово во всех своих формах полностью тождественно по морфемному составу синонимичному словосочетанию;

Н- р: Мало исследованный;

Малоисследованный.

Усечение - это способ образования производных слов (существительных) путём усечения производящей основы производящее существительное по аббревиатурному принципу, то есть вне границ морфем.

Н-р: Специалист - спец;

Фестиваль- фест.

Лексическое значение производного и производящего тождественны.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, изучение принципов словообразования современного языка остаётся весьма актуально.

Так как ценность русской словообразовательных правил. Создавая слова, наш русский язык обогащается.

Известный русский писатель так сказал: " Слово - выражение мысли... и потому слово должно соответствовать тому, что оно выражает.

Использованная литература:

1. Книга " Русский язык " универсальное пособие - (Абдурахманова Шохсанам). Ташкент -2021 г. 151 стр.
2. Книга " Русский язык" - (Халилова Луиза Адыловна) . "Навруз" Ташкент - 2013 г. 131 стр.
3. Книга " Русский язык" (В. В. Бабайцева) Москва - 2001 г. 11-14 стр .
4. Булаховский, Л.А. Курс русского литературного языка [Текст] /Л.А. Булаховский. – Киев, 1952. – 448 с.
5. Валгина, Н. С. Современный русский язык [Текст] / Н.С. Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И. Фомина. – М.: «Логос», 2002. — 528 с.
6. Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. Современный русский язык. – 11-е изд. –М.: Айрис-пресс, 2010.;
7. М.В. Панов. Изучение состава слова в национальной школе. Учебное пособие. Москва. 2001.;

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048645>

ФРАЗЕОЛОГИЗМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Жабборова Бибисора Хуснидиновна

Шахрисабзкого государственного педагогического института студентки
второго курса РТ 3-22 группы русский язык в иностранных языков.

Тиллаева Муяссар Ербазаровна

Старший преподаватель Шахрисабзкого государственного
педагогического института

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена роли фразеологических единиц в современном русском языке. В статье рассматриваются особенности фразеологических единиц, а так же трудности, связанные с их использованием в речи людей. Фразеологизмом называют устойчивый оборот речи. Смысл фразеологизма не определяется значением отдельных слов, которые в него входят: например, «надорвать животики» означает «смеяться», а не «навредить здоровью».

Ключевые слова: *Фразеологические сращения (идиомы), фразеологические единства, фразеологические сочетания, фразеологические выражения.*

ABSTRACT

This article is devoted on the role of phraseological units in the modern Russian language. The article discusses the features of phraseological units, as well as the difficulties associated with their use in the speech of people. Phraseologism is a stable turn of speech. The meaning of a phraseological unit is not determined by the meaning of the individual words that it includes: for example, “to tear one’s tummies” means “to laugh” and not “to harm one’s health.”

KEYWORDS: *Phraseological adhesions (idioms), phraseological unities, phraseological combinations, phraseological expressions.*

Фразеологизм, фразеологический оборот или фразема — свойственное определённом языку устойчивое словосочетание, смысл которого не определяется значением отдельно взятых слов, входящих в его состав. Фразеологические обороты изучаются фразеологией. Часто грамматическое

значение фразеологизмов не отвечает нормам современного языка, а является грамматическими архаизмами. Фразеологическими оборотами, или фразеологизмами, называют устойчивые обороты речи, которые обозначают нечто целое по смыслу. Фразеологизм весь целиком имеет определённое лексическое значение. Например, выражение работать спустя рукава означает работать плохо.

В некоторых фразеологических оборотах составляющие их слова теряют свой первоначальный смысл, сливаются очень тесно, например, съесть собаку- быть знатоком в чём-либо. Иногда только специальный анализ может показать, какой первоначальный смысл был у того или иного слова выходящего во фразеологизм. Например, ставшее привычным выражение бить баклуши. В этом выражении, которое сегодня обозначает бездельничать, слово баклуши обозначало деревянные чуткий, из которых делалась посуда.

В других фразеологических оборотах слова не потеряли первоначального смысла, но в новом сочетании получают образное переносное значение. Например, выражение поливать масло в огонь, т.е. разжигать чьи-либо чувства, усиливать их, основывается на сравнении с тем действием, которое производит масло на огонь.

Интересно обратиться к происхождению некоторых фразеологизмов. Некоторые фразеологизмы пришли в литературный язык из речи представителей различных профессий. Например, играть первую скрипку, т.е. быть ведущим в каких-либо делах, пришло из языка музыкантов. А выражения без сучка, без задоринки, т.е. гладко, без помех,- пришло из речи столяров. Легко догадаться, что выражение овчинка выделки не стоит пришло в нашу речь из речи скорняков. В основе некоторых фразеологических оборотов лежат факты из истории, мифологии или Библии: избивание младенцев, козел отпущения, ахиллесова пята, кричать во всю ивановскую и т.д. Фразеологические обороты делают нашу речь более выразительной и яркой, поэтому они часто используются в художественной литературе.

К фразеологизмам относятся пословицы и поговорки, а также, «крылатые» выражения писателей, учёных, общественных деятелей. Например: семеро одного не ждут; а слона-то я и не заметил; свежо придание, а верится с трудом и т.д. В дальнейшем В. В. Виноградов выделил три основных разряда фразеологизмов:

Фразеологические сращения (идиомы).

Фразеологические единства.

Фразеологические сочетания.

С позиций исторической фразеологии Б. А. Ларин выделил три разряда фразеологических сочетаний:

Переменные словосочетания — самый распространенный тип языковых единиц. К этому же разряду относятся фразеологические сочетания (В. В. Виноградов).

Метафорические словосочетания — переосмысление переменного словосочетания такого же лексического состава («гнуть спину», «выносить сор из избы»).

Идиомы (фразеологические сращения в классификации В. В. Виноградова).

Н. М. Шанский дополнил эту классификацию, выделив 4 разряд фразеологических единиц — фразеологические выражения.

Альтернативная классификация кроме идиом и коллокаций включает во фразеологизмы пословицы, поговорки и крылатые выражения.

Наиболее полную классификацию фразеологических единиц предложили В. П. Жуков и А. В. Жуков, выделив пять основных типов:

1. Исторически апплицируемые фразеологизмы, наделенные целостным немотивированным значением («бить баклуши»).

2. Апплицируемые обороты, обладающим целостным немотивированным значением в современном языке («перемывать косточки»).

3. Апплицируемые фразеологизмы с целостным мотивированным значением («лежать на боку»).

4. Неапплицируемые фразеологизмы, мотивированные, с частично целостным значением, где один из компонентов семантически соотносится с однозвучным словом свободного употребления («под веселую руку»).

5. Неапплицируемые фразеологизмы, мотивированные, с частично целостным значением, где все компоненты являются смыслообразующими и соотносятся со словами в их свободном употреблении («находить общий язык»).

Сращения (идиомы): Фразеологическими сращениями называются такие семантически неделимые фразеологические обороты, в которых целостное значение совершенно несоотносительно с отдельными значениями составляющих их слов. Значение такого рода фразеологических оборотов является таким же немотивированным и совершенно условным, как и семантика слов с производной основой. Например, фразеологические обороты «бить баклуши» (бездельничать) и «очертя голову» (безрассудно), являются такими же немотивированными и условными обозначениями явлений объективной действительности, какими являются составные по образованию слова типа «подражать», «сверстник», «стремглав» и т.д., где производность совершенно не чувствуется и значение слова абсолютно несоотносительно со значениями

составляющих их частей. В самом деле, так же как значение слова «стремглав» не выводится из значения частей стрем – вниз (ср.: стремнина, стремительный и т. д.) и глав (ср.: главный, голова и др.), так и значение выражения «очертя голову» не выводится из значения слов очертя и голову.

Сочетания: Фразеологическое сочетание — это устойчивый оборот, в состав которого входят слова, как со свободным значением, так и с фразеологически связанным, несвободным (употребляемым лишь в данном сочетании). Фразеологические сочетания являются устойчивыми оборотами, однако их целостное значение следует из значений составляющих их отдельных слов. В отличие от фразеологических сращений и единств, сочетания семантически делимы — их состав допускает ограниченную синонимическую подстановку (замену отдельных слов), при этом один из членов фразеологического сочетания оказывается постоянным, другие же — переменными: так, например, в словосочетаниях «сгорать от любви, ненависти, стыда, нетерпения» слово «сгорать» является постоянным членом с фразеологически связанным значением. В качестве переменных членов сочетания может использоваться ограниченный круг слов, определяемый семантическими отношениями внутри языковой системы: так, фразеологическое сочетание «сгорать от страсти» является гипонимом по отношению к сочетаниям типа «сгорать от ...», при этом за счёт варьирования переменной части возможно образование синонимических рядов «сгорать от стыда, позора, срама», «сгорать от ревности, жажды мести».

Другой пример: англ. to show one's teeth — «огрызаться» (дословно — «показывать свои зубы»). Семантическую самостоятельность в этом сочетании проявляет слово «one's» — «чьи-то». Его можно заменить на слова «my», «your», «his» и т. д.

Выражения: Фразеологические выражения — устойчивые в своём составе и употреблении фразеологические обороты, которые не только являются семантически членимыми, но и состоят целиком из слов со свободным номинативным значением. Их единственная особенность — воспроизводимость: они используются как готовые речевые единицы с постоянным лексическим составом и определённой семантикой. Часто фразеологическое выражение представляет собой законченное предложение с утверждением, назиданием или выводом. Примерами таких фразеологических выражений являются пословицы и афоризмы. Если во фразеологическом выражении отсутствует назидание или имеются элементы недосказанности, то это поговорка или крылатая фраза. Другим источником фразеологических выражений является профессиональная речь[3]. В категорию фразеологических выражений попадают также речевые

штампы — устойчивые формулы типа «всего хорошего», «до новых встреч» и т. п. Многие лингвисты не относят фразеологические выражения к фразеологическим единицам, так как они лишены основных признаков фразеологизмов. Последовательность лексико-грамматической характеристики фразеологического оборота:

значение фразеологизма;

тип по степени спаянности его компонентов;

имеет ли синоним или антоним (доказать примером);

какой тип по частеречной природе главного компонента (глагольный, междометный и пр.);

к какой сфере употребления относится (обиходно-бытовой, научной, деловой и пр.);

источник появления;

синтаксическая функция в предложении.

Образец лексико-грамматической характеристики фразеологического оборота:

Оба приятеля нисколько не походили друг на друга. Хорь был человек положительный, практический, административная голова, рационалист (И. Тургенев).

Административная голова: имеет значение ‘умный, хорошо соображающий, практичный’;

фразеологическое единство;

синоним светлая голова; антоним голова садовая ‘несообразительный, нерасторопный, разиня’;

субстантивный тип (голова — главное слово);

общеупотребительный, разговорный;

происхождение — деловая сфера (управленческая);

функция сказуемого: был административная голова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Богатство языка – это богатство и его фразеологии, т.е. выразительных и образных присловий, оборотов, метких и крылатых слов. За такими словами и оборотами кроется целый мир, историческая эпоха – факты ушедшего быта представлений и верований наших предков, реальные события далекого прошлого.

Термин «фразеология» неоднозначен, так же как неоднозначно толкование фразеологизма. Одна из важнейших особенностей фразеологии – образность. Изучение фразеологии показывает нам уникальность народа – языкотворца, и не

случайно с таким вниманием изучают ее писатели, видящие в русской фразеологии потрясающие примеры образного выражения явлений действительности. К фразеологизмам как изобразительно-выразительному средству художественной речи неоднократно обращался в своих произведениях и А.П. Чехов.

Список использованной литературы:

1. Абдуллина, А.Р. Проблемы выявления ключевых компонентов в ФЕ русского языка [Текст] / А.Р. Абдуллина // Русская и сопоставительная филология. – Казань, 2007. – 193 с.
2. Алефиренко, Н.Ф. О статусе фразеологического значения среди семантических единиц других уровней [Текст] / Н.Ф. Алефиренко // Проблема фразеологии: Сб. науч. тр. – Тула, 1980. – 314 с.
3. Алефиренко, Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка [Текст] / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 1993. – 152 с.
4. Архангельский, В.Л. Устойчивые фразы в совр. рус. яз. [Текст] / В.Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1964 г. – 315 с.
5. Арсентьева, Е.Ф. Типы контекстуальных трансформаций фразеологических единиц [Текст] / Е.Ф. Арсентьева, А.Р. Ахметшина. – Наб. Челны: Рудик, 2002. – 298 с.
6. Бабкин, А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники [Текст] / А.М. Бабкин. – Ленинград: Просвещение, 1970. – 261 с.
7. Белинский, В.Г. Взгляд на русскую литературу [Текст] / В.Г. Белинский. – М.: Современник, 1997. – 460с.
8. Бережная, Е.П. Фразеологизмы у Чехова [Текст] /Е.П. Бережная // Русский язык в школе. – 2001. – №6.
9. Большой фразеологический словарь русского языка [Текст] /Е.Н. Телия. – М.: АСТ-Пресс, 2006. – 784 с.
10. Булаховский, Л.А. Курс русского литературного языка [Текст] /Л.А. Булаховский. – Киев, 1952. – 448 с.
11. Валгина, Н. С. Современный русский язык [Текст] / Н.С. Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И. Фомина. – М.: «Логос», 2002. — 528 с.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048808>

EFFICIENT WAYS AND METHODS OF USING CRITICAL THINKING TECHNOLOGY IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE

D.R. Parmankulova

Master of Philological Sciences

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

(Kazakhstan, Turkistan),

email: dilafruz.parmankulova@ayu.edu.kz

F.I.Safarova

Acting Associate professor

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-

Khwarizmi, (Uzbekistan, Tashkent),

email: fatima0580@mail.ru

Abstract: *Critical thinking is the ability to pose questions, develop a variety of arguments, and make independent, thoughtful decisions. Therefore, the main idea of using technology is to create such an atmosphere of learning through game techniques, in which students, together with the teacher, actively communicate, consciously reflect on the learning process, monitor, confirm, refute or expand knowledge, new ideas, feelings or opinions about the world around them. And, of course, they do it quite fluently in English. In this article, experience on the use of critical thinking techniques in modern English lessons are concerned.*

Key words: *critical thinking, creative active personality, interaction, challenge, cluster, motivation, understanding, information, development, reflection.*

A teacher is a person who occupies a special place in a student's life, who is the backbone of the school, who creates a rich future. The requirement of today is that a person should possess modern knowledge and technologies, have high qualification and deep experience. It is very important for a teacher that students have a wide range of knowledge, can express their own opinion about the events taking place in any society. Critical thinking will definitely help a learner to develop the abilities we have mentioned and work successfully in any field of science in the future. Critical thinking is a type of learning technology that is given special attention today and is well implemented in our country. The 21st century is the age of the educated, where

information and modern technology are developing and news in the field of science and culture is increasing by the minute. For our country's reputation to be high, its ideals to be clear and its future to be bright, it is necessary to pay attention to students' literacy and language skills. In one course, we tried to master various methods and forms of interest-raising learning. In a course that included dialogic learning, formative assessment, critical thinking, learning and teaching using ICT, the thing that disappointed and impressed me the most was critical thinking. Every child from an early age should be able to think freely, realize their goals, confront obstacles, adapt, etc.

Therefore, it is the duty of every teacher to form students' critical attitude to every question in every lesson, to teach them to speak openly and freely. Critical thinking is a method used to understand, evaluate, analyze and synthesize information gained through observation, experience, concern and judgment, and can also be the basis and motivation for action. Critical thinking often involves a willingness to imagine something, to make alternative decisions, to introduce new or modified ways of thinking and acting, and means a commitment to organized social activities and to encourage others to think critically. The process of critical thinking at the elementary level is: - gathering relevant information; - critically analyzing and evaluating evidence; - guaranteed solutions and concise conclusions; - involves reviewing assumptions and recommendations based on extensive experience.

Along with complex tasks such as critical thinking in teaching and learning, this process involves recognizing uncertain assumptions and values, problems and finding effective means of solving them, understanding the importance of prioritizing different tasks. In critical thinking, the child synthesizes the information he or she needs in his or her brain, then provides examples to make an opinion argumentative, from a point of view, expresses his or her opinion, and when objections arise, tries to give a reasoned response, sticking to his or her position. And all these processes happen in a matter of seconds, if during the lesson critical thinking takes ten to twelve minutes, then there are only one or two minutes per student. And during this period, the ability to collect, synthesize, develop, and speak is accustomed to the student's mastery. Through actions (gestures), nonverbal, verbal techniques, the student convinces other classmates of the correctness of his or her thought. Student can only discover scientific and technological innovations when he or she feels free to think and have an opinion. Critical thinking is usually associated with later stages of education - with students in upper secondary and tertiary education. However, the foundations of critical thinking can be developed early in education to develop the necessary skills while working with young children. The best way to do this is to encourage students to give meaning to the facts of their experiences. We have plenty of examples of ways of life in different parts of the world

and at different times in history that can be used to spark children's interest and develop their critical thinking skills. Critical thinking involves developing skills such as gathering evidence through observation and listening, considering context, and applying appropriate judgment in making decisions. The game focuses on the skills of speaking concisely, not being blocked when expressing an opinion, being specific within established rules, and paying attention to the seriousness of an opinion. During the lesson, the pupil has been thinking in detail and learning from other subjects.

Makes sure the game is coherent and reasoned. Critical thinking promotes not only informed expression of opinion, but also intelligent questioning. If any student is trying to intimidate an opponent, the only way he or she can do so is by asking a question. When a student who asks a question is looking for an answer, the student who answers shares what he or she knows to give an accurate answer. This will pique the interest of the other students and create an atmosphere of critical thinking in the class as a whole. The teacher should not remain neutral either, but should work with the students to express different opinions and motivate them. Let us pay attention to how these stages are realized. First of all, pupils familiarize themselves with the new teaching material (visual aids, clippings, texts and videos related to the lesson). The second stage is understanding.

The period of acquaintance with aphorisms, scientific forecasts, innovations on this topic takes a very big place. Because in order for the child to form an opinion, he must master the topic. Comparing the thoughts and knowledge accumulated in the comparative period, taking into account the opinion of scientists, compares them with his own opinion. The next stage is the summary. At this stage, the student will fully analyze his thoughts, summarize them and move to a specific opinion. The evaluation and application stage is the final stage. The question of how other classmates evaluate, whether there is an opportunity to use this opinion is considered at this final stage. Research on classroom relationships has shown that certain patterns of interaction - exploratory talk, quotation and dialog - not only engage teachers and students in joint action to internalize meaning and knowledge, but also promote intellectual aspects by developing high level thinking.

Visualization and direct interaction with oral media reduces formal learning, allowing children to develop reasoning skills and be educated in individual ways. They protest against traditional methods such as learning through books, so teachers need to reconsider their decisions to guide rather than control the learning and research processes. Consequently, dialog is very important in fostering critical thinking in children. The ability not only to read a text, but also to formulate related questions, answers from other classmates have a great impact on his critical thinking. The teacher's activity is also taken into account. It is important that students ask questions

about the topic or news outside the textbook, answer them with different variants, express their opinion regardless of correctness.

Dialogic learning and critical thinking have been in very close contact with each other. Critical thinking through dialog. (repetition of statements, analyses, classification and categorization, questions related to lexical topics in the lesson) develops various games ("Auction", "Field of Wonders", "Quote", etc.), recalling the topics discussed through the game, discussion at the end of the lesson through dialog between teacher and student, reducing errors and risks, reducing choices, speeding up the "delivery" of concepts and principles through structured, cumulative conversations and discussions achieves mutual understanding. The teacher should concretize the agreement on the rules of dialog, build a model of dialog in the classroom, students should work with each other in finding new and most effective approaches and interacting with collaborative methods of constructing meaning

This requires understanding students' backgrounds and interests and paying attention to their attitudes and emotions. By listening to and analyzing students' actions and statements when responding to them, teachers will be able to provide effective educational support to students. The concept of "learning as assessment" and the principle of formative assessment means not only learning, but also learning through participation in knowledge building methods. Critical learning through dialog is important in a student's life. here we will take Alexander's theory of Dialogic Learning as a basis. If we study the applied study of the classroom according to the theory of dialogic learning, it is doubtful about the model of classroom communication in which the views of students in terms of dialectical and dialectical pedagogy are ignored or perceived insignificantly. Communication with children and direct verbal communication facilitates children to express themselves clearly.

Analysis and results

According to the new professional development program in Kazakhstan, critically thinking teachers can build on the above-mentioned structures and processes of children's critical thinking. But, first of all, we should differentiate the concept of reflective teaching and consider the need for critical thinking in the educational program. Critical thinking is presented as a purposeful, goal-oriented thought process capable of using sound arguments and context, conclusions and methods and criteria. In connection with the development of children's critical thinking, namely reading through listening and research, understanding context and the ability to apply appropriate criteria to make decisions, teachers should develop appropriate methods and technologies to form the theoretical framework, inferences and conclusions necessary to understand the educational program and the learning process.

The critical learning program consists of various strategies. Usually fifteen of them are used in our classes.

They are:

1. Describing the main idea
2. Grouping
3. Writing an essay
4. Edward de Bono's six-caps
5. Bloom's taxonomy
6. Traveling to a gallery
7. Venn diagram
8. Author's chair
9. Bus stop
10. Yes-no
11. Attack of the brain
12. Small and subtle questions
13. Synquain
14. Fishbone
15. I am confident that through the above strategies, success can be achieved.

For interesting daily lessons, the most important thing is that children participate at a high level in the lessons. These strategies are an invaluable asset. And there are strategies such as Black Box, PIM, Ideal, Cluster, Insert and others.

These methods have been practiced, in the future it is believed that these strategies and make sure English lessons are at a high level. In the "thought provoking" strategy, the children learned to write on a given topic, what influenced them, what ideas, what thoughts. In the first lessons, students were guided to expand on the author's idea in later lessons by limiting themselves to just writing about the content. Edward de Bono's Six Hats strategy is useful for Kazakh language learning, especially for the younger class. First, children tend to wear hats (it is important that they are colored), thus creating a positive classroom environment. Once put on, responsibility increases. Demonstrating knowledge gained has a high impact on aspirations for leadership. Secondly, it allows children to relate to the same topic in different ways.

For example, what are the six faces of one fox? What do the students answer to this? - white cap: where does it live; - black cap: what color is its skin; - red cap: what does it eat; - green cap: is it in Kazakhstan; - red cap: Will it live in a zoo or not? - cap: The cap tells others what his differences from the animals are. Here we have seen that only one fox has the opportunity to look at it from different sides and learn more about it. Through a Venn diagram, students compare characters, animals. A deep mastery of qualities, humanity, honesty and other issues can be achieved through this Venn

diagram. The consolidation strategy allows students to think freely, openly explore a topic, and integrate new ideas. This strategy can be accomplished either in a group or in pairs. By grouping students, the following results can be achieved: 1. Come to a common conclusion, i.e. group thinking of students in one question 2. A common interest is formed, cohesion increases 3. All students work because commanders change frequently and weaker students actively respond. 4. Reveals and clearly identifies unclear points of the topic, Knowledge of students working in this group will be productive. Reflective teaching involves critical thinking about what children have learned. It requires learning, recording and evaluating critical thinking skills. These abilities and skills are evident in tasks that require discussion and consideration of certain arguments in the learning process. Thus, they know, for example, about travelers and travel because these people have the opportunity to learn about the relationship between the environment and technology, which affects the consciousness of needs or continuous search in history, as well as the socio-economic development of human beings. Critically thinking learners are active in any environment, subjects. Communicates with other subjects to ask the right question, make a reasoned opinion and discover the meaning. And those students who only think and are closed in one direction are unlikely to be able to make scientific discoveries in the future. In schools of other nationalities, it is difficult to express their opinions freely in Kazakh. But if they always actively attend classes and work hard to master these strategies, they will surely solve this issue as well. Difficult at first, although the lack of vocabulary, improper merging of grammatical persons (suffixes and continuations), and lack of oral practice have had an impact, I can safely say that "even if one does not speak and speak," - gains the ability to think at one's level.

Critical thinking "utilizes a modular lesson consisting of three stages. [1,67]

1. Awakening to the challenge
2. Realization (deciphering, understanding the meaning)
3. Reflection (reflexion) - attention to the mind itself, to its mental state

Invitation

Actualize the learner's past knowledge and experience;

- Activate the activity of learners;
- Formation of motivation (rationale) for learning activities;
- Individualized learning of learners in learning

Goal setting;

- Acquire new knowledge with the learner;
- Knowing the relationship of a feature to a new feature, building understanding and systematizing knowledge;
- Learning how to work with information;

- Supporting the goals set for the enlistment period;

Implementation

INSERT is an effective tool that teaches reading comprehension, guided thinking, and expression. When reading, familiarizing the learner with the topic.

V - "I know."

- "I don't understand."

+ - "New information for me",

? - "I am amazed" with marks.

New methods in English lessons can be demonstrated on the interactive whiteboard. You can also use many approaches to explain the lesson during the presentation. For example, I took the English topic "Sweet Swan of Avon" for the English playwright W. Shakespeare. The following methods can be used here: explaining the lessons, setting the scene, teaching the students. [2,24]

Methods

1. Jigsaw reading
2. Five line poem. (Five line poem)
3. Picture gallery, (Suret gallery)
4. T-table
5. Munsterberg method.

T-table

(T-table), Table 2

William	Anne
William Shakespeare, the greatest English poet and dramatist was born on the 23 rd of April, 1564 in Stratford-on-Avon in Eglad.	She was 8 years older than William. _____ _____ _____

We used this method to talk about the two main characters. This method can be used in order to describe the positive and negative aspects related to the behavior of the characters in the work. Also, the T-table method can be used in two topics or comparing two subjects. For example, this method can be used to learn about the characters in the work and master the good, bad qualities. [3,29]

Picture gallery method.

Let's make a small trip to these places. They are:

1. Shakespeare birth places
2. Anna Hathaway Cottage. (the early home of Shakespeare's wife.)
3. The foundations and gardens of Place. (where Shakespeare died.)
4. Halls croft (the home of his daughter Susannah).

5. Mary Arden’s House (the home of poets mother).

I have used Shakespeare to travel to the places of his life. Through this method, it can be seen that Shakespeare internalized the names of lands more deeply in his childhood, in his life, and in his writing. On the one hand, organizing it as a journey will be interesting for school children as well. Because they learn to go around the classroom, traveling by the names of lands or their images.

Jigsaw reading Methods :

chart 3

was	in the	in Henly	house
born			Shakespeare
Hathaway	that	Shakespeare	married at the
was	Anne	the woman	age of 18

In this method, sentences related to the topic should be arranged in sequence. This promotes the development of the student’s thinking and explores ways to use the interactive whiteboard. Because they think deeply when doing this task, they try to find a solution faster, resulting in a broadening of the student’s horizons.

Five line poem. (Five line poem method:)

Five line poem Methods

**Quick-witted,
hardworking,
friendship**

2 line

3 adjectives

Shakespeare

Kecme4

Poet

1 line noun

Write, play, act

**Better a witty
fool than a foolish wit**

of sentences or proverbs related to the theme
of the fourth line of 3 verbs,

the fifth line consists of a special
impressive word or sentence

Munsterberg’s Method "

There are whole words between many letters. The learner's task is to quickly read and underline these words.

How many words can you create?

- What do I know?
- What have I learned in new ways?
- How has my learning changed?
- What can I do with this knowledge?

Above 1. Jigsaw reading 2. Five line poem. (Five line poem) 3. T-table 4. Using the Munsterberg methods, the learner is given the following opportunities:

- develops knowledge
- finds the results of the problem task,
- discusses the given task, i.e. expands his/her horizons by speaking, sharing with a neighbor, reasoning
- learns new words, enlarges his vocabulary
- comprehension includes new knowledge

Conclusion

The student receives information about new knowledge and acquaints them with the knowledge.

To teach critical thinking, it is necessary to pay attention to the following requirements:

- To teach critical thinking takes time; - Need to give the opportunity to express their opinions openly, not to put any opinions correctly; - Disseminate different thoughts and opinions (from the teacher's side); - Require reasoned speech, expressiveness; - The most important thing is to evaluate the opinion. Using critical thinking, the student: firstly, increases interest, secondly, develops personal abilities, thirdly, is inculcated to express opinions, fourthly, pays attention to accuracy. All in all, this time is the time of knowledge. "In the modern world, the strength of a country is measured, first of all, by the knowledge of its citizens," the head of state said. To open new horizons in any field of science and contribute to the development of our country's future, we must be free in thinking, colorful in language.

Critical thinking is the ability of every individual in any situation to think, examine, generalize and express his/her opinion in a free environment. Critical thinking is one's own, individual thinking. It means asking questions and constantly seeking answers, identifying problems that need to be solved, expressing one's opinion on each issue, proving it, and investigating the accurate consideration of others' opinions and the logic of these proofs.

In conclusion, in the process of oral language learning, the critical thinker is empowered in the following ways. Forms students' communicative competence and finds the results of problem assignments.

Students improve their ability to think critically in English In the process of critical thinking, students will improve their language skills and creativity in oral and written communication with smart active mobility and competitiveness, gaining information about their previous knowledge about new knowledge and supporting them with ancient knowledge.

REFERENCES

1. Clarin M.V. Development of critical and creative thinking/School technology. –M.2004, №2.
2. Hodos Y.A. Critical thinking: method, theory, practice: a textbok/ Y.A. Hodos, A.V. Butenko – Krasnoyarsk, 2002, - 139 pp.
3. Tyaglo A.V. Critical thinking: A problem of world education of the 21st century [Electronic resource]/ A.V.Tyaglo, T.S. Voropai. – regime of access

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048988>

O'QUVCHILAR BILIM EGALLASHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Sh.Usanov

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Pedagogika kafedrası katta oqituvchisi

***Annotasiya:** Maqolada o'quvchilar bilim egallashning asosiy bosqichlari pedagogik jihatda nazariy asoslangan.*

***Kalit so'zlar:** o'quvchi, ishlab chiqarish, moddiy, ma'naviy, ijtimoiy rivojlantirish, ijtimoiy mas'uliyat, bilim, dars.*

***Аннотация.** В статье теоретически базируются на педагогике основные этапы познания учеников.*

***Ключевые слова:** ученик, производственный, материальный, духовный, социальное развитие, социальная ответственность, знания, урок.*

***Annotation:** In the article, the main stages of students' knowledge are theoretically based on pedagogy.*

***Key words:** student, production, material, spiritual, social development, social responsibility, knowledge, lesson.*

Ta'limning bosh maqsadi ongi yuksak, mustaqil fikrlovchi, hulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat-namuna bo'ladigan, ma'suliyatni chuqur anglaydigan, faol, ilmni, bilimni, axloqni, mehnatni va haqiqatni sevadigan, kamtar insonlarni o'qitib tarbiyalashdan iborat.

Zamonaviy pedogogikada tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy shunchalik ta'sir ko'rsatish emas, balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan, bir-biri bilan o'zaro hamkorlikda qiladigan munosabatlari va ta'sir ko'rsatishi ekanligi alohida ta'kidlanadi.

Juda qadimgi davrda jamiyatning inson zotini qo'llab-quvvatlash va saqlab qolish ehtiyojidan kelib chiqqan holda tarbiyalash jarayoni avvalo u ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida to'plangan va to'planayotgan ijtimoiy tajribani bir-birining o'rniga kelib turadigan avlodlarga yetkazib berishi bilan xarakterlangan.

Insoniyat tarixining ilk bosqichlarida bolalar va kattalar bilan birgalikda mehnat qilish jarayonida tarbiya olgan bo'lsa, jamiyatning, hayotning rivojlanib borishi bilan bilim va tajribani o'rganishning bunday yo'li hayot talablariga javob bermay keldi.

Bilim – odamlarning ijtimoiy tarixiy amaliyot jarayonida to'plangan, umumlashgan tajribasidir. Bilimlar insoniyat tomonidan ishlab chiqarish faoliyatini faol o'zlashtirishi jarayonida to'plangan, amalda sinovdan o'tgan va ob'ektiv dunyoni chuqurroq anglashga hamda o'zlashtirishga yo'naltirilgan tabiat, jamiyat, tafakkur va faoliyat usullari qonuniyatlari haqidagi ilmiy tushunchalarning yaxlit asoslangan majmuasidir.

Bilimlar ta'lim jarayonida hosil bo'ladi. Ta'lim – maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o'tkaziladigan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantiriladigan, shuning bilan ularning bilish qobiliyatlarini o'stiradigan, dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayondir.

Dars bir qancha jihatlardan: o'qituvchining o'z fanini bilishdan, o'quv-tarbiya jarayonini uyushtira olishdan, o'qitishning zamonaviy metodlarini egallab olishidan, o'quvchining aqliy rivojlanishini uning bilish imkoniyatlarini bilishdan, uning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish yo'llarini bilishdan tarkib topadi.

Dars berish va o'qish - maktabda yagona o'quv tarbiya jarayonining ikki jihatidir. Afsuski aksariyat ko'pchilik o'qituvchilar 45 minut faqat dars o'tishim kerak deb o'ylashadi. Bu juda ham hato yondoshuvdir.

O'qitish jarayonining mohiyati nima? Dars berish, bu o'qituvchi uchun tafakkur faoliyati hamdir.

Bugungi zamonaviy ta'limda AKT vositalari va interfaol usullardan me'yorida va o'rnida kompleks foydalanib, har bir o'quvchining tabiatidan kelib chiqqan holda ularning shovqinli-faolliklariga asoslangan va rejalashtirilgan bilimlarni ko'proq mustaqil egallashlariga yunaltirilgan, ulardan har birini, uning eng yaqin intellektual rivojlanish darajasidagi bilimlar bilan qurollantirib, bu bilimlarni o'zgaruvchan sharoitlarda qo'llay olish amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirishni kafolatlaydigan ta'lim bo'lishi lozim.

Shunda o'quvchilar o'rganilgan bilim, ma'lumotlarni eslab qolishi va qayta tushuntirib berishi, o'rganilgan bilimlarini kundalik faoliyatning tanish va notanish vaziyatlarda qo'llay olishlariga erishishiladi.

Taqqoslashtirish - har qanday tushunish va har qanday fikrlashning asosdir. "Olamdagi hamma narsani biz taqqoslash orqali bilamiz va biror yangi narsa ro'para

kelsa, uni biz biror narsaga tenglashtira olmasak, bunda biz shu narsa to'g'risida biror fikr hosil qila olmas edik va uning to'g'risida biror fikr ayta olmas edik"¹, -degan edi mashhur rus pedagogi K.D.Ushinskiy.

“Sezgilar beshta bo'lib, quloq bilan eshitish, ko'z bilan ko'rish, burun bilan hidlash, til bilan ta'tish va teri bilan tegizib bilishdan iboratdir. Ilm va ma'rifat faqatgina o'shalar orqali hosil bo'ladi”² -degan Beruniy.

Insonlarning bilishi qator bosqichlarda yuz beradi. Birinchidan; Oldiniga hissiy bilish ro'y beradi, u bolaning tevarak-atrofida yuz beradigan: hodisalar, voqealar, predmetlar to'g'risidagi tasavvurlarining rang-barangligiga olib keladi. Bu hissiy obrazlar qanchalik ko'proq darajada tizimlashtirsa va umumlashsa, bola maktabga shu qadar ko'proq darajada tayyorlangan bo'ladi.

Ikkinchi bosqich-mavhum bilish, tushunchalar tizimini egallab olish bosqichidir. Bunda maktabda o'qitish zarur bo'ladi. U o'zini qurshab turgan olamning ma'lum bir jihatlarini o'quv predmetlari (matematika, ximiya, fizika, tarix) mazmuni orqali o'rganadi. Son, ta'rif, ifoda tushunchalari paydo bo'ladi.

Kichik o'quvchi bilishning konkretlikdan mavhumlikka o'tish bosqichini boshdan kechirayotgan bo'ladi. U fikrlashning tushuncha tarzdagi shaklini egallay boshlaydi. Talaba bilishi ham tushuncha shaklida bo'ladi..

Bilishning oliy bosqichi va mavjud fikrlash negizida qurshab turgan olam haqida nuqtai nazarlar, e'tiqodlar, dunyoqarashlar shakllanishiga olib keluvchi umumlashgan tasavvurlar hosil qiladi.

Maktabdagi ta'lim bolani ilmiy bilimlar, tushunchalar, qonuniyatlar olamiga olib kiradi. O'quvchi qisqa vaqtda insoniyat tarixida asrlar davomida o'rganilishi mumkin bo'lgan narsalarni bilib oladi. Masalan tilning gramatik shakllari, minglab yillar davomida tarkib topadi, o'quvchi esa ularni bir necha yillik o'qish jarayonidayoq o'rgana oladi.

Bilimlarni paydo bo'lishiga sirdan nazar solganda kundalik tajriba, kuzatish orqali shakllanishi, to'planishi ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Aslida bu jarayon quyidagicha bosqichlarda namoyon bo'ladi:

Birinchi bosqich-bu idrok etishdir. Psixologiyadan ma'lumki, idrok etish - bu maqsadga yo'naltirilgan tarzdagi bilish jarayoni demakdir. Shuning uchun ham o'quvchilarga avval mavzu haqida xabar berish, ya'ni ular oliygohda ham nimani o'rganajagini aytish zarur. Vazifa qo'yish va uni tushuntirish shart. So'ngra o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tayyorgarlik ishlarini bajaradi. U real yoki tasviri

¹ Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. 1-том. Москва, 1974. 56 с.

² Beruniy. Tanlangan asarlar., III jild, Toshkent, 1966. 125-b.

tushurilgan narsalar, hodisalar, vaziyatlarni kuzatishdan, sodda tajribalar o'tkazishdan iborat bo'ladi.

Ikkinchi bosqich-bu o'quv materiallarini idrok etish bosqichi hisoblanadi. U bilimlarning nazariy tomonini alohida ajratib ko'rsatishdan va tahlil qilishdan iboratdir. Asosiy fikrni topish, tushunchalarni ajratib ko'rsatish, ularning belgilarini asoslab berish, misollar va tushuntiruvchi faktlar yig'indisini o'rganish kerak.

Agar o'quvchilar o'quv vazifasini hal etish usullarini tushunib yetib va bilimlardagi tizimni anglab olgan bo'lsalar, u holda mazkur bosqichni o'tilgan deb hisoblash mumkin.

Uchinchi bosqich-bu yod olish (tushunish) yoki mustahkamlashdir. Vazifa olingan bilimlarni uzoq vaqt davomida esda saqlab qolishdan iboratdir. Bu borada bilish faoliyati asosan mashqlar, mustaqil ravishda reproduktiv (so'zlab borish, tushuntirish) va ijodiy ish qilish tarzida yuz beradi. Nazariy material tushunchalari, qoidalar, isbotlar har xil mashqlarda takrorlanadi.

Uchunchi bosqich yakunida o'quvchilar nazariy materialni biladigan va uni mashqlarni bajarishda, masalalarni yechishda, isbotlashda va hokazolarda qo'llay oladigan bo'lishlari kerak. Ularda o'quv ko'nikmalari va malakasi shakillangan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich bilimlar, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda, ayniqsa maktab qoshidagi uchastkada, o'quv ustaxonalarida, laboratoriyalarda ishlatish chog'ida, mashinalarda ishlashga o'rganish jarayonida qo'llanishdan iboratdir.

Burxoniddin Zarnudji "O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma" asarida shunday g'oyani ilgari surgan:

"Har biringiz muruvvatni egallashga hayrixohlik bilan intiling, biroq bulardan eng dolzarbi, bu kishilarda bilimlarni takrorlamoqdir". Bilimga bo'lgan qiziqish shuni talab etadiki, u (o'quvchi) o'qituvchisiga va o'rganayotgan fani, kitobiga nisbatan to'la qanoatli bo'lsin, toki muvaffaqiyatsizlikni o'zidan yiroqlashtirsin, bilimning maxsus bo'limiga nisbatan ham shunday ish tutmoq kerak. Bularning aksi esa, o'qituvchiga nisbatan nomunosiblikka, vaqtni yo'qotishga mashg'ulotlarning tartibsizligiga sabab bo'ladi¹.

"Bolaning o'qish istagi bo'lmasa, bizlarning butun rejalarimiz, izlanishlarimiz va mo'ljallarimiz yer bilan yakson bo'ladi. Bunday xohish esa o'qishdagi yutuq bilan birga hosil bo'ladi.... Bilim olishdagi muvaffaqiyatdan yuzaga keladigan ruhlanish

¹ O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: N.Xoshimov, S.Ochil. Toshkent, 1995. 65-b.

bo'lgan taqdirdagina o'qishga qiziqish paydo bo'ladi; ruhlanish bo'lmasa, ta'lim bolalar uchun og'ir yukka aylanib qoladi"¹ -degan mashhur pedagog V.A. Suxomlinskiy.

Agar hamma bolalar o'z oldilariga qo'yilgan vazifani udda qilishsa, bir-birlariga yordam bergan holda berilib, zavq-shavq bilan ishlasa, o'tgan o'quv kunidan ko'ngillari to'lib uyga qaytishsa va ertangi kuni sabrsizlik bilan kutsa, o'qishga bo'lgan havasi ortadi. Bu esa muallimlik mehnatining ham muvaffaqiyatlaridan biridir.

Darsda barchaning o'quv faolligini saqlab turish uchun esa o'qituvchi o'z o'quvchilarini yaxshi bilishi, ularga e'tiborli (mehribon) bo'lishi, charchaganini o'z vaqtida payqashi, ish qobiliyatini saqlab qolish uchun diqqatini boshqa narsaga ko'chirishi zarur. Yana bilim olish jarayonida ularga albatta ko'maklashishi lozim: bolalar o'z faoliyatini, o'z o'quv mehnatini o'zlari tartibga solish yo'llarini asta-sekin egallaydigan qilib o'qishga yetakchilik qilishi kerak.

Darsda o'quvchilarning bilish faolligini orttirish uchun ularning o'rganadigan bilish sohasiga qiziqtirish va mustaqilligini rivojlantirish ta'limdagi asosiy muammodir. Bu muammoni amaliy hal etish uchun:

- o'quvchilarga xushmuomila, shirinso'z, mehribon bo'lish;
- o'quvchilarning bilishdagi harakatlarini qo'llab-quvvatlash;
- o'quvchilarda kerakli ko'nikmalarni shakllantirishga erishish;
- o'quvchilarni rag'batlantirish usullaridan o'rnida foydalanishi ta'limning samarali o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

O'qituvchi darsda qator didaktik muammolarni o'z o'rnida, vaqtida bajarishga erishishi ta'limning samarali o'zlashtirishiga amaliy yordam beradi. Masalan, avval o'quvchilarga ilmiy tushuncha, bilimlar berishni amalga oshirish keyinchalik esa shu bilimlarni harakatda, vazifani, topshiriqni, ishni bajarishga o'rgatib borishi va nihoyat hosil bo'lgan bilimlar asosida bajariladigan ishdagi harakatlar sifatini oshirishga intilishi darkor. Shundan keyingina o'quvchilarning bilishga bo'lgan faolligi va mustaqilligi tarkib topadi. Natijada o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan intilishi yanada rivojlantiriladi. Shuning uchun o'qituvchi birinchi muammoni to'g'ri hal etish bilan ikkinchi, uchinchi va boshqa muammolarni bosqichma-bosqich amalga oshirib borishi darkor. Bunday vaziyatda o'qituvchi o'quvchining bilim imkoniyatini muammoli ta'lim asosida tashkil etsa, ya'ni: yo'naltirsa, xatolarini ko'rsatsa, to'g'ri izlanish ma'qullasa uning bilishga bo'lgan faolligi va mustaqilligi yanada ortadi. O'quvchi musaqil fikr yuritadi va aniq, to'g'ri xulosaga keladi.

¹ Сухомлинский В.А. Тарбия тўғрисида. - Тошкент, 1977. 48-б.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. 1-том. Москва, 1974. 56 с.
2. Beruniy. Tanlangan asarlar., III jild, Toshkent, 1966. 125-b.
3. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: N.Xoshimov, S.Ochil. Toshkent, 1995. 65-b.
4. Сухомлинский В.А. Тарбия тўғрисида. - Тошкент, 1977. 48-б.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049033>

ХАЛҚ МАЪРИФАТИ УЧУН КУРАШГАН ЖАДИДЧИЛАР

Худойбергенова Патма Тошполатовна

Тошкент Давлат стоматология институти

“Ижтимоий фанлар биоэтика курси билан ”кафедраси доценти,
фалсафа фанлари номзоди

Махмудалиев Самандар Сирожиддин ўғли

Тошкент Давлат стоматология институти талабаси

АННОТАЦИЯ

XIX аснинг иккинчи ярмида урта хонлик уртасидаги ички зиддиятлар киска вақт ичида Чор Россияга тобе бўлишига олиб келди. Оскинчилар томонидан Урта Осиё халқлари нафакат таланди, хурланди, зулм утказилди хаттоки маданиятимизни ер билан яқсон килди. Европа давлатларида илм фан тараққий тоаетган вақтда бизнинг халқимиз тобеликда яшади. Буни кузатаётган қрим-татар фарзанди Исмоил Гаспирали (1851-1914) биринчи бўлиб англади.

Калит сўзлар: *Маърифат, илм, усул, жаҳид, савод, мусулмонлар, матбуочилик, ноширлик, илм-фан, адабиёт, маданият, маорифни миллий.*

Шарқ билан Ғарбни таққослаб мусулмонлар ва туркийлар дунёси, хусусан Россия тасарруфига олинган мусулмонларнинг жаҳон тараққиётидан узилиб қолаётганини қрим-татар фарзанди Исмоил Гаспирали (1851-1914) биринчи бўлиб англаб халқ саводини чиқаришнинг янги усулини топди. У туркий халқлардаги жаҳолатни йўқ қилиш, маънавият-маърифат орқали тараққий топган мамлакатлар даражасига кўтарилиш ҳаракатини бошлаб берди. Исмоил Гаспирали маорифни ислоҳ қилиш, мактабларда дунёвий фанларни ўқитиш масаласини кўтарди. У 1884 йилда Қримдаги Бокчасарой шаҳрида жаҳид мактабига асос солди.

«Жаҳид» арабча сўз бўлиб «янги» деган маънони билдиради. У ўзи ташкил этган мактаб ўқувчилари учун ўқув дастури тузди ва дарсликлар ёзди. У 40 кун ичида 12 ўқувчининг саводини чиқариб, тезда шуҳрат қозонди. «Таржимон» газетасини чиқариб, ўз ғояларини ёйди. 1888 йилда «Раҳбари муаллимин ёки муаллимларга йўлдош» китобини нашр этиб, жаҳид мактабларининг қурилиши,

дарс ўтиш мазмуни, жиҳозланиши, синов ва имтиҳонлар олиш усулларши баён этиб берди.

XIX асрнинг 80-йил охирида мамлакатимизда жади́дчилик ҳаракати пайдо бўлди. Тошкентда – Мунавварқори ва Авлоний; Самарқандда – А.Мунзим, С.Азизий, Мулла Қилич; Бухорода – Жўрабой Махсум; Кўқонда – Ҳамза; Наманганда – Сўфизода ва Ибрат каби олиму фузалолар мактаб очиш, ноширлик, саводхонликни ошириш борасида муҳим ишларни амалга оширдилар. Бу жараён I жаҳон урушигача давом этди. Бутун мамлакат бўйлаб кўплаб жади́д мактаблари фаолият олиб борди. Шунингдек, матбуочилик, ноширлик, илм-фан, адабиёт, маданият, маорифни миллий асосга кўчиришга интилиш кучайди;

2) I жаҳон уруши Россия империясидаги аҳволни янада мураккаблаштириб юборди, унинг ҳудудида сиёсий ҳаракатлар кучайиб кетди. Бу даврда жади́дчилик ўта ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этиб, унинг ғоялари асосида сиёсий партиялар тузилди;

3) 1917 йил октябрида Россиядаги давлат тўнтаришидан кейин Кўқонда Туркистон Мухторияти тузилди ва орадан бир йил ўтмасдан, большевиклар томонидан зўравонлик билан йўқ қилинди. Мухторият раҳбарлари, уни эълон қилишда иштирок этган ёки унга хайрихоҳ бўлганлар ҳам бадарға ва қувғин қилинди, қатағонга учради.

Исмоил Гаспирали ғоялари Туркистонга ҳам кириб колди. 1893 йилда У Туркистонга келиб, илғор зиёлилар билан учрашди, Бухоро амири ҳузурида бўлиб битта жади́д мактаби очишга розилик олди. Туркистонлик зиёлилар жади́дчиликни ёқлаб маорифни ислоҳ қилиш «Усули жади́д» мактабларини ташкил этишга киришдилар. 1893 йилда Кўқонда Салоҳиддин домла, 1899 йилда Андижонда Шамсиддин домла ва Тошкентда Маннон қори жади́д мактабига асос солдилар. 1903 йилда Туркистонда 102 та бошланғич ва 2 та ўрта жади́д мактаблари фаолият курсатди.

Туркистон жади́дларига Маҳмудхўжа Бехбудаё, Абдуқодир Шақурий, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний ва бошқа ўнлаб миллий зиёлилар раҳнамолик қилдилар. Улар дастлаб маорифни ислоҳ қилиш йўлидан бордилар. «Усули жади́д» мактаблари тармоғи кенгайиб борди, уларда диний таълим билан бирга тиббиёт, ҳикмат, кимё, нужум, ҳандаси каби дунёвий билимлар ўрнатилди савод чикариш. тезлаштирилди. Жади́длар ёшларни чет элларга ўқишга юбориш ташаббуси билан чиқдилар. Бой табақанинг илғор вакиллари жади́дларнинг бу ҳаракатини маъқуллаб, тегишли маблағ билан кўмаклашдилар. Кўпгина умидли ёшлар Германия, Миср, Туркия ва Россиянинг

марказий шаҳарларига ўқишга юборилди. 1910 йили Бухорода мударрис Хожи Рафий ва бошқалар «Болалар тарбияси» хайрия жамиятини ташкил этиб, 1911 йилда 15 та, 1912 йилда 30 та талабани Туркияга ўқишга жўнатди. 1909 йилда Мунаввар қори тузган «Жамияти хайрия» ҳам мискин ва ожиз талабаларга ёрдам берар, ёшларни чет элга ўқишга юборишга ёрдамлашар эди. Жадиждлар Туркистонда миллий матбуотга асос солдилар. Мунаввар қори 1906 йилда «Хуршид» («Қуёш») журналини ташкил этиб, унга ўзи муҳаррирлик қилди. Журнал халқнинг ҳақ-ҳуқуқларини танишга, миллий уйғонишга хизмат қилди. Аммо мустамлакачи маъмурлар тезда журнални чиқаришни ман қилдилар. М.Бехбудийнинг 1913 йилда «Самарқанд» газетаси ва «Ойна» журналини чиқара бошлади. У «Нашриёти Бехбудия» хусусий нашриётини, унинг ҳузурида «Кутубхонаи Бехбудия»ни ташкил этди. Газета ва журналда миллат ва она юрт дарди, халқни маърифатли қилиш, эркинлигини таъминлаш масалаларига бағишланган долзарб мақолалар чоп этиларди. Улар Чор Россияси тасарруфидаги туркий халқларга, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Туркиягача бориб етарди.

Тараққийпарвар ўзбек зиёлиларининг етакчиси Асадуллахўжа ўгли Убайдуллахўжа 1913 йилда «Тараққийпарвар» деб ном олган зиёлиларнинг фирқасини тузади ва 1914 йилда фирканинг «Садои Туркистоя», «Садои Фарғона» газеталари чиқарилади. Бу газеталар саҳифаларида эълон қилинган мақолалар оммани мустабид тузумга қарши кўзгатишга хизмат қилди.

Жадиждлар миллий театрга асос солдилар. Мунаввар қори раҳнамслигида 1913 йилда мусулмон драма санъати ҳаваскорлари жамияти - «Турон» труппаси тузулди. 1914 йил 27 февралда Тошкентдаги «Колизей» театри биносида ўзбек миллий театрининг биринчи расмий очилиши маросими бўлди. Мунаввар қори ўзбек миллий театрининг биринчи пардасини очар экан шундай деган эди: «Туркистон тилида хануз бир театр ўйқалмағонлиги барчангизга маълумдир.. Театрнинг асл маъноси «ибратхона» ёки «улуғлар мактаби» деган сўздир. Театр саҳнаси ҳар тарафи ойнабанд қилинган бир уйга ўхшайдурки, унга ҳар ким кирса ўзининг ҳусн ва қабихини, айб ва нуқсонини кўриб кбрат олур». Ўша куни саҳнада М.Бехбудийнинг «Падаркуш» пьесаси намоёиш этилди. Унда ислом динининг Туркистондаги бузилишлари тасвирланиб тамошабин эътиборини нажот йўли - маориф, маорифни эса «покланган дин» бераолади, деган гояга қаратади, «Тўй», «Заҳарли ҳаёт». «Жуванмарг», «Бахтсиз куёв» пьессаларида хотий-қизларнинг ҳуқуқсизлиги, кўпхотинлик, мажбурий никоҳ оқибатлари каби муаммолар ёритилади.

Жадид ҳаракати 1929 йил Шурулар ҳокимияти томонидан тугатилган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Gapparovna, Sattorova Dildor, and Xudaybergenova Patma Toshpulatovna. "IMPROVING THE QUALITY OF MEDICAL SERVICES IN IMPROVING THE GENE POOL OF THE POPULATION IN OUR COUNTRY." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 9.10 (2021): 138-141.
2. Худойбергенова, Патма Тошпулатовна. "КАЧЕСТВА НЕОБХОДИМЫЕ ДЛЯ ВРАЧЕЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ДОВЕРИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ ПАЦИЕНТА К ВРАЧУ." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.5 (2022): 646-648.
3. Худайбергенова, Патма Ташпулатовна. "ОБРАЗ МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДДИНА РУМИ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ ВОСТОКА И МУСУЛЬМАНСКОЙ БИОЭТИКИ." *Гуманитарный трактат* 33 (2018): 28-30.
4. Умарова, Дилорам Арифовна, and Патма Ташпулатовна Худайбергенова. "РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ГУМАНИЗАЦИИ МЕДИЦИНЫ." *Гуманитарный трактат* 97 (2020): 25-28.
5. Худойбергенова, П. Т. "ЎЗБЕКОНА ТУРМУШ ТАРЗИДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ." *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика* 2.11 (2023): 51-55.
6. Мухамедова, Замира Мухамеджановна, and Патма Ташпулатовна Худайбергенова. "ОТНОШЕНИЯ ВРАЧ-ПАЦИЕНТ В МЕДИЦИНСКОЙ ЭТИКЕ АЛ РУХАВИ И АЛ РАЗИ." *Гуманитарный трактат* 21 (2018): 35-37.
7. Khudaybergenova, P. T. "UZBEKISTAN: ETHNO CULTURAL IDENTITY AND TOLERANCE UNDER CONDITIONS OF GLOBALIZATION." *Социосфера* 4-2 (2013): 52-54.
8. Худойбергенова, П. Т. "БУГУНГИ КУНДА ЁШЛАРНИНГ ОНГИ ВА ҚАЛБИНИ ЭГАЛЛАШДА ИНТЕРНЕТ ОРҚАЛИ КИЛИНАЁТГАН МАФКУРАВИЙ ХУРУЖЛАР." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.2 (2023): 683-687.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049126>

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР БИЛАН СИЁСИЙ, ИҚТИСОДИЙ ВА МАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИ

Доцент, **Худойбергенова Патма Тошполатовна**
Тошкент давлат стоматология институти
Ижтимоий фанлар биоэтика курси билан кафедраси
фалсафа фанлар номзоди,
E-mail .fotima.1964@gmail

Махмудалиев Самандар Сирожиддин ўғли
Тошкент Давлат стоматология институти талабаси

Ключ сузлари: сиёсий, иқтисодий, давлатлараро, автомобилсозлик, халқ.
Инвестиция, тинчлик, барқарорлик, хавфсизлик.

Ўзбекистон Республикаси биринчи навбатда Яқин ва Ўрта Шарқ ҳамда араб мамлакатлари билан давлатлараро муносабатларни ўртаниш ва ривожлантиришга киришди.

1991 йил 16-19 декабр кунлари Ўзбекистон делегацияси Туркияда бўлди. 1992 йил 28 апрелда Ўзбекистонда Туркия элчихонаси очилди. Ўзбекистонда Туркия сармоядорлари иштирокида 200 дан ортиқ қўшма корхоналар барпо этилди. 1996 йил июн ойида Ўзбекистон автомобилсозлик корхоналари ассоциацияси – “Ўзбексаноат”, “Туркиянинг “Кочхолдинг” концерини билан Самарқанд шаҳрида “Самкочавто” ўзбек-турк қўшма корхонасини барпо этиш тўғрисида шартнома туздилар.

1992-йил 27-28 июн кунлари Покистон Ислон Республикаси бош вазири Ўзбекистонга расмий ташрифи икки давлат ўртасидаги алоқаларга асос солди. Хозирги кунга қадар Ўзбекистонда Покистон сармоядорлари иштирокида 120 та қўшма корхона тузилган Табаний, Меркурий, Метро, Лаксан Табако каби 19 та йирик фирма ва крмпаниялар фаолият кўрсатмоқдалар. Ўзбекистондан Покистонга пилла шойи матолар, шиша, виллур эксперт қилинмоқда. Покистон эса тайёр кийимлар пояфзал, чарм буюмлар какао ва шакар келтирмоқда.

1992 йил 24-25- ноябр кунлари Президентимиз Эрон Ислон Жумхуриятига расмий давлат ташрифи Ўзбекистон ва Эрон ўртасида давлатлараро алоқаларга асос солди.

Ўзбекистон Хитой халқ Республикаси билан ҳам иқтисодий маданий алоқалар олиб бормокда 1992 йил январ ойида Тошкентда Хитой элчихонаси очилди. 2004 йилга келиб ўзаро савдо ҳажми 134 минг АҚШ доллрига етди.

1992-1996-йилларда «ЎЗДЕУ авто» Ўзбекистон-Жанубий Корея кўшма автомобил заводини лойиҳалаштириш, куриш ишлари амалга оширилди. Завод 1996-йил 25-март куни автомобиллар ишлаб чиқаришни бошлаб юборилди. Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг Корея республикаси билан ҳамкорлиги кенгайиб бормокда. 1999-йилга қадар Ўзбекистонга Корейдан 1,2 млрд. АҚШ доллари ҳажмида сармоя кириб келди ва ўзлаштирилди. Ўзбекистонда 70 дан ортиқ Корея ҳамкорлигида барпо этилган кўшма корхоналар фаолият кўрсатмокда. Икки мамлакат ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 1997-йилдаёқ 1 млрд. АҚШ долларида ошди. Япония Ўзбекистоннинг АҚШ билан савдо айланмаси 300 млн. АҚШ доллардан ошди. Ўзбекистоннинг Европа иттифоқи мамлакатлари билан сиёсий, иқтисодий, илмий-техник ва маданий-гуманитар алоқалари йилдан-йилга ривожланиб, чуқурлашиб бормокда. Республикамизда Европа Иттифоқиға аъзо малакатларнинг 145 фирма ва компанияси ваколотхоналари аккредитация қилинди. Европалик сармоядорлар иштирокида ташкил этилган 491 та корхона ишлапти, улардан 111 таси 100% лик Европа капиталига эга. 1995-2002-йилларда Европа Иттифоқи мамлакатларнинг фирма ва компаниялари республикамизда умумий қиймати қарийб 8 млрд. АҚШ доллрига тенг йирик сармоявий лойиҳаларни амалга оширишда қатнашди. 2002-йилда Ўзбекистоннинг Европа Иттифоқ мамлакатлари билан маҳсулот айирбошлаш ҳажми 1 млрд. 65,8 млн. АҚШ доллрини, 2003-йил январ-октябр яқунлари бўйича эса 910, 6 млн. АҚШ доллрини ташкил этди.

2003-йилда республикамизда хорижий сармоя иштирокида барпо этилган 2087 та кўшма корхона жаҳондаги 80 мамлакатдан келган шериклари билан биргаликда фаолият кўрсатди. Улар 386,7 млрд. сўм ҳажмда истеъмол моллари, экспорт учун сифатли товарлар ишлаб чиқарди, аҳолиға хизмат кўрсатди. Жаҳондаги 80 дан ортиқ хорижий банк билан ўзаро муносабатлар ўрнатилган. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон га киритилган чет эл инвестициялари 14 млрд. АҚШ долларида ошди. Бир йилда таҳминан 1 млрд. АҚШ доллари ўзлаштирилмокда. Ўзбекистон жаҳондаги 140 мамлакат билан савдо-сотик қилмокда. Ҳар йилги товар айирбошлаш ҳажми 6-8 млрд. АҚШ долларини ташкил этмокда. Илғор мамлакатлар кадрлар тайёрлаш, банк соҳасида ва бошқарувда, ахборот тармоқларини йўлга қўйишда, етакчи

биржалар билан алоқалар ўрнатишда қонунчилик тажрибасини ўрнатишда республикамизга кўмаклашмоқдалар.

Сўнги йилларда Ўзбекистон ички сиёсатида кузатилаётган кенг қамровли ислохотлар, очиқлик ва янгиланишлар, мамлакатнинг ташқи сиёсатида ҳам яққол намоён бўлмоқда.

Жаҳон бўйлаб тарқалган коронавирус инфекцияси ва глобал даражадаги инқирозли хавф-хатарлар даврида ҳам Ўзбекистон мамлакатда ижтимоий-иқтисодий барқарорликни таъминлаб, минтақа давлатлари ва жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик алоқаларини давом эттиришга алоҳида этибор қаратди.

Маълумки, Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолиятининг асосий вазифаларидан бири – ўз худуди атрофида тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик муҳитини шакллантириш ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, Президент Шавкат Мирзиёев кўшниларимиз – Марказий Осиё давлатлари билан дўстона, яқин кўшничилик ва ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлашни асосий устувор ташқи сиёсий йўналиш сифатида белгилаб берди. 2020 йил – “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” Давлат дастури доирасида Ўзбекистон очиқ ва прагматик ташқи сиёсий фаолиятини, жумладан, Марзий Осиё йўналишида ҳам изчил давом эттирди.

Марказий Осиё минтақасидаги мамлакатлар билан барча соҳаларда ўзаро дўстлик, яхши кўшничилик ва стратегик шериклик руҳидаги муносабатларни сифат ва мазмун жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш борасида 2020 йил давомида ташқи сиёсий ва иқтисодий фаолият бўйича давлат идораларитомонидан 23 та олий даражада ва 12 та юқори даражада ташриф ва турли тадбирлар амалга оширилди. Бу жараёнда “халқ дипломатияси” амалда жуда фаол бўлгани кузатилди. Хусусан, халқ вакиллари – олимлар ва рассомлар, маданият ва дин арбоблари, ишбилармонлар ва ёшлар, туризм ва спорт ташкилотлари, жамоат бирлашмалари ва нодавлат ташкилотлар иштирокида 90 дан ортиқ турли учрашувлар, анжуманлар, видеоконференциялар ва бошқа шу каби тадбирлар ўтказилди. Қайд этиш жоизки, сўнги йилларда Президент Шавкат Мирзиёев ташаббусларини кўшни давлатлар раҳбарлари томонидан қўллаб-қувватланиши натижасида Марказий Осиёда сиёсий мулоқот ва ўзаро ишонч мустаҳкамланди, давлат раҳбарларининг Маслаҳатлашув учрашувлари йўлга қўйилди.

Натижада минтақадаги икки ва кўп томонлама ҳамкорлик даражаси янги босқичга кўтарилди. Хусусан, 2017-2019 йиллар давомида Марказий Осиё мамлакатлари билан савдо айланмаси йиллик ўртача 50 фоиздан кўпроққа ўсиб, 5,2 млрд. долларга етган. 2020 йил натижаларига кўра эса, глобал

пандемия шароитига қарамай, Ўзбекистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан савдо айланмасининг умумий ҳажми 5 млрд. долларни ташкил этди. Жумладан, Ўзбекистоннинг умумий ташқи савдо айланмасида Марказий Осиё давлатларининг улуши 2019 йилдаги 12,4% дан, 2020 йилда 13,6 % га ошган. Ўзбекистоннинг минтақадаги умумий ташқи савдо айланмасида эса Қозоғистоннинг улуши 61%, Қирғизистон – 18,2%, Туркменистон – 10,6% ва Тожикистоннинг улуши 10,2% ни ташкил этди. Мавжуд “Марказий Осиё – АҚШ”, “Марказий Осиё – Европа иттифоқи”, “Марказий Осиё – Корея Республикаси”, “Марказий Осиё – Япония” каби мулоқот форматлари қаторига охирги йилларда “Марказий Осиё – Ҳиндистон”, “Марказий Осиё – Хитой” ва “Марказий Осиё – Россия Федерацияси” сингари янги форматлар кўшилди. Мазкур ҳолат, биринчидан, минтақадаги ижобий ўзгаришлар натижасида юзага келган мутлақо янги муҳит дунёнинг етакчи давлатлари томонидан Марказий Осиёга нисбатан эътиборнинг ошганини кўрсатса, иккинчидан, чет эл давлатлари минтақа мамлакатлари билан нафақат икки томонлама ҳамкорлик доирасида, балки ягона минтақавий кўп томонлама муносабатларни ривожлантиришга аҳамият қаратаётганидан далолатдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Gapparovna, Sattorova Dildor, and Xudaybergenova Patma Toshpulatovna. "IMPROVING THE QUALITY OF MEDICAL SERVICES IN IMPROVING THE GENE POOL OF THE POPULATION IN OUR COUNTRY." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 9.10 (2021): 138-141.
2. Худойбергенова, Патма Тошпулатовна. "КАЧЕСТВА НЕОБХОДИМЫЕ ДЛЯ ВРАЧЕЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ДОВЕРИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ ПАЦИЕНТА К ВРАЧУ." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.5 (2022): 646-648.
3. Худайбергенова, Патма Ташпулатовна. "ОБРАЗ МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДДИНА РУМИ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ ВОСТОКА И МУСУЛЬМАНСКОЙ БИОЭТИКИ." *Гуманитарный трактат* 33 (2018): 28-30.
4. Умарова, Дилорам Арифовна, and Патма Ташпулатовна Худайбергенова. "РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ГУМАНИЗАЦИИ МЕДИЦИНЫ." *Гуманитарный трактат* 97 (2020): 25-28.

5. Худойбергенова, П. Т. "ЎЗБЕКОНА ТУРМУШ ТАРЗИДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ." *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика* 2.11 (2023): 51-55.

6. Мухамедова, Замира Мухамеджановна, and Патма Ташпулатовна Худайбергенова. "ОТНОШЕНИЯ ВРАЧ-ПАЦИЕНТ В МЕДИЦИНСКОЙ ЭТИКЕ АЛ РУХАВИ И АЛ РАЗИ." *Гуманитарный трактат* 21 (2018): 35-37.

7. Khudaybergenova, P. T. "UZBEKISTAN: ETHNO CULTURAL IDENTITY AND TOLERANCE UNDER CONDITIONS OF GLOBALIZATION." *Социосфера* 4-2 (2013): 52-54.

8. Худойбергенова, П. Т. "БУГУНГИ КУНДА ЁШЛАРНИНГ ОНГИ ВА ҚАЛБИНИ ЭГАЛЛАШДА ИНТЕРНЕТ ОРҚАЛИ КИЛИНАЁТГАН МАФКУРАВИЙ ХУРУЖЛАР." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.2 (2023): 683-687.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049450>

СКЛОНЕНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НАРОДНОЙ ЛАТЫНИ И В ПЕРВЫЙ ПЕРИОД СТАРОФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА (ДО 1100 Г.)

Турсунова Мадина

магистрант ФерГУ

2-курс лингвистики французского языка

АННОТАЦИЯ

В этой научной статье выражено изучение истории склонения существительных в народной латыни и в первый период старофранцузского языка (до 1100 г.). В статье представлено эволюция и изменения французских существительных в течении веков истории французского языка с примерами.

Ключевые слова: *имя существительное, род, склонение, падеж, народный латынь.*

ABSTRACT

This scientific article expresses the study of the history of noun declension in folk Latin and in the first period of Old French (before 1100). The article presents the evolution and changes of French nouns over the centuries of the history of the French language with examples.

Key words: *noun, gender, declension, case, folk Latin.*

ВВЕДЕНИЕ

В старофранцузском языке, за некоторыми исключениями, различаются только существительные мужского и женского рода; что касается среднего рода, то они широко распространены в этих двух категориях. Это явление восходит по своим истокам далеко во времена латыни. Оно основано на аналогии и обусловлено, прежде всего, внешней формой и, кроме того, значением слов и

словоформ, которые мы собираемся изучать. Явление, которое мы наблюдаем в первую очередь, представляет собой прогрессивный переход многочисленных существительных среднего рода из второго латинского склонения на -um (лат. vulg. -u) в соответствующие мужские существительные, различающиеся только существительным. петъ., и во имя. и соотв. пл.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ

Немногие слова среднего рода четвертого латинского склонения присоединяются к словам среднего рода второго латинского склонения. К этой категории принадлежит лат. вульг. *cornus* (рога ПВР).

1) Значительно позже мужской род взяли средние рода третьего склонения, такие как *peper* (кл. *piper*), *cor*, *fel*, *flume* (кл. *flumen*), *nom* (кл. *nomen*), *rectus*, *tempus*.

Примечание. Для радикалов среднего рода в *s. Mare* стала женственной, несомненно, под влиянием *Терры*.

2) Определенное количество множественных чисел среднего рода, часто употребляемых с часто собирательным значением, таких как *folia*, *Vela*, *Animalia*, *Battalia*, *Festa*, *Labra*, *Poma*, *Pera ensegnia*, *corna*, принимаемые за единственное число, присоединяются к женскому роду в -a, который согласен с ними по окончанию имени. петъ, а также тем акк. петъ, после приглушения финального *m*. Так *folia*, листва, *вела*, парус, *лабра*, губы приобрели значение листа, вуали, губы, и это затем образовалось, согласно формам в -a, принятом за единственное число, новое множественное число в -как.

РЕЗУЛЬТАТЫ

3) Во многих случаях форма единственного числа и форма множественного числа латинского среднего рода привели к образованию двух самостоятельных слов, одно из которых вошло в класс мужского рода, а другое — в класс женского рода, р. бывший. *велу* – *вуаль* рядом с *вела* – *вуаль*, *брахиу* – *браз* рядом с *бракией* – *скобка*, *корну* – *кукуруза* рядом с *корной* – *рог*, *грану* – *зерно* рядом с *грانا* – *семя*, *прату* – *готово* рядом с *прата* – *преде*; и, кроме того, слова *вфр. fueille* рядом с *fueille*, *dei* рядом с *deie*, *cervel* рядом с *cervelle* и т. д.

4) Языковая трансформация, намеченная ранее от 1) до 3), обычно завершается в самый ранний период литературного периода французского языка. Однако мы можем отметить в старофранцузских текстах, как остатки более

раннего употребления, некоторые образования множественного числа, происходящие непосредственно от латинского среднего множественного числа: *cinque carre* (*carra*) и даже, в более поздний период, *deus doie*, цент-пара. *tuit aumaille* и т. д.

ОБСУЖДЕНИЕ

Число склонений в народной латыни постепенно сократилось до трех, что примерно соответствует первому, второму и третьему склонениям литературной латыни. Два других включены: четвертое склонение, за немногими исключениями, во второе, пятое в первое и третье. Иногда при смене склонения образовывались и другие комбинации.

Первое склонение народной латыни включает только формы женского рода, за исключением нескольких заимствованных слов мужского рода в -а, обозначающих людей (*propheta*, *eremita* и др.) и вошедших во французский язык как научные слова. Они соответствуют:

- а) женской лат. кл. первого склонения, например, *corona*, *filia*, *causa*, *femina*;
- б) в некоторых случаях; к нейтрам. пл. лат. кл. принадлежащий второй вариант, с. бывший. *фолия*, *гауя* (кл. *gaudia*), *лабра*;
- в) к лат. женскому роду. кл. четвертого склонения *сокра* (кл. *socrus*), *нора* (кл. *puras*);

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В популярной латыни эту трансформацию ускорило фонетическое падение передаваемых падежных форм.

Латинские падежи, кроме именительного и винительного, еще можно отметить во французском языке, в существительном, некоторые редкие обломки в стереотипных выражениях и в некоторых словоформах.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Турсунова, М. (2024). ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ФРАНЦУЗСКОГО АКЦЕНТА И ЕГО ИЗМЕНЕНИЯ. *GOLDEN BRAIN*, 2(1), 88-91.
2. Турсунова, М. (2024). НАПИСАНИЕ И ПРАВОПИСАНИЕ В СТАРОФРАНЦУЗКОМ ЯЗЫКЕ. *GOLDEN BRAIN*, 2(1), 84-87.
3. Турсунова, М. (2024). ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ НАРЕЧИЙ В СТАРОФРАНЦУЗКАХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ. *GOLDEN BRAIN*, 2(2), 136-139.
4. Турсунова, М. (2024). НАРЕЧИЕ И ЕГО ЛЕКСИЧЕСКО-СИНТАКТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТАРОФРАНЦУЗКОМ ЯЗЫКЕ. *GOLDEN BRAIN*, 2(2), 140-143.
5. Турсунова, М. (2024). ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ НАРЕЧИЙ TEL И TOUT В СТАРОФРАНЦУЗКАХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ XII И XIII ВЕКОВ. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(1), 190-192.
6. Турсунова, М. (2024). ИСТОРИЯ ОРФОГРАФИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И РЕФОРМЫ В ПРАВОПИСАНИИ ДО НАШЕГО ВЕКА. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(1), 193-195.
7. Aebischer Verena & Forel Claire, *Parlers masculins, parlers féminins?*, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1983.
8. Armstrong Nigel, Bauvois Cécile, Beeching Kate & Bruynincks Marielle, *La langue française au féminin. Le sexe et le genre affectent-ils la variation linguistique ?*, Paris, L'Harmattan, 2003.
9. Claudio Galderisi et Jean-Jacques Vincensini. *De l'ancien français au français moderne. Théories, pratiques et impasses de la traduction intralinguale*. 2015, Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049579>

BOBUR ASARLARIDAGI SOF TURKIY SO‘ZLARNING LEKSIK VA MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shamsudinova Iqbol

Ilmiy rahbar

Fozilova Gulnora

Abdullayeva Shahnoza

TerDu, o‘zbek filologiyasi fakulteti talabalari

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida keltirilgan turkiy so‘zlarning leksik va morfologik tahlili amalga oshirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** “Boburnoma”, turkiy so‘z, forsiy so‘z, leksik, morfologik.*

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida mumtoz matnlar asosida ko‘plab tilga va badiiy adabiyotga oid qimmatli ma’lumotlar aniqlanganligi bilan muhim ahamiyatga egadir. “Boburnoma” asarida turli o‘lkalarning el – ulusi, ularning tarixi, etnografiyasi, tili singari behisob sohalarda ma’lumotlar jamlagan. Asarda qo‘llanilgan so‘zlarning ko‘pgina qismi arab va forsiy tildan o‘zlahsgan, sof turkiy so‘zlar nisbatan kamroq. Siz tanlash va ularni qo‘llash Bobur uslubida alohida o‘rin tutadi. Adib ba’zi o‘rinlarda shunday siz va iboralarni qo‘llaydiki, uning ma’nosini ijodkorning o‘sha damdagi kayfiyatidan yoki uning ayrim odamlar va hodisalarga bo‘lgan munosabatidan qidirishga to‘g‘ri keladi. “Boburnoma” asari Boburni faqatgina turkiy tilni emas fors tilini ham xuddi shunday mukammal bilishini ko‘rsatib beradi.

1. Xo‘jand bila Konibodom orasida bir dasht tushubtur. Hamisha bu dashtga el borur.

{dasht} – biyobon, birlik shaklidagi ot.

{el} – bir joyning odamlari, aholisi, xalqi, umuman, ko‘pchilik odam, xaloyiq. O‘z lug‘aviy ma’nosidan ko‘plik ekanligi anglashilib turadi, ot so‘z turkumi.

2. Burunlar ko‘p ichar edi, so‘nrgalar haftada bir – ikki qatla suhbat tutar edi.

{Burunlar} – ravishdosh, ilgari, ilgarigi, o‘tgan vaqtlarda. Bu so‘z hozirgi adabiy tilda unchalik ham faol emas.

{qatla} – kam qo‘llaniladi. Marta, karra ma’nosida ishlatiladi. (10 – bet)

3. Xon yurtida ekanda qo‘rg‘ondag‘ilar firib bila kishi yuborib, dedilarkim, kecha bila G‘ozi Oshiqon tarafiga kelingkim, qo‘rg‘onni berurbiz. (39 – bet)
{xon} – tarixiy so‘z. Turkiy va mo‘g‘ul xalqlari hukmdori unvon. Bu so‘z dastlab qan tarzida talaffuz qilingan, keyinchalik so‘z boshlanishidagi q undoshi x undoshiga almashgan.
qan – xan.
{yurt} – ma‘lum xalq, aholi yashab turgan joy.
Sinonimlari: yurt, mamlakat, vatan.
XIV asr oxiri XV asr boshlarida yu deb xon qarorgohidagi zodagonning joyi yoki xonning qarorgohi joylashgan yerga aytilgan. “Yu” atamasining uy, turar joy, manzilni anglatuvchi ahamiyati kuchaygan.
4. Qarshi mo‘g‘ulcha ottur, Farzonai mo‘g‘ul tila bila qarshi derlar. (46 – bet).
{ot} – ot qo‘ymoq, nom bermoq, atamoq.
Sinonimlari: unvon, mansab, nom.
- Zot, urug‘, shuhrat, dong, nomus, g‘urur ma‘nolarida ham qo‘llaniladi.
5. Ul fursatga bir martaba behuzur bo‘lib, yaxshi bo‘lub edim. (50 – bet)
{ul} – ko‘rsatish olmoshi, badiiy adabiyotda ko‘proq ul shaklida qo‘llaniladi.
{behuzur} – (be+huzur) bezovta, halovatsiz, behuzur bo‘l fe‘li tarkibida ishlatiladigan bu kesimlik “yo‘q” ma‘nosini ifodalaydigan tojikcha “be” old qo‘shimchasini qo‘shish yo‘li bilan hosil qilingan.
{yaxshi} – ijobiy sifatga ega, kishiga yoqadigan, ma‘qul bo‘ladigan. Bu sifat qadimgi turkiy tilda ham didga, xohishga mos, ma‘qul bo‘l ma‘nosini anglatgan “yaq” fe‘lining “biroz” ma‘nosini ifodalovchi -(i)sh qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilingan shaklidan -i qo‘shimchasi qo‘shilgandan keyin ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan, -sh undoshi ta‘sirida uning oldidagi -q undoshi -x undoshiga almashgan.
(DLT III) o‘zbek tilida -a unlisi -ä unlisiga almashgan, -i unlisining qattqlik belgisi yo‘qolgan:
(yaq+ish= yaqish) + i = yaqishī – yaqshi – yaxshi – yäxshi.
6. Boysung‘ur mirzoning bu voqeasidan so‘ng Sulton Ahmad qorovul Kuchbekning otasi, og‘a – inisi, ko‘ch va mutaaliqlari bila Qorategin viloyatidin chiqib bizni deb keldi. (64 – bet)
{qorovul} – (qo – ro – vul) biror ob‘yektini qo‘riqlovchi qurolli shaxs.
Sinonimlari: pospon, soqchi.
{ota} – farzandli, bola – chaqali er kishi. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma‘noni anglatgan bu so‘z “ata” tarzida talaffuz qilingan, o‘zbek tilida bu so‘z boshlanishidagi -a unlisi -â unlisiga, oxirdagi -a unlisi – ä unlisiga almashgan.
ata – âtä

{og‘a} – eng katta aka. Bu ot asli qadimgi turkiy tildagi “uzoq yasha” ma’nosini anglatgan -aq fe’lidan -a qo‘shimchasi bilan yasalgan. Aq + a = aqa keyinchalik ikki unli oralig‘idagi -q undoshi - g‘ undoshiga almashgan. O‘zbek tilida so‘z boshlanishidagi -a unlisi -â unlisiga, so‘z oxiridagi -a unlisi -ä unlisiga almashgan: aqa - ag‘a – âg‘ä.

{ini} – uka, o‘zidan yosh er kishiga, uni o‘ziga yaqin ko‘rib murojaat etish shakli.

7. Bu jihattin xazrat xotirig‘a nima kelmish. Mullo bobo mening sari boqib ishorat qiladur.

{bobo} – otaning yoki onaning otasi “buva”. Qadimgi turkiy tilda ba – ba tarzida talaffuz qilingan bu so‘z asli onaning otasi ma’nosini anglatgan, keyinchalik ma’noda kengayish voqe bo‘lib, otaning otasi ma’nosini ham anglata boshlagan. Qadimgi turkiy tildayoq – a unlisining cho‘ziqlilik belgisini yo‘qotgan. O‘zbek tilida -a unliari -â unliariga almashgan: ba:ba – baba – bâbâ.

So‘zlashuv nutqida bu so‘z “büva” tarzida aytiladi.

8. O‘zbekning urushta bir ulug‘ hunari ushbu to‘lg‘amadur, xech urushi to‘lg‘amasiz bo‘lmas. (81 – bet)

{urush} – qabilalar, davlatlar yoki ijtimoiy guruhlar o‘rtasida uyushgan qurolli kurash.

Paronimi: urish.

{ulug‘} – egallagan o‘rni, hajmi g‘oyat yirik, juda katta, ulkan, buyuk.

Antonimi: beqadr.

Sinonimi: qudratli, buyuk.

9. Bu mahalda Shayboqxon sulh so‘zini oraga soldi. Agar bir tarafdin umidvorliq bo‘lsa, yo zahira bo‘lsa, sulh so‘ziga kim quloq solur edi. (85 – bet)

{sulh} – kelishuv

Antonimi: kelishmovchilik, ziddiyat, tafovut.

Sinonimi: bitim, kelishuv.

{umidvorlik} – umidvor holat, umidli holatda bo‘lish.

10. O‘lim dag‘dag‘asi xotirdin rof bo‘lib, ochlik shiddati eldin daf bo‘ldi. Umrumuzda muncha farog‘at qilmaydur edik. (86 – bet)

{dag‘dag‘a} – hayajon, qo‘rqinch.

dag‘ + da + g‘a

Vahima yoki shovqin solib qilingan do‘q, po‘pisa.

{ochlik} – biror yeguliksiz och – nahor qolish.

Och + lik

Ot so‘z turkumi.

Sinonimi: to‘qlik.

{muncha} – bu qadar, bunchalik.

mun + cha

-b undoshining fonetik o'zgarishi natijasida -m undoshiga aylanishi.

11. Xonning bu yurushi befoydaroq yurush edi, qo'rg'on olmoq va yog'iy bosmoq yo'q. (92 – bet)

{befoyda} – (be + foyda) manfaati, nafi yo'q, foyda daromad keltirmaydigan, foydasiz.

be + foy + da – sifat

Antonimi: kerakli, foydali.

{yog'iy} – dushman, qadimgi davrda asosan, Bobur zamonida dushmanga nisbatan “yog'iy” so'zi ishlatilgan.

yo + g'iy – ot

Antonimi: birodar, do'st – yor

12. Kichik xon dadam ham yigirma to'rt, yigirma besh yildurkim, muloqot qilmaydurlar, men ham ularni ko'rgan emasman. (92 – bet)

{dada} – ota, padar.

da + da – ot

Dada kelib chiqishi da + adadan ma'nosi katta ada, ya'ni buva. Ushbu so'zda -da uzvi bo'lmasada, unda “katta, ulug'” ma'nosi ham ifodalanmaydi. Demak kattalik ma'nosi ayni uzvi orqali anglashilayotgani tabiiy. Ba'zi aqrobolik otlaridagi -da uzvida ham “katta, ulug'” ma'nosi mujassam.

13. Bu ayyomda bovujudkim muntoq sho'r va fitna qoyim bo'ldi, Tanbal hanuz o'ziga kelturmay. (95 – bet)

{ayyom} – kun, biror kun nishonlanadigan bayram.

ay + yom = ot

Sinonimi: bayram.

{muntoq} – ko'rsatish olmoshi.

Varianti: bunday

{sho'r} – 1. tuzli, tuzi ko'p. 2. Iztirob, g'alayon, azob – uqubat.

14. Xoqon arig'i ulug' shoxjo'ydir va chuqur oqar, har yeridan kechib bo'lmas, tengru rost kelturdi, bu ariqning bir guzarig'a to'ppa – to'g'ri o'q kelduk.

{xoqon} – qadimgi turkiy xalqlar va mo'g'ullar hukumatida yirik davlat boshliqlarining eng oliy unvoni va shu unvonni olgan shaxs.

Xo + qon = ot

{arig'i} – sug'orish shaxobchalarining Turkistonda ishlatiladigan mahalliy nomi. Ariq so'zi “ayiriq” so'zidan olingan.

A + rig = ot

{oqar} – oqmoq, oqadigan.

O + qar = sifat

15. Ibrohimbekning oti zaif edimu yo yaraluqmu edi, manga dedikim, otim xarobdur. (102 – bet)

{zaif} – kamquvvat, kasal, jismonan quvvati kam, nimjon, kuchsiz.

Za + if = sifat

Antonimi: baquvvat, kuchli.

Sinonimi: nimjon, bequvvat, darmonsiz.

{xarob} – vayron bo‘lish, halokat, moddiy va ma’naviy jihatdan ahvoli tang.

Xa + rob = sifat

16. Biz puli ravondan o‘tub edukkim, puli ravonning shaxr tarfig‘a yog‘iy kishisi yetti, Qosimbekning o‘g‘li Hamzaning onasining otasi Banda Alibek Ibrohimbekka qichqirib aytadurkim doim taassuf va lofing bor erdi. (103 – bet)

{ona} – xotin kishi o‘z tuqqan bolasiga nisbatan. Qadimgi turkiy tilda ham bunday ma’noni anglatgan bu so‘z “ana” tarzida talaffuz qilingan. O‘zbek tilida bu so‘z boshlanishidagi -a unlisi – â unlisiga, so‘z oxiridagi -a unlisi -ä unlisiga almashgan.

ana – ânä. O + na = ot

{qichqiriq} – juda kuchli, jarangli ovoz chiqarmoq, baqirmoq.

Sinonimi: baqirmoq, hayqirmoq, shang‘illamoq.

Qich + qir + moq = fe‘l

17. O‘zumni o‘lumga qaror berdim. O‘shal bog‘da bir suv oqib keladur edi, vizu qildim, ikki rakat namoz o‘qudum, boshimni munojotqa qo‘yub, tilak tiladim edimkim ko‘zum uyquga boribtur. (107 – bet)

{o‘zum} – o‘zlik olmoshi.

Qadimgi turkiy tilda o‘zlik olmoshlari ikkita öz va kentü-kendü. Öz aslida “jon” degani. U “kishi, shaxs, odam” ma’nosini ham bildiradi.

{tilak} – biror istak, niyat bilan, nimanidir tilab aytilgan duo.

Ti + lak = ot

{uyqu} – tirik organizmda fiziologik sokinlik holatida bo‘l ma’nosini anglatgan -uyu fe‘lidan -qu qo‘shimchasi bilan yasalgan, keyinchalik bu so‘zning ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan.

Uyu + qu = uyuqu – uyqu

Hozirgi o‘zbek adbiy tilida bu so‘zni qadimgi uyqu shaklida yozish saqlangan, lekin talaffuzda so‘z oxiridagi -u unlisi -i unlisiga almashadi.

Uyqu – uyqi

18. Chun mening sha’nimda bu emas edikim, og‘a – ini va uruq- qayoshdin har necha izoylik voqe bo‘lsa, mendin mutanoffir bo‘lg‘aylar. (110 – bet)

{sha’n} – insonga, shaxsga tegishli bo‘lgan qadr – e’tibor.

Sinonimi: sharaf, shuhrat, obro‘.

{urug‘} – bir ota – onadan tarqalgan bir necha gurih uyushmasi, etnik birlik.

U + rug‘ = ot

19. Xisravshoh mo‘g‘ul ulusining bizg‘a qo‘shulg‘anini eshitib, heyli bepoy bo‘lib, chorasini topmay, kuyovi Yaqub Ayyubni elchilikka yuborib, qulluq va davlatxohlik izhor qilib, istido qilibturkim, agar ahd qilsalar, qulluqqa kelgumdur. (112 – bet)

{ulus} – el, xalq, xaloyiq.

U + lus = ot

Tarkibidan ko‘plik ma‘nosi anglashilib turadi.

{kuyov} – qizning eri (ota – onaga va uning qarindoshlariga nisbatan)

Ku + yov = ot

Bu ot qadimgi turkiy tildagi qizining eri ma‘nosini anglatgan va küd//küz otidan -ä qo‘shimchasi bilan yasalgan fe‘lga ish oti shaklini yasovchi -gü qo‘shimchasi qo‘shib hosil qilingan. Keyinchalik d//z undoshi -y undoshiga almashgan, so‘ngra so‘z oxiridagi -ü unlisi talaffuz qilinmay qo‘ygan, shuning oqibatida so‘z oxiridagi -g undoshi – v undoshiga almashgan, o‘zbek tilda -v undoshi ta’siri bilan -ä unlisi -â unlisiga almashgan, - o‘ unlisining yumshoqlik belgisi yo‘qolgan.

Küd//küz + ä = küzä + gü = küzägü – küyägü – küyäg – küyäv – küyâv – kuyâv.

{elchi} – bir davlatdan boshqa bir davlatda faoliyat ko‘rsatuvchi yuqori martabali rasmiy vakil.

El + chi = ot

{qulluq} – minnatdorlik ifodalovchi so‘z

Qul + luq = ot

Sinonimi: muborak, qutlug‘.

{ahd} – o‘ziga yoki o‘zgaga berilgan qat’iy so‘z, ishontirish so‘zi, qaror.

Sinonimlari: jazm, shartnoma, kelishuv, bitim, qaror.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X. Nazarova. “Boburnoma” tilining sintaktik qurilishi. Dokt. diss. Toshkent. 1980.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. “Boburnoma”. Toshkent. Yulduzcha, 1989.
3. H. Qudratullayev. “Boburning adabiy estetik qarashlari”. Toshkent. Fan, 1983.
4. N. Rahmonov. “O‘zbek tili tarixi”. Toshkent. 2009.
5. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”. 2006 – 2008.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049641>

KOREYA TA'LIM USULINING RIVOJLANISHI

Sultonova Mavjuda Saydazim qizi

Toshkent shahridagi Bucheon universiteti professional ta'lim markazi
Magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Koreyaning ta'lim tizimidagi o'qitish uslublarini yoritib beradi. Bu usullarga an'anaviy o'qitish usullari va hozirda qo'llanilib kelayotgan usullarni ko'rib chiqiladi. Bu bilan biz koreyaning avvalgi va hozirgi zamondagi ta'lim usulini bilibgina qolmay uning qay tarzda rivojlanganligini ham bilib olishimiz mumkin.

Kalit so'zlari: *Ta'lim usuli, ta'lim va tarbiya, an'anaviy o'qitish usuli, Joseon sulolasi, xattotlik.*

ABSTRACT

This article sheds light on teaching methods in the Korean education system. These methods include traditional teaching methods and currently used methods. With this, we can not only learn about the education method of Korea in the past and present, but also how it has developed.

Key words: *Educational method, education and upbringing, traditional teaching method, Joseon dynasty, calligraphy.*

KIRISH

O'qitish usullari ilgari o'qituvchilar uchun bilimlarni o'quvchilarga etkazish va singdirish usuli sifatida qaralgan bo'lsa, so'nggi paytlarda ular talabalar faoliyatiga qaratilgan ta'lim mazmunini etkazish usuli sifatida tushuniladi. O'qitish usullari turli yo'llar bilan tadqiq qilinib, ishlab chiqilayotgan bo'lsa-da, yagona o'quv tizimi tashkil etilmagan, insonning jismoniy va ruhiy tuzilmalari murakkab bo'lgani uchun o'qitish usullarini ma'lum bir tushuncha bilan belgilab bo'lmaydi. Chunki zavodda mahsulot ishlab chiqarish yoki fermer xo'jaligida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish kabi izchil, mexanik usul bo'lishi mumkin emas. Bundan tashqari, bugungi kundagi o'qitish metodikasi ta'lim va tarbiya predmetining o'qituvchidan talabaga o'tishini taqozo etadi, chunki o'qituvchi o'quvchilarning o'quv faoliyatini bir tomonlama

rejalashtirish, darslarni nazorat qilish va o'quvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatishdan ko'ra ularning bilish faoliyatida yordam beradi. Shu bois an'anaviy o'qitish usullarida bo'lgani kabi bir tomonlama mazmuni bir tomonlama singdirish usulidan qochish muqarrar.

O'qitish usullarining ma'nosi xilma-xil bo'lsa-da, o'qitish tomonidan u o'qitish funksiyasi, o'rganish tomonidan esa o'rganish funksiyasidir. Demak, ta'lim usulining ma'nosini ta'lim va tarbiya usuli deb tushunish mumkin.

ASOSIY QISM

O'qitish va o'qitish jarayonida qaysi fan ishtirok etishiga qarab o'qitish usullarini uch turga bo'lish mumkin.

1. O'qituvchiga yo'naltirilganlik: O'qituvchiga yo'naltirilgan o'qitish usulining o'ziga xos xususiyati shundaki, o'qitish va o'qitish jarayoni o'qituvchi atrofida yo'naltiriladi. O'qituvchilar fan mutaxassisi sifatida ta'lim mazmunini tanlash va ta'lim usullarini qo'llash vakolatiga ega. O'quvchilar asosan faol ishtirokchilar emas, balki passiv qabul qiluvchilarga aylanadilar, ular faqat o'qituvchi nima qilayotganiga amal qilishlari va moslashishi kerak. Shuning uchun o'qitish usuli asosan o'qituvchi tomonidan olib boriladigan bir tomonlama ma'ruzalardir.

2. O'quvchiga yo'naltirilganlik: Bu yerda ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchining qiziqishlari, istaklari va qobiliyatlariga urg'u beriladi. Ta'lim va ta'lim mazmuni, usullari va tartiblarini tanlash o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikda rejalashtirish orqali aniqlanadi. Ushbu o'qitish usulida o'quvchilarning ixtiyoriy ishtiroki o'qitish va o'qitish jarayonining muhim elementiga aylanadi.

3. Kontentga asoslangan ta'lim turi: Kontentga yo'naltirilgan o'qitish usulining o'ziga xos xususiyati shundaki, o'quv predmeti tuzilishi qat'iy belgilangan va o'qituvchi yoki o'quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari va shartlariga muvofiq o'zgartirilishi yoki tuzatilishi mumkin emas. Mavzu akademik tizimda tashkil etilgan va o'qitish va o'qitish oldindan tayyorlangan qat'iy o'quv rejasiga muvofiq amalga oshiriladi. Bu erda o'qitish usuli odatda o'qituvchining mazmunini ma'ruza qilishini o'z ichiga oladi.

An'anaviy o'qitish usullari:

Koreya ta'lim tizimida azaldan o'tib kelayotgan an'anaviy o'qitish usuli o'qish, yozishga qaratilgan. Ma'ruza - o'rgangan matni ovoz chiqarib o'qish va uning mazmuni va mantiq'i haqida savollar berish usuli. Bu vaqtda yod olgan narsalarni oddiy aytib berish emas, balki adabiyot tamoyillarini puxta egallash muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, ovoz chiqarib o'qilgandan so'ng yuzaga keladigan savol-javob esdalikdan xalos bo'lishga va o'quvchilarga matn mantiqini to'g'ri tushunishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ma'ruzalar individual ravishda o'qilganligi sababli, qobiliyatga asoslangan darslar va shaxsiy almashinuvlar mumkin.

Chizma yozish - bu yozish va dastlabki bosqichlarda u harflarni o'rganish usuli sifatida ishlatiladi. Asta-sekin turli shriftlar orqali odamning o'ziga xos qo'lyozmasi shakllanadi. Jesul - o'qish va yozishga asoslangan she'r yozish yoki yozish amaliyotidir. Bu mavjud ta'limni oddiy qo'llashdan tortib chuqur darajagacha bo'lgan turli darajalarda ifodalanadi va ayniqsa, davlat xizmati imtihonida muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasasi yoki davrga qarab ba'zi farqlar mavjud bo'lsa-da, an'anaviy davrda odatda individual yo'l-yo'riq usullari qo'llanilgan va talabalarning baholari har kuni yoki davriy ravishda bugungi imtihonlarga tenglashtirilgan ma'ruzalarni qo'yish va keyin shunga mos ravishda javob berish orqali baholanardi. Shu tariqa, mamlakatimizning uzoq tarixi davomida shakllangan an'anaviy o'qitish uslublari, asosan, kitob o'qish va qiroat qilish, yozish texnikasi, qalamkashlikdan iborat bo'lsa, o'qitish jarayonida zamonaviy o'qitish uslublardan aslo qolishmaydigan oqilona va samarali ta'lim usullaridan iborat.

Hozirgi zamondagi o'qitish usullari:

Zamonaviy o'qitish usullarining kelib chiqishini Gerbart maktabining rasmiy bosqich nazariyasidan topish mumkin. Gerbart ta'limning maqsadini axloqiy xarakterni tarbiyalashni belgilab bergan va bunga erishish uchun o'qitish jarayonini to'rt bosqichga bo'lgan: aniqlik, assotsiatsiya, tizim va metod. Keyinchalik, Ziller T. aniqlik bosqichini ikki, besh bosqichga ajratdi: tahlil, sintez, assotsiatsiya, tizim va usul, Rein, V. ularni yana dastlabki, taqdimot, taqqoslash va umumlashtirish deb atagan. Bu besh bosqichli o'qitish metodi tasviriy dinamika nazariyasiga asoslanganligi uchun u bilimlarni etkazishga o'rgatish uchun mos edi, lekin musiqa, san'at, jismoniy tarbiya kabi fanlar uchun ham mos emas edi. Keyinchalik Vundtning (V.M.) asosiy psixologik nazariyasi Gerbartning intellektual psixologiya nazariyasi o'rnini egalladi va bolalarga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalari paydo bo'lishi bilan Gerbartning o'qitish bosqichi nazariyasiga qiziqish asta-sekin so'na boshladi. Keyingi o'qitish usuli o'qitishning rivojlantiruvchi vazifa sifatidagi rolini ta'kidlaydi, tilshunoslikdan qochadi va ilm-fan, texnika va san'atning tugallangan natijalarini singdirish natijasida bilim emas, balki bilim jarayonini baholash usulini ta'kidlaydi. Koreyada ma'rifatparvarlik davrida yangi ta'lim tizimining joriy etilishi maktab ta'limining mazmuni va usullarida katta o'zgarishlarni amalga oshirdi. Xalq ta'limining amalga oshirilishi bilan turli xil yangi maktablar tashkil etildi, sinf va sinf darajasida darslar olib borildi, doska va daftarlar paydo bo'ldi. O'qituvchi darslarni doska va bo'rdan foydalangan holda samarali o'tkazdi, o'qitish va o'qitish ma'ruza va konspektlarga qaratildi, talabalar daftarlariga kerakli yozuvlarni oldilar. Ozodlikdan so'ng demokratik ta'lim tizimi barpo etilib, demokratik ta'lim tamoyillari joriy etilib, G'arbning zamonaviy ta'lim yo'nalishlari bo'yicha ta'lim usullarini

demokratlashtirishning nazariy va amaliy tamoyillarini tizimlashtirishga ham harakat qilindi.

Boshqacha qilib aytganda, ta'limning an'anaviy avtokratik va singdiruvchi usullaridan ko'ra, bolalarning individualligini hurmat qiladigan, erkin va ijodiy faoliyat orqali o'rganishga urg'u beradigan demokratik ta'lim tamoyillarini joriy etish va rivojlantirish ko'zda tutilgan. "Yangi ta'lim" nomi ostida joriy etilgan ushbu ta'lim tamoyili an'anaviy yagona, zolim va siquvchi ta'lim usullaridan voz kechish hamda 19-20-asrlarda G'arbda ishlab chiqilgan bolalarga yo'naltirilgan ta'lim mafkurasini hayotga tatbiq etishga qaratilgan edi.

"Yangi ta'lim" ta'lim usulining o'ziga xos xususiyatlari: 1. O'qituvchiga yo'naltirilgan o'qitish usullaridan voz kechish va o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim yo'l-yo'riqlariga o'tish, 2. O'qitishning siqilish usullaridan qochish va o'quvchilarning individualligini hurmat qilish, 3. O'quvchilar uchun avtonom bo'lingan sinflarning paydo bo'lishi va hokazolarni qayd etish mumkin. Bolalarga yo'naltirilgan ta'lim mafkurasiga asoslangan bu yangi ta'lim usuli katta natijalarga erisha olmadi, chunki u tizimli izlanishlar orqali tanqidga uchramadi va oldingi o'qitish uslubidan uzoqlasha olmadi, lekin yangi o'qitish usullarini izlash va rivojlantirish uchun katalizator bo'lib xizmat qildi. 1948-yilda hukumat o'rnatilgandan keyin ham o'qitish uslublarini yangilash bo'yicha ishlar davom ettirildi, butun mamlakat bo'ylab qayta tarbiyalash darslari va tadqiqot taqdimotlari faol o'tkazildi. Bu davrda o'quvchilarning individualligini hurmat qiladigan va ijodkorlikni rag'batlantiradigan avtonom ta'lim yo'l-yo'riqlarini qo'llash bilan birga, o'quvchilar tadqiqot va tadqiqot olib borishda hamkorlik qiladigan qo'shma ta'lim shakli faol amalga oshirildi. Shuning uchun ham o'qituvchiga yo'naltirilgan ta'limdan talabaga yo'naltirilgan ta'limga bosqichma-bosqich o'tildi. 1950-1960 yillar davomida o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashuvchi ta'lim va ta'lim yondashuvi asosida birlik o'rganish va muammoli ta'limga yo'naltirilgan o'qitish usullarini takomillashtirishga urinishlar bo'lgan, biroq bu borada aniq muvaffaqiyatlar kuzatilmagan.

15 avgust kuni ozodlikka chiqqandan so'ng yangi ta'lim harakati Koreya ta'limiga yangi shamol olib keldi, ammo Koreya urushigacha bo'lgan Yangi ta'lim harakatining o'ziga xos xususiyati shundaki, u asosan o'qitish usullarini o'zgartirishga qaratilgan edi. O'qitish uslublarini bunday isloh qilish ijtimoiy hayotga kirishi bilan yanada tezlashdi. Boshqacha aytganda, ijtimoiy hayot bilan bog'liq yangi ta'lim harakati o'qitish usullarida katta o'zgarishlarga olib keldi. Bu an'anaviy o'qituvchiga yo'naltirilgan ta'lim usulidan bolaga yo'naltirilgan o'qitish uslubiga, siqilishdan ixtiyoriy ta'limga, yagona ta'limdan shaxsga moslashtirilgan ta'limga, darslik asosidagi ta'limdan tajribaga yo'naltirilgan ta'limga va xotiradan yo'nalishdir. - hayotga yo'naltirilgan yo'l-yo'riq ko'rsatish.

Koreya urushidan keyingi yangi ta'lim harakati 1949 yil dekabr oyida ta'lim to'g'risidagi qonunning qabul qilinishidan keyin sodir bo'ldi va o'quv dasturini qayta tashkil etish zarurati ham o'qituvchilarga qaratilgan edi. Yangi ta'lim harakatini ishlab chiqqan ma'rifatchilar emas, balki oldingi maktab o'qituvchilari edi. Gap shundaki, bu davrdagi yangi ta'lim harakati har bir shahar va viloyat maktablarida ishlab chiqilgan tabiiy ta'lim islohoti harakati bo'lib, uning o'zagi o'qitish usullarini o'zgartirish edi. Shuning uchun, bir vaqtlar, an'anaviy ma'ruza usulidan qochib, individual o'rganish va muhokama usuli, savol-javob usuli, muammoli usul va shakllantirish usuli kabi bo'lingan o'rganish sinfda o'rganishda keng tarqalgan edi. Keyinchalik, 1970-yillarda to'liq o'rganish nazariyasi kiritildi va bir muncha vaqt muvaffaqiyatga erishdi, shuningdek, dasturni o'rganish va jamoa o'qitish ham tadqiq qilindi, ishlab chiqildi va tarqatildi, ammo katta muvaffaqiyatlarga erisha olmadi. Bugungi kunda maktablarda o'qitish va o'qitish usullariga kelsak, boshlang'ich ta'limda tajribaga asoslangan bolaga yo'naltirilgan o'qitish usullari ma'lum darajada o'rnatildi, ammo bilim ta'limiga qaratilgan o'qitish va o'qitish usullari hali o'rta ta'lim va oliy ta'limdan ajralib chiqqani yo'q. Va bu o'qitish usullari asosan yuqori bosqich maktablariga kirish imtihonlariga tayyorgarlik ko'rish yoki tanlov testlari va ishga joylashish testlarini yengish uchun ishlatiladi.

XULOSA

Ta'lim maqsadi va ta'lim mazmunining xususiyatlariga qarab turli xil o'qitish usullaridan foydalanish mumkin. Ular orasida eng ko'p qo'llaniladigan usullarga ma'ruza usuli, savol usuli, muhokama usuli, muammo usuli va loyihalash usuli, shuningdek, dastur usuli, jamoaviy o'qitish usuli, audio-vizual usul va boshqalar kiradi. Ushbu turli xil o'qitish usullari orasida ma'ruza usuli va so'roq usuli eng uzoq vaqtdan beri qo'llanilgan an'anaviy o'qitish usullaridir. Muhokama usuli, muammoli metod va loyihalash metodi so'nggi yillarda qo'llanila boshlangan progressiv usullar bo'lsa, dastur metodi, jamoaviy metod va o'qitish metodi hali tadqiqot va ishlanmalar jarayonida, audiovizual metod esa – bu turli xil o'qitish usullarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usul.

Bugungi kundagi o'qitish usullarini takomillashtirishda asosiy e'tiborni tizimli o'qitish, muammoli o'qitish, audio-vizual usullar va kompyuterlardan foydalanish usullariga qaratish lozim.

Bizga kirib kelgan axborot asriga mos ta'lim yo'nalishini belgilash va ta'limimizni o'zgartirish uchun, avvalo, ta'lim va ta'lim sohasida axborot asriga mos shakl va usullarni tadqiq etishimiz, ishlab chiqishimiz va targ'ib qilishimiz kerak. 21-asr axborot jamiyatida talab qilinadigan o'qitish va o'qitish sohasidagi yutuqlarga erishish uchun biz o'quv muhitini, shu jumladan har bir darajadagi maktablarning o'quv muhiti va ta'lim boshqaruvini axborotlashtirishni faol ravishda qo'llab-quvvatlashimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. "Koreys ta'limining o'n yili" (Koreys ta'limining o'n yili nashriyoti, Toyo Bunsha, 1960)
2. "Koreys ta'lim tarixi" (Xan Gi Yon, Boyingsha, 1963)
3. "Ta'lim va ta'lim to'g'risida" (Li Xongyu bundan mustasno, Ta'lim fanlari jamiyati, 1981 yil)
4. "Qayta ko'rib chiqilgan o'quv qo'llanma 1 nazariya gim 1 amaliyot" (Ham Jonggyu, Wenyinshe, 1983)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049753>

GYOTE VA VOHIDOV

Shahrizoda Botirova Iqboljon qizi

O‘zMU 3-bosqich talabasi

b88461900@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Erkin Vohidovning tarjimonlik faoliyati to‘g‘risida ayrim tahlillar berildi. Gyote va Vohidovdek ikki ijodkorning badiiy mahorati taqqoslandi. Erkin Vohidovning falsafiy qarashlari, qomusiy bilimlari “Faust” asari tarjimasida yaqqol ko‘zga tashlanadi. “Faust” asari shoirning “Ruhlar isyoni” dostonining yaralishiga sabab bo‘lganligi alohida ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: tarjima, Doktor Faust, Iblis, badiiy niyat, faylasuf, konsepsiya

Abstract: This article delves into the analysis of Erkin Vahidov’s translation of Goethe’s “Faust”, examining the interplay between the artistic prowess of both writers. Vahidov’s philosophical depth and vast knowledge are evident in his translation, showcasing his ability to capture the essence of Goethe’s masterpiece. The article further posits that Vahidov’s engagement with “Faust” served as a catalyst for the creation of his own epic poem, “Rebellion of Souls”.

Key words: translation, Doctor Faustus, Devil, artistic intent, philosopher, concept

KIRISH

I.V.Gyote Yevropa uyg‘onish davrining so‘nggi yirik siymosi va ma‘rifatchilik davrining atoqli namoyondalaridan hisoblanadi. U nafaqat 143 jildlik adabiy meros egasi, balki faylasuf, qomusiy bilimlar sohibi, buyuk davlat arbobi hamdir. “Faust” I.V.Gyotening falsafiy qarashlari jamlangan asari bo‘lib, asar qahramoni Faust – yetuk aql-idrok egasi bo‘lib, u olam mohiyatiga yetishga, cheksiz hurlikka intiladi. O‘zbek xalqi ana shunday mumtoz asarni sevimli shoir E.Vohidov tarjimasida o‘qishga muvaffaq bo‘ldi. Shoir uzoq yillar davomida asar tarjimasida ustida ter to‘kdi. Avvalo, bir fikrni ta‘kidlash joizki, “Faust” kabi asarni tarjima qilish uchun ijodkor ruhiy dunyosi va tafakkuri shu asar darajasida bo‘lmog‘i lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

E. Vohidov ta'kidlaganidek, "Gyotening "Faust"ini butun falsafasi, teran ma'no tovlanishlari bilan tushunish uchun nemis bo'lib tug'ilish ham kamlik qiladi"¹. Shoir bu tarjimaga dab-durustdan qo'l urgani yo'q. Gyotegacha Aleksandr Blok, Lesya Ukrainka, Mixail Svetlov, Sergey Yesenin, Rasul Hamzatov ijodidan tarjimalar qildi. Bular shoir uchun o'ziga maktab vazifasini o'tadi desak, xato bo'lmaydi. "Faust" dunyosi bilan tanishishdan avvalroq Gyote shoir yuragiga "G'arb-u Sharq devoni" bilan kirib kelgan edi².

Adabiyot ahliga yaxshi ma'lumki, qalban Sharq falsafasi, islom dini, tasavvuf ta'limotiga yaqin bo'lgan Gyote Hofiz, Rumi asarlarini o'qib, ular ta'sirida "G'arb-u Sharq devoni"ni yaratgan. Sharq tafakkuri va ruhiyatiga yaqinlik "Faust"da ham ko'zga tashlanadi. Shoir "Erkin Vohidov ana shunday buyuk asarni barcha jozibasini, xilma-xil ohangi-yu, biroz arxaiklashgan til uslubini ham ona tilimizda qayta yaratdi"³. Shoir tarjima uchun asos qilib, Boris Pasternak variantini oladi. Lekin bu bilan cheklanib qolmay, o'nlab tarjimalarni o'rganib, kerakli o'rinlarda nemischa original variantdan foydalanadi va asarni muvaffaqiyat bilan o'zbek tiliga o'giradi. Germaniyaning Veymar kutubxonasi javonidan o'n ikki ming birinchi bo'lib nashr etilgan "Faust" ham joy oldi. "Faust" tarjimasiga Gyote xayotlik chog'laridayoq qo'l urila boshlangan bo'lib, ular orasida Gyotega eng manzur bo'lgani fransuz tiliga qilingan tarjima bo'lgan ekan.

NATIJALAR

Mutaxassislar fikricha, agar Gyote "Faust"ni o'zbek tilida Erkin Vohidov tarjimasida o'qiganida, shubhasiz, bu ham unga ma'qul kelgan bo'lar edi.

Oy o'rtanar ko'zlarida yosh
Bag'ri dog'-u yuragi qiyma.

Der, ey falak, men edim quyosh

Nega meni qilding tarjima.

Bu satrlar ham shoir dilida "Faust" tarjimasini chog'ida tug'ilgan. Chunki "Faust"dek genial asarni o'zbek tilida qayta yaratish oson ish emas. Bu haqida shoir hayajon bilan shunday deydi: "Faustdek qasr ustunlaridan o'zbek zaminida tiklanadigan inshoot sodda va jo'n bo'lib qolmaydimi degan andishani qildim. Faust yaratilgan zamon va makon ruhini bera olarmikanman degan xayol bo'ldi. Gyotening

¹ Vohidov E. Gyote yurgan yo'llardan/ /Iztirob. –Toshkent: O'zbekiston, 1990 yil. –133-bet

² Vohidov E. Shoir-u she'r-u shuur. –Toshkent, 1987 yil. –159-bet.

³ Komilov N. "Badiiy mo'jiza"//So'z sehri. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. –25-bet.

Sharq falsafasiga yaqinligi mening yo‘limni yoritib turdi, ruhimga madad bo‘ldi. Nemis tilini mukammal bilmasam-da, rus tiliga qilingan ko‘plab tarjimalar, tadqiqotlardan bahramand bo‘ldim. Ulug‘ shoir fikri va ruhiga chuqurroq kirishga urindim. Uning vatanida bo‘lib, Veymar ko‘chalarida kezib yurdim. Necha ulug‘ shoir va sozandalarini bergan bu shahar menga G‘arbning Hiroti bo‘lib tuyuldi”¹.

MUHOKAMA

Shoir asar mahobatini, aql va idrok bilangina emas, balki yurak bilan his etgan. U Gyotening falsafasini teran anglagan. Asarning tayanch nuqtasini topa olgan. Xayolotning yuksakligi, tafakkurning cheksizligi, inson atalmish mo‘jizaning murakkab dunyosini aks ettiruvchi asarning ruhiga kira olgan. Bunga albatta shoirning Gyotega bo‘lgan cheksiz mehr-muhabbati sabab. “Gyote she‘riyati meni yoshligimdanoq maftun etgan. Aslida men uchun Sharq bilan G‘arbning shoyon farqi yo‘q. Chunki bu tuyg‘u g‘arbniki, bu tuyg‘u sharqniki deb ajratib bo‘lmaydi. Menimcha, har ikkovida ham inson haqidagi jahoniy falsafa mujassam. Qachonki asar inson qalbiga yo‘naltirilgan, inson sha‘ni uchun kurashadigan, insonga mehr bilan sug‘orilgan bo‘lsa, Sharqqa yoki G‘arbgga mansubligidan qat‘iy nazar, ulug‘ asar bo‘ladi va mangu yashab qoladi. Xullas, Gyotening menga yaqinligi uning Sharqqa yaqinligi, insonga yaqinligi bo‘lgan”².

Bu tarjima Erkin Vohidovning ijodida tub burilish yasadi va eng quvonarlisi “Ruhlar isyoni” kabi dostonning yaralishiga turtki berdi. Buni o‘z vaqtida shoirning muxlislari ham payqab, shunday savol bilan murojaat qilishadi: “Siz dastlab choynak piyola, ko‘z yosh, po‘lat to‘g‘risida she‘rlar yozgansiz, keyin “Yoshlik devoni”, “Dostonlar” kitobingiz chiqdi. Yesenin she‘rlarini, Gyotening “Faust”ini tarjima qildingiz. Bizni Nazrul Islom qismati haqidagi dostoningiz qiziqtirib qoldi. Bularning har biri alohida olamga o‘xshaydi. Ular bilan “Ruhlar isyoni”ni bir ijodkor yaratganiga ishonish qiyin”³.

To‘g‘ri, ijodkorlarda bunga o‘xshash holat kuzatilishi mumkin. Badiiy tafakkuridagi, ijodidagi bu keskin evrilishni shoirning o‘zi ham e‘tirof etib, “Gyote maktabini ko‘rmaganimda, “Faust” bahona jahon adabiyotiga chuqurroq kirmaganimda “Ruhlar isyoni” dostoni paydo bo‘larmidi, yo‘qmi? Axir, g‘azal yozgan shoir qayoqda-yu, “Ruhlar isyoni”ni yozgan shoir qayoqda.O‘zim o‘zimni

⁴ E. Vohidov.Faust olami // Gyote Faust. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti. 1985. –5-bet

⁵ E. Vohidov bilan suhbat. Bu obod kunlarga yetdik sog‘-omon. //Tafakkur. 2011 yil. 8-son.

³ Vohidov E. Shoir-u she‘r-u shuur. Toshkent, 1987 yil. –158-b.

⁷ E. Vohidov bilan suhbat. Bu obod kunlarga yetdik sog‘-omon. //Tafakkur. 2011 yil. 3-son, –8-bet

tanamayman hozir”,¹ deydi. O‘zi ta’kidlagani kabi Gyote olami bilan tanishuv shoir ijodida tub burilish yasovchi “Ruhlar isyoni”dek dostonning yaralishiga zamin hozirladi. Har ikki asar bilan tanishganimizda ularda mushtarak jihatlar borligiga amin bo‘lamiz. Birgina folklor motivlaridan foydalanish har ikki asar uchun ham xosdir.

XULOSA

Gyote o‘z asari qahramoni etib, nemis folklorida mavjud obraz – Doktor Faustni tanlaydi. U o‘z vijdonini Iblisga sotgan donishmand sifatida mashhur edi. Gyote asarda o‘zining badiiy g‘oyalarini poetik obrazlar vositasida gavdalantirgan. Sharq she’riyatiga xos majoziylik, ramziy ifodalar uni o‘ziga maftun etgan bo‘lib, shu sababli u Hofizni sevib mutolaa qilar edi. Asarda u mana shu ramz, simvolikadan unumli foydalangan. Korneliya, Yan Gus, Glosser, Lens, Gennings, Muzaget kabi real shaxslar bilan birgalikda asarda Fetida, Yelena, Odissey, Yason, Seymos, Forkiada kabi mashhur mifologik obrazlar ham uchraydi. Bu holat “Ruhlar isyoni”da rivoyatlar, naqlar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Asarda Shoh Jahon, Avrangzeb, Bobur Mirzo, Bedil, Navoiy kabi tarixiy siymolar ham uchraydi. Asar bosh qahramoni Nazrul Islom ham tarixiy shaxsdir. Folklor namunalaridan foydalanish har ikki asarda ham ijodkorlar badiiy niyatini amalga oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Ijodkorlar badiiy niyati asarda afsona va rivoyatlardan foydalanishni taqozo etgan. Aynan shu rivoyatlar qahramonlar xarakteri, ruhiy dunyosini ochishga xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCE)

1. Vohidov E. Gyote yurgan yo‘llardan//Iztirob. –Toshkent: O‘zbekiston, 1990 yil. –133-bet.
2. Vohidov E. Shoiru she’ru shuur. –Toshkent, 1987 yil –159-bet.
3. Komilov N. “Badiiy mo‘jiza”//So‘z sehri. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. –25-bet.
4. Vohidov E. Faust olami // Gyote Faust. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. 1985 yil. –5-bet
5. E. Vohidov bilan suhbat. Bu obod kunlarga yetdik sog‘-omon. //Tafakkur, 2011-yil. 8-son.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049861>

ELEKTRON TIJORATDAGI TENDENSIYALAR VA INNOVATSIYALAR

Akramov Xurshidbek Bahrom o'g'li

Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti Iqtisodiyot fakulteti 3-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada elektron tijorat sohasidagi so'nggi tendentsiyalar va innovatsiyalar o'rganiladi. Raqamli tizim tez sur'atlar bilan rivojlanishda davom etar ekan, elektron tijorat platformalari onlayn xarid qilish tajribasini yaxshilash uchun ilg'or texnologiyalar va iste'molchiga yo'naltirilgan strategiyalardan foydalanmoqda. Maqola onlayn chakana savdo kelajagini shakllantiruvchi transformatsion ishlanmalarni ko'rsatib o'tadi va korxonalar ushbu dinamik muhitga qanday moslashishi va rivojlanishi mumkinligi haqida tushuncha beradi.*

***Kalit so'zlar:** Elektron tijorat, tendentsiyalar, innovatsiyalar, sun'iy intellekt, ekologik toza mahsulotlar, mobil hamyonlar.*

Raqamli dunyo rivojlanib borar ekan insoniyat o'zining turli ehtiyojlarini qondira oladigan yangi zamonaviy texnologiyalarni yaratmoqda, hayotiga turli innovatsiyalarni tadbiq etib ehtiyojlarni yengillashtirib bormoqda va Har kuni insoniyat axborot texnologiyalaridan tobora ko'proq foydalana boshladi. Buning uchun u internet tarmoqlaridan foydalanadi. Internet keng auditoriyaga ega bo'lgan ochiq tizim bo'lib, foydalanuvchilar o'rtasida mutlaqo yangi aloqalarni o'rnatish imkonini beradi. Va u elektron biznesni yuritish uchun keng qo'llanila boshlaganida ajablanarli joyi yo'q. Bu nafaqat bozor va iqtisodiy, balki tashkilotlar va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy-madaniy munosabatlarning mutlaqo yangi darajasidir. Hozirgi kundagi trend atalamardan bir bu "Elektron tijorat" deb bema'lol aytishimiz mumkin. Elektron tijorat deganda kompyuter tarmoqlari yordamida amalga oshiriladigan barcha moliyaviy va savdo operatsiyalari va bunday operatsiyalar bilan bog'liq biznes jarayonlarini o'z ichiga olgan iqtisodiyot sohasi tushuniladi. O'zbekiston Respublikasining i, 29.09.2022 yildagi O'RQ-792-sonli "O'zbekiston respublikasining Elektron tijorat to'g'risida"gi qonunida unga quyidagicha ta'rif berilgan: **elektron tijorat** — tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) tadbirkorlik faoliyati doirasida axborot

tizimlaridan foydalangan holda elektron savdo maydonchasi orqali tuzilgan shartnomaga muvofiq amalga oshiriladigan oldi-sotdisi.

Internetdagi statistik manbalarga qaraydigan bo'lsak 35 milliondan ortiq aholiga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasida internet foydalanuvchilari soni 27,2 milliondan oshgan. Shundan mobil internet foydalanuvchilari soni 25,3 million kishini tashkil etadi. Bugungi kunga kelib 95 foiz aholi maskanlari mobil internet bilan qamrab olingan, 54 foiz uy xo'jaliklarida yuqori tezlikdagi internetga ulanish imkoni yaratilgan. Shu sababli ham global elektron tijorat sanoati tez o'zgarib bormoqda. Onlayn biznes dolzarb va raqobatbardosh bo'lish uchun eng so'nggi elektron tijorat tendentsiyalari va doimiy o'zgaruvchan iste'molchilar talabiga rioya qilishi kerak va aynan bugungi kunda elektron tijoratda quyidagi zamonaviy innovatsiyalar korxonalar hamda aholning turli ijtimoiy qatlamini bog'lash va ular o'rtasida yangi, qulay va oson savdo aloqalarini o'rnatishga xizmat qilmoqda:

1. **Mobil tijorat:** Mobil tijorat (m-commerce) jadal o'sishda davom etmoqda, iste'molchilar mahsulotlarni ko'rib chiqish, xaridlarni amalga oshirish va o'z hisoblarini boshqarish uchun smartfon va planshetlardan tobora ko'proq foydalanmoqda. Korxonalar yo'lda uzluksiz xarid qilish tajribasini ta'minlash uchun mobil qurilmalar uchun veb-saytlari va ilovalarini optimallashtirishlari kerak. Bir marta bosish orqali hisob-kitob qilish, mobil to'lovlar va joylashuvga asoslangan xizmatlar kabi mobil qurilmalar uchun qulay xususiyatlar mobil xarid qilish tajribasini yaxshilashi va konversiyalarni oshirishi mumkin.
2. **Ovozli savdo:** bu yangi zamonaviy innovatsiya hisoblanadi. Amazon Alexa va Google Home kabi ovoqli yordamchilar keng tarqalganligi sababli ovoqli tijorat tobora ommalashib bormoqda. Endi iste'molchilar ovoqli buyruqlar yordamida mahsulotlarni qidirish, xarid qilish savatchalariga narsalarni qo'shish va xaridlarni yakunlash uchun ovoqli buyruqlardan foydalanishlari mumkin. Korxonalar ushbu o'sib borayotgan bozor ulushini egallash uchun o'z veb-saytlari va mahsulotlarini ovoqli qidiruv uchun optimallashtirishlari kerak.
3. **Sun'iy intellekt (AI)** - vazifalarni avtomatlashtirish, shaxsiy tavsiyalar berish va narx strategiyasini optimallashtirish orqali elektron tijorat operatsiyalarini o'zgartiradi. Sun'iy intellektga asoslangan chatbotlar mijozlarga 24/7 yordam ko'rsatishi mumkin, bashoratli tahlillar esa korxonalariga talabni bashorat qilish, inventar darajasini optimallashtirish va sotish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Aidan foydalanish orqali korxonalar samaradorlikni oshirishi, xarajatlarni kamaytirishi va mijozlar tajribasini yaxshilashi mumkin.
4. **Bir kunlik yetkazib berish va tezkor tijorat:** bu xizmatl tobora ommalashib bormoqda, chunki iste'molchilar tezroq va qulayroq yetkazib berish imkoniyatlarini talab qilmoqdalar. Korxonalar uchinchi tomon yetkazib berish

provayderlari bilan hamkorlik qilishlari yoki o'zlarining yetkazib berish infratuzilmasiga sarmoya kiritishlari mumkin, bu o'sha kuni yoki hatto tezroq yetkazib berish vaqtlarini taklif qiladi. Mijozlarning tezlikka bo'lgan talabini qondirish qoniqishni oshirishi, aravadan voz kechishni kamaytirishi va takroriy xaridlarni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, elektron tijorat landshafti rivojlanishda davom etar ekan, korxonalar uchun so'nggi tendentsiyalar va innovatsiyalar haqida xabardor bo'lish, o'zgaruvchan iste'molchilarning xatti-harakatlariga moslashish va ehtiyojlarga javob beradigan innovatsion va shaxsiylashtirilgan xarid qilish tajribasini yaratish uchun yangi texnologiyalarni qo'llash juda muhimdir. bugungi raqamli iste'molchilarning umidlari. Innovatsiyalar, barqarorlik va mijozlarga yo'naltirilganlikka e'tibor qaratgan holda, elektron tijorat korxonalari raqobatbardosh va doimiy o'zgarib turadigan elektron tijorat landshaftida muvaffaqiyat qozonishlari va rivojlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Климченя С.Л Основы электронного бизнеса, Пер. С англ. М.:МИР, 2019
2. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-sentabrda qabul qilingan "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni.
3. <https://uz.havethebestelectronics.com/>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049946>

BANK PLASTIK KARTALARI ORQALI TO‘LOVLARNING RIVOJLANISHI HAMDA AHAMIYATI

Akramov Xurshidbek Bahrom o‘g‘li

Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti Iqtisodiyot fakulteti 3-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada plastik to‘lov kartalari vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarganligi va nima uchun ular hozir juda muhim ekanligi ko‘rib chiqiladi. Unda ular qanday rivojlanganligi, odamlar ulardan qanday foydalanishi va nima uchun iqtisodiyot uchun muhimligi haqida gapiriladi. Ulardan foydalanish qulayligi, xavfsizligi va biznesga qanday yordam berishi kabi jihatlarni ko‘rib chiqsak, ushbu maqola plastik kartochkalar bugungi dunyoda nima uchun muhimligini tushunishga yordam beradi.*

***Kalit so‘zlar:** Plastik kartochkalar orqali to‘lovlar, naqd pulsiz hisob-kitob, Evolyutsiya, xavfsizlik, biznes, qulaylik.*

So‘ngi bir necha yil ichida biz iste‘molchilar o‘z pullarini sarflashida, ya‘ni tovar va xizmatlar uchun to‘lovlarni amalga oshirishida keng ko‘lamli yangilashinlarga guvoh bo‘lyapmiz. To‘lov tizimlari kundalik hayotimizning asosiy qismi bo‘lib, moliyaviy operatsiyalarni samarali va xavfsiz amalga oshirishga imkon beradi. An‘anaviy naqd pul operatsiyalaridan tortib, zamonaviy raqamli to‘lov tizimlariga qadar, to‘lov usullari vaqt o‘tishi bilan sezilarli darajada rivojlanib, biznes yuritish va bir-birimiz bilan o‘zaro munosabatlarimizni inqilob qildi. To‘lovlarni qayta ishlash vaqt o‘tishi bilan oddiy ayirboshlash va naqd pul operatsiyalaridan tortib bugungi kunda keng tarqalgan raqamli to‘lov usullarigacha sezilarli darajada rivojlandi. Ilgari to‘lovlar odatda jismoniy valyuta bilan amalga oshirilardi, xavfsizlik xatarlari va jismoniy almashinuv zarurati kabi cheklovlar bilan. Texnologiyaning paydo bo‘lishi bilan kredit va debet kartalari, onlayn to‘lov shlyuzlari va mobil to‘lov ilovalari kabi elektron to‘lov usullarining rivojlanishi bilan to‘lovlarni qayta ishlash yanada samarali va xavfsiz bo‘ldi. Ushbu yangi to‘lov usullari korxonalar va iste‘molchilarning tranzaksiyalarni amalga oshirish usullarini sezilarli darajada kengaytirib, to‘lovlarni amalga oshirish va qabul qilishni oson, tezroq va xavfsizroq qilish imkonini berdi.

Xozirgi raqamli davrda iste'molchilar o'rtasida eng keng va tez tarqalgan to'lov usuli bu bank plastik kartalari orqali naqd pulsiz hisob-kitoblardir. Bank kartasi- maxsulotlar va xizmatlar uchun naqd pulsiz shaklda xaq to'lash, pulni saqlash va olib yurish, hamda zarur hollarda esa naqd pul yechish uchun zamonaviy qulay to'lov vositasidir. Bank kartasi orqali do'konda xaridlar, hattoki internetda har qanday maxsulotlar, samalyot yoki poezd chiptalari uchun to'lovlarni amalga oshirish mumkin. Shuningdek, bank kartasi - plastik, metall yoki virtual bo'lib, tovar va xizmatlar uchun naqd pulsiz to'lovlar, naqd pul yechib olish, pul mablag'larini kartadan kartaga yoki hisob raqamiga o'tkazish va boshqa operatsiyalar uchun foydalaniladigan maxsus bank mahsulotidir. To'lovning bu usuli juda qulay va qiziqarli tarixga ham ega. Biz bilgan plastik kartalarning ilk ko'rinishi karton qog'oz shaklida bo'lgan. Bu karton kartalar 1949 yilda "Diner's Club" ni yaratgan Frenk MakNamara va uning biznes sherigi Ralf Shnayder ismli odamga tegishli. Keyinchalik Amerika banki BankAmericardni chiqardi va bu biz bugungi kunda bilgan VISAgaga aylandi, keyinchalik American Express birinchi plastik kredit kartasini 1959-yilda ishlab chiqardi. Bu kartalar quyidagi avzalliklarga egadir:

1. Qulaylik- qog'ozni pullarni olib yurishning hojati yo'q - naqd pul yoki cheklar kerak emas, hatto katta miqdordagi pul ham hamyonimizga osongina joylashadi. Va nihoyat, kartangizdan istalgan joyda xarid qilish uchun foydalanishingiz mumkin.
2. Karta mukofotlari va bonuslar- Mukofotlar kompaniyalar uchun mijozlarni o'z kartalaridan foydalanishga jalb qilishning mashhur usulidir.
3. Kredit liniyasini qurish- Kredit kartalari sizga kredit liniyasini yaratish imkoniyatini beradi. Bu juda muhim, chunki u banklarga kartangizdagi to'lovlar va kartadan foydalanish asosidagi faol kredit tarixini ko'rish imkonini beradi. Banklar va moliya institutlari ko'pincha kredit kartasidan foydalanishni potentsial kredit da'vogarning kreditga layoqatliligini o'lchash usuli sifatida izlaydilar, bu sizning kredit kartangizni kelajakdagi kreditlar yoki ijara arizalari uchun muhim qiladi.

Plastik kartocho'kalar uzoq vaqtdan beri naqd pulsiz operatsiyalarning asosi bo'lib, iste'molchilar va biznes uchun qulaylik, xavfsizlik va ko'p qirralilikni taklif etadi. Biroq, texnologiya rivojlanishda davom etar ekan va iste'molchilarning xohish-istaklari o'zgarib borar ekan, plastik kartalarning kelajagi doimiy o'zgarishlarga duchor bo'ladi. Plastik kartocho'kalar kelajagini o'rganishda biz ushbu keng tarqalgan to'lov vositasining traektoriyasini shakllantirayotgan rivojlanayotgan tendentsiyalar, texnologik innovatsiyalar va rivojlanayotgan iste'molchilar xatti-harakatlarini ko'rib chiqishimiz kerak bo'ladi. Lekin, shiddat bilan rivojlanayotgan raqamli dunyoga qaraydigan bo'lsak, Mobil hamyonlar, kontaktsiz to'lovlar,

kriptoalyutalar va Markaziy bank raqamli valyutalarining o'sishi an'anaviy jismoniy kartalarni tezda siqib chiqarish tomon ketmoqda. Shunga qaramay, Raqamli hamyonlar va mobil to'lovlar qulayligiga qaramay, jismoniy kredit va debet kartalari saqlanib qoladi. Naqd pul hech qachon to'liq almashtirilmagani kabi, ko'pchilik uni hanuzgacha o'z yonida olib yuradi, jismoniy kartalar ishonchli texnologiyadan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmaganlar yoki xavfsizlik va xarajatlarni nazorat qilishni afzal ko'radiganlar uchun afzalliklarni taqdim etadi. Favqulodda vaziyatlarda yoki texnologiya ishlamay qolganda, kartalar muhim zaxiraga aylanadi. Bundan tashqari, jismoniy kartalar moliyaviy inklyuzivlikni rag'batlantirish, raqamli to'lov echimlariga ishonchi yo'q bo'lgan aholini qamrab olish uchun o'ziga xos ahamiyatga ega.

Xulosa qilganda, Debet va kredit plastik kartalarining kelajagi qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Biroq, ularning pasayishi hech qachon mutlaq bo'lmaydi. Debet va kredit plastik kartalari o'z maqsadini saqlab qoladi, ayniqsa foydalanuvchilar guruhlarida yangi texnologiyalarni o'zlashtirish sekinroq va raqamli to'lov infratuzilmasi kamroq tarqalgan joylarda. Karta sanoatida davom etayotgan innovatsiyalar tufayli jismoniy karta plastiklari plastik bo'lmagan to'lovlar bilan bir qatorda saqlanib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ozbekiston Respublikasida to'lov tizimlarining rivojlanish tarixi. www.cbu.uz
2. "Instant payments definition". www.ecb.europa.eu. European Central Bank. 2017
3. <https://aab.uz/uz/private/plastic-cards/list/>
4. https://finlit.uz/uz/articles/payments-and-transfers/bank-card/?sphrase_id=201977

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050083>

MOTOR MOYLARIGA QO‘YILADIGAN TALABLAR VA AVTOMOBIL DVIGATELLARINI ISHLASH SHAROITIDA QO‘LLANILISHI

Zaynidinov Behzodjon Suxrob o‘g‘li

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti 2-bosqich magistri

Eshdavlatov Eshpo‘lat Uzoqovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada moylash materiallarini qanday tartibda qo‘llanilishi ularning xususiyatlari hamda avtotransport vositalarida qo‘llaniladigan motor moylari, ularning turlari, xorijda ishlab chiqariladigan moylarning markalanishi va ularga qo‘yiladigan talablar bo‘yicha ma‘lumotlar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** motor moylari, Neft mahsulotlari, moylar tasnifi, ichki yonuv dvigatellari, quyushlashish harorati.*

***Abstract:** This article provides information on the procedure for applying lubricants in their characteristics and motor oils used in vehicles, their types, marking of oils produced abroad and the requirements for them.*

***Key words:** motor oils, petroleum products, classification of oils, internal combustion engines, condensation temperature.*

Kirish: Ichki yonuv dvigatellarini moylash uchun ishlatiladigan moylar -motor moylari deb ataladi. Ularning asosiy vazifalari dvigatel detallari orasidagi ishqalanishni va bu detallar yeyilishini kamaytirishdir. Lekin motor moylari belgilangan resurs mobaynida dvigatellar ishchanlik qobiliyati uchun ahamiyatli bo‘lgan yana bir qancha vazifalar bajarilishini ta‘minlashi kerak.

Masalaning qo‘yilishi va tadqiqot usuli. Hozirgi zamonaviy motor moylari, asosiy bazaviy moylardan va ularning xossalarini yaxshilovchi prisadkaldan tarkib topadi. Motor moylarini mavsumga qarab yozgi, qishki va barcha mavsumlarga ajratishadi. Bazaviy moylar sifatida qovushqoqligi har xil bo‘lgan distillyat komponentlardan, qoldiq va distillyat komponentlar aralashmasidan hamda sintetik mahsulotlar (polialfaolefinlar, alkinbenzollar, efirlar)dan foydalanishadi. Hamma

mavsumbop moylarning ko'p turlarini kam qovushqoqli asosni makropolimer prisadkalar bilan quyushlashtirish yo'li bilan olishadi. Moylarning ishlash sharoitiga qarab ularga maxsus funksional prisadkalar qo'shiladi va qovushqoqligini, oquvchanligini, hamda quyushlashish haroratlarini me'yorida qilib olinadi.

Motor moylariga qo'yiladigan talablar. Moylash materiallariga qo'yiladigan asosiy talab – ularning davlat standartlariga, avtomobil dvigatellari konstruksiyasi va iqlim sharoitlariga, hamda avtomobil ekspluatatsiyasining tartibotlariga mos kelishidir. Turli sharoitlarda ishlaydigan mashina va mexanizmlar uchun qaysi turdagi motor moylarini ishlatmaylik, ularga quyidagi asosiy talablar qo'yiladi:

-har qanday moy ishqalanuvchi sirtlarning turli rejimlarida ishonchli ishlashini ta'minlovchi qovushqoqlikka xamda ishqalanuvchi qismlarning yeyilishini sekinlatish uchun yaxshi moylash xossalari ega bo'lishi lozim:

-barcha moylash materiallari sirtlarni korrozion yemirilish va zanglashda saqlashlari kerak:

-moylar oksidlanmasligi, yuqori haroratli qirindilar xosil bo'lishiga to'sqinlik qilishi zarur:

-qishda manfiy haroratda dvigatelning oson yurgizib yuborilishini va ishqalanuvchi sirtlarga moy tez yetib borishini ta'minlashi zarur:

-yuqori haroratda puxta moy pardasini xosil bo'lishini ta'minlash lozim:

Motor moylarining SAE bo'yicha tasnifi. «SAE» – bu qayishqoqlik bo'yicha motor moyi sinflanishini ishlab chiqqan avtomobil muhandislarining amerika assotsiatsiyasi abbreviaturasi. Motor moyi etiketkasida yoki xarakteristikasida SAE abbreviaturasidan keyin bir nechta raqamlar keladi. Ular orasida W harfi turadi. U motor moyining barcha sezonlariga mos kelishini bildiradi.

Barcha sezonlik motor moyi – harorat o'zgartirish qayishqoqligini o'zgartirmaydi. Belgisi: SAE 5W-30, SAE 10W-40, SAE 15W-40, SAE 20W-50. Belgidagi birini raqam past haroratli qayishqoqlikni belgilaydi. Bu raqamdan 40 ni olib tashlash kerak va siz ushbu moyning minimal haroratini olasiz. Masalan, SAE 5W-30 moyi bilan dvigatel -35°C ($5 - 40 = -35$) dan past haroratda muammosiz yurgiziladi. W harfidan so'ng keluvchi ikkinchi son teskarisi yuqori haroratli qayishqoqlikni anglatadi. Mustaqil bu sonni aniqlash mumkin emas. Bir narsa ma'lumki: bu son qanchalik katta bo'lsa yuqori harorat sharoitida moyning qayishqoqligi yuqori bo'ladi. Sizning avtomobilingiz uchun yuqori harorat qayishqoqligi ko'rsatkichi to'g'ri kelishini faqatgina avtomobilingizni ishlab chiqaruvchi biladi. Sizning motoringiz uchun barcha zaruriy ko'rsatkichlar sotib olish vaqtida avtomobilingizga ilova qilinuvchi ekspluatatsiya bo'yicha kitobda yozib ko'rsatilgan.

Yozgi motor moyi – qishgidan quyuproq. Yuqori haroratlarda yaxshi moylaydi, past haroratlarda esa – quyilib qoladi va moylashdan to‘htaydi. Belgisi: SAE 30, SAE 40, SAE 50.

Qishki motor moyi – kam quyup, qayishqoq emas. Issiqlikdan suyuq bo‘lib qoladi, moylashga qodir emas. Belgisi: SAE 5W, SAE 10W, SAE 15W, SAE 20W

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi. Bugungi kunda transport vositalarida asosan ichki yonuv dvigatellaridan keng foydalanilmoqda. Bizga ma’lumki ichki yonuv dvigatellari juda og‘ir muhitda ishlaydi va transport vositalariga qo‘yiladigan xavfsizlik, energetik, iqtisodiy hamda ekologik talablarning me’yoriy qiymatlarda bo‘lishi uning ishonchli ishlashiga bog‘liq. Bu jarayonda motor moylarining o‘rni muhim hisoblanadi. Motor moylarining asosiy vazifalari dvigatel detallari orasidagi ishqalanishni va bu detallarning yeyilishini kamaytirishdir. Yana motor moylari dvigatel detallarini qisman sovitadi, detallarni korroziyadan saqlaydi, shovqin miqdorini kamaytiradi hamda detallar yuzasida ishqalanish natijasida hosil bo‘ladigan zarrachalarni yuvib turadi. Bu jarayonlar normada bajarilsa dvigatel quvvati oshadi va yonilg‘i sarfi kamayadi.

Xulosa. Bugungi kunda moylash materiallariga turli xildagi prisadkalar qo‘shish orqali ularning sifatini oshirish va bu orqali avtomobilning ishlash qobiliyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi ko‘pchilik avtomobil dvigatellarida kelib chiqayotgan nuqsonlarning ko‘pgina qismi yemirilish va dvigatellarni ortiqcha qizib ketishi tufayli yuzaga kelayotgani hammaga ma’lum. Bu kabi muammolarni oldini olish uchun avtomobil egalari motor moylarini tanlashda mutaxasis takliflaridan kelib chiqqan holda moylash materiallarini to‘g‘ri va sifatlisini tanlashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Moylash materiallarini to‘g‘ri tanlash va yuqoridagi tavsiyalarga amal qilish orqali avtomobilingiz umrini yanada uzaytirishga sababchi bo‘lishingiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati: (References)

1. Q.M. Sidiqnazarov va boshqalar. “Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi” darslik/ Toshkent, “Go Print”, 2020.- 520 b.

2. Qodirjon Maxamat o‘g‘li Dehqononov, Omonjon Meliqo‘zi o‘g‘li Akbarov, Omonjon Raxmonjonovich Axmedov. “MOTOR MOYLARI VA ULARNING AVTOMOBIL DVIGATELLARINI ISHLASH SHAROITLARIDA QO‘LLANILISH AHAMIYATI”

3. S Turobjonov M. SHoyusupova B.Abidov “Moylar va maxsus suyuqliklar texnologiyasi”

4. <http://auto.ustabor.uz>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050139>

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БАСНИ ЖАНА ДЕ ЛАФОНТЕНА ВОЛК И ЯГНЁНОК

И. И. Назарова

магистрант факультета лингвистики (французский язык),

Ферганский государственный университет

nazarovaikbol@mail.ru

Мой выбор пал на басню волк и ягненок, потому что тема в басне Жана де Лафонтена Волк и ягненок, является доносом на власть и правосудие. « У сильного всегда бессильный виноват », начинается перевод басни у Крылова, отождествляя смысл и мораль басни. Поэтому я предлагаю вам обратить внимание на исследование басни посредством следующего лингвопоэтического анализа.

Ключевые слова: Лафонтен, басня, мораль, животные, лингвопоэтический анализ, Волк и ягненок, Людовик XIV.

Волк и ягненок это десятая басня из книги Жана де Лафонтена, опубликованная впервые в 1668 г. Эта басня вдохновлена баснями Эзопа из Федра. В этой басне жестокий и тиранический волк застаёт врасплох ягнёнка, пьющего воду. Голодный хищник ищет повод съесть преступника, наивный и невинный ягненок, пытается защитить себя.

Le Loup et l'Agneau

La raison du plus fort est toujours la meilleure :

Nous l'allons montrer tout à l'heure.

Un Agneau se désaltérait

Dans le courant d'une onde pure.

Un Loup survient à jeun qui cherchait aventure,

Et que la faim en ces lieux attirait.

"Qui te rend si hardi de troubler mon breuvage ?

Dit cet animal plein de rage :

Tu seras châtié de ta témérité.

— Sire, répond l'Agneau, que votre Majesté

Ne se mette pas en colère ;
Mais plutôt qu'elle considère
Que je me vas désaltérant
Dans le courant,
Plus de vingt pas au-dessous d'Elle,
Et que par conséquent, en aucune façon,
Je ne puis troubler sa boisson.
— Tu la troubles, reprit cette bête cruelle,
Et je sais que de moi tu médis l'an passé.
— Comment l'aurais-je fait si je n'étais pas né ?
Reprit l'Agneau, je tette encore ma mère.
— Si ce n'est toi, c'est donc ton frère.
— Je n'en ai point.
— C'est donc quelqu'un des tiens :
Car vous ne m'épargnez guère,
Vous, vos bergers, et vos chiens.
On me l'a dit : il faut que je me venge."
Là-dessus, au fond des forêts
Le Loup l'emporte, et puis le mange,
Sans autre forme de procès.¹

В басне олицетворяется эпоха середины 17 века, во времена правления Людовика XIV. Басня относится к более широкому классу басен Лафонтена, изображающих власть великих в обществе. Это басня из двадцати девяти строк, в которой чередуются самые разнообразные стихотворные размеры (четырёхсложные, восьмисложные, десятисложные, александрийские) и виды рифм (смежные, кольцевые, перекрёстные).

Действительно, басни о животных позволяют обойти цензуру и косвенно критиковать установленный порядок. Прежде всего, мораль находится в начале басни «разум сильнейшего всегда лучший». Таким образом, Лафонтен объявляет исход басни. Эта мораль иронична, Лафонтен не согласен с законом сильнейшего! Ла Фонтенон использует животных для создания живых и образцовых персонажей и подчеркивает предвзятое рассуждение волка и честное, логичное, но наивное рассуждение ягненка. Наконец, Лафонтен хотел использовать животных для иллюстрации универсального масштаба морали. Мораль хищника лучше всего понимать в контексте абсолютной монархии.

¹ Полный текст https://fr.wikipedia.org/wiki/Le_Loup_et_l'Agneau

Пасторальная идиллия в начале («onde pure se désaltérait») резко прерывается приходом волка: «Le loup survient à jeun». Этот отрывок написан в настоящем времени, подчеркивая жестокость облика волка.

Контраст между двумя персонажами: В отличие от дикости волка, невинность и доброта ягнёнка.

Между двумя животными существует баланс сил.

Это соотношение сил иллюстрируется положением животного в басне («plus de vingt pas en dessous d'elle»).

Le loup est plus grand qu'elle.

Le loup n'est pas convaincant!

Он предполагает, что ягненок размешивает воду, пока течет ручей.

Он прибегает к теориям заговора (bergers, chiens, frère). Логических доказательств волк не приводит («c'est donc ton frère»).

Он опирается на неопределенное местоимение («dit»), которое скрывает отсутствие убедительной силы этих аргументов.

L'agneau est plus sage.

Союзник слабых, язык становится единственным оружием.

Он использует несколько стратегий, включая лесть, вежливость («Votre Majesté») и местоимение «vous».

Столь веский аргумент: он не может потревожить воду из-за направления течения, у него нет брата.

Мораль “La raison du plus fort est toujours la meilleure”

Аллегористы осуждают справедливость: не что иное, как лицемерное название насилия.

Аллитерация буквы «t» в речи волка:— резкий звук, указывающий на жестокость и насилие волков.

"Qui te rend si hardi de troubler mon breuvage ?

Dit cet animal plein de rage :

Tu seras châtié de ta témérité”

Более того, животную сущность каждого из двух главных героев напоминает несколько важных характеристик, волк — «жестокое» животное, подвижное «голодом», а ягнёнок «сосёт» свою мать, живущую в окружении «собак» и «пастухов».

Только заглавная буква их имени характеризует и отличает их, придает им особый статус среди своего вида, дает им «имя», а значит, олицетворяет их.

И в заключении, эта басня рассказывает историю, финал которой был известен с самого начала.

Логические и честные рассуждения Ягненка разрушаются злыми намерениями Волка, и изначальная мораль обретает полный смысл. Самая сильная причина — это не логика лучших, а высшая мотивация тех, кто находится у власти, которые не являются буквально самыми сильными, но побеждают всех.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Les Fables de La Fontaine - Assistance scolaire personnalisée et gratuite – ASP3.
2. Marius Guinat La Morale des Fables de La Fontaine 1886 (succession des saisons avec le rythme des récoltes)
3. В. Задорнова, Ю. Флягина. Лингвопоэтика: старые цели, новые идеи. // Новые достижения в современной англистике.
4. Назарова И. И. Analyse lingoroétique de la fable de Jean de La Fontaine Le Loup et l'Agneau. IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI.-2024.№37
5. Ахорова Р.Ю. ИЗУЧЕНИЕ ЮМОРА В БАСНЯХ ЛА ФОНТЭНА //УЧЕНЫЙ. – 2023. –Т. 1. – №.32. – С. 9-13.
6. Ахорова Рузихон Усмоновна. «ИЗУЧАЙ ЮМОР ПО БАСНЯМ ЛА ФОНТЭНА».УЧЕНЫЙ1.32 (2023): 9–13.
7. Ахорова, РУ (2023). ИЗУЧАЙТЕ ЮМОР В БАСНЯХ ЛА ФОНТЭНА.УЧЕНЫЙ,1(32), 9-13.
8. Назарова И. И. ЖАН ДЕ ЛАФОНТЕН. ОТОБРАЖЕНИЯ «МОРАЛИ» В БАСНЯХ ЖАНА ДЕ ЛАФОНТЕНА //IJODKOR O'QITUVCHI. – 2023. – Т. 3. – №. 32. – С. 12-15.
9. Ахмадиев Н. М., Назарова И. И. ЖАН ДЕ ЛАФОНТЕН. ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ НОРМ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ //Европейский журнал междисциплинарных исследований и разработок. – 2023. – Т. 15. – С. 449-452.
10. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k29830p/f73.item>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050267>

O‘SMIRLARDA BILISHGA BO‘LGAN QIZIQISHLARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Xalimova Nargiza Narzilloyevna

Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlarda bilishga bo‘lgan qiziqishlarni shakllantirishning nazariy asoslari bir nechta muhim omillarga bog‘liqligi, bu nazariy asoslar, o‘smirlarda bilishga bo‘lgan qiziqishlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi mahalliy va xorijiy ilmiy tadqiqotlar tahlili asosida yoritilgan.

Shuningdek, qiziqishlar, o‘smirlarning o‘zini, o‘zligini anglash va bilim olish uchun kerakli motivatsiyasini oshirishga doir ma’lumotlar aks etirilgan.

Kalit so‘zlar: qiziqish, kognitiv qiziqish, o‘smirlik davri, ijtimoiylashuv, erkinlik, mustaqil ta’lim.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF INTEREST IN LEARNING IN TEENAGERS

ABSTRACT

In this article, the theoretical foundations of the formation of interest in knowledge in teenagers depend on several important factors, and the fact that these theoretical foundations are important in the formation of interest in knowledge in teenagers is highlighted based on the analysis of local and foreign scientific studies.

Also, information on increasing the necessary motivation of teenagers to gain knowledge and self-awareness is shown.

Keywords: interest, cognitive interest, adolescence, socialization, freedom, independent education.

KIRISH

Kognitiv qiziqish – o‘rganish va shaxsni rivojlantirishning muhim omilidir. Qiziqish ta’siri ostida bilim shaxsiy ma’noga ega bo‘ladi. Shakllangan kognitiv qiziqish tufayli o‘quvchining faoliyati samarali bo‘ladi. Kognitiv qiziqish

o'quvchining ma'naviy salohiyatini faollashtiradi, faollikni yuqori darajaga ko'taradi va uni atrofdagi voqelik qadriyatlariga yaqinlashtiradi. Qadriyat yo'nalishlari kognitiv qiziqish tufayli yoshlarning jamiyat hayotiga faol kirishini ta'minlaydi.

Qiziqish hammadan ko'ra ko'proq kishining kasbiy, ixtisosi bo'yicha qiladigan mehnati, o'qishi bilan bog'liq bo'ladi. Insonda shaxsiy qiziqishlar bilan birga, u ijtimoiy ozod bo'lgani tufayli, unga yana ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy qiziqishlar ham xosdir [1].

Qiziqish – insonning ijobiy emotsional hayajonlari bilan predmetlar va atrofdagi hayotiy hodisalarni idrok etish yo'nalishidir [7].

Qiziqish shaxsni faoliyat turlari maqsadlarini anglab yetishga yo'naltiruvchi va shu bilan yangi holatlarni tushunish va tanishishga, borliqni yanada to'la va chuqur ifoda etishga yordam beruvchi idrok etish ehtiyojini namoyon etish shaklidir [8].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA, MUHOKAMA

O'smirlarda bilishga bo'lgan qiziqishlarni shakllantirishning nazariy asoslari bir nechta muhim omillarga bog'liqdir:

- Ta'limning asosiy tamoyillari, o'smirlarning bilimlarni o'rganish va tushunish jarayonlarini tushuntirishda muhimdir. Bu tamoyillar ta'lim jarayonlarining eng muhim omili hisoblanadi;

“Ta'lim tamoyillari” ta'lim nazariyasida muhim bir konseptual asosga egadir. Ushbu termin bilimlarning ta'lim jarayonlariga va o'rganishga qanday ta'sir qilishi, shuningdek, o'quvchilar tomonidan qanday qilib qabul qilinishi, o'zgarishlar va o'zgarishlarni takomillashtirish jarayonlarida qanday muhim rol o'ynashiga oid barcha g'oyalarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim tamoyillarining maqsadi o'quvchilarning bilim olish va rivojlanishini ta'minlashga yordam berishdir. Ta'lim tamoyillari o'quvchilar, o'qituvchilar va ta'lim usullarini birlashtirish uchun yaxshi tarzda amal qilish va ta'limning eng yaxshi natijalarini ko'rish uchun keng ko'lamda yo'l yo'riq ko'rsatadi.

- O'smirlar bilimlarni o'zlashtirish va mustaqil fikrlashda doimiy qiziqishlar manbaiga ehtiyoj sezadi. Shu jihatdan o'smirlar o'z qiziqishlaridan motivatsiya oladi.

Qiziqishlar, o'smirlarning o'zini, o'zligini anglash va bilim olish uchun kerakli motivatsiyani oshiradi. Agar shaxsda biror narsaga qiziqish paydo bo'lsa, undagi qiziqish shu mavzuni o'rganishga va uning ustida ishlashga, shu jarayonga ko'proq vaqt ajratishga yordam beradi.

- O'smirlar uchun bilimning amaliyoti va qanday hisobda ishlatilishi muhimdir. O'smirlar bilimni amaliyotda qanday qilib qo'llashlari mumkinligini ko'rsatish orqali bilimga bo'lgan qiziqishlarini oshirish mumkin.

- O'smirlar bilimda muvaffaqiyatga erishish orqali ularning qiziqishlarini oshirishga ko'mak ko'rsatilishi muhimdir. O'smirlarning o'zgaruvchan yaxshi natijalarga erishishlari qiziqishlarini ko'taradi.

- O'smirlar o'zlarini qanday his etishlari, nimaga qiziqishi, va ularning shaxsiy tarbiyasi haqida qiziqishlarini tushunish asosiy masaladir. Shaxsiy muvofiqligi ko'zdan kechirish uchun bu ko'rsatishlarning o'ziga xos usullari mavjud.

Bu nazariy asoslar, o'smirlar bilishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi va ularning ta'lim jarayonida va mustaqil o'rganishda muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

NATIJALAR

O'smirlarda bilishga bo'lgan qiziqishlarni shakllantirishga oid ko'plab olimlar va tadqiqotchilarning ishlari mavjud. Bu olimlar o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlash, ularni qo'llash va ularga qiziqishlarni oshirish uchun turli metodlarni ishlab chiqilgan. Quyidagi olimlar bu sohada yirik ahamiyatga ega bo'lgan:

Amerikalik olim John Dewey, ta'lim jarayonlarida o'smirlarning faoliyatlarini o'rganish, ularning qiziqishlarini qo'llash va ularni o'zlashtirish uchun demokratik va amaliy usullar ishlab chiqdi [5].

Fransuz olim Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, o'smirlarning o'z o'zini anglash va bilim olish jarayonlarida qanday o'rganishlar muhimligini ko'rsatadi [4].

Rus olim Lev Vygotskyning ijtimoiy-tarbiyaviy rivojlanish teoriyasi, o'smirlarning ta'lim va bilim olish jarayonlarida o'zini anglashda ijtimoiy muloqotlar va ko'rinishlar yordamida qanday yordam bera olishlarini tushuntiradi [6].

Amerikalik olim Howard Gardnerning multipleksi intelligentsiya konsepsiyasi, o'smirlarning turli sohalarda qiziqishlarini oshirish va ularning bilim olish usullarini oshirish uchun kerakli ko'nikmalarni taqdim etadi [3].

Albert Bandura, o'smirlarning o'zini anglash va bilim olishda qanday o'zgarishlarga erishishlarini ta'minlash uchun ijtimoiy kognitiv o'zlashtirish nazariyasini rivojlantirdi [2].

XULOSA

Bu olimlar va ularning ishlari o'smirlarning bilishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish va ularni o'zlashtirish uchun muhim ko'nikmalarni taqdim etishda ahamiyatga ega. Ularning tadqiqot ishlari ta'lim sohasida asosiy qoidalarni aniqlashda va o'quvchilarning faoliyatlarini samara tashkil etishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmatov M.S. Uzluksiz ta’lim tizimida ommaviy sport- sog‘lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O‘zDJTI nashriyoti. 2005.
2. Bandura, A. (1977b). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
3. Gardner, H. (2013). Frequently asked questions - Multiple intelligences and related educational topics. Retrieved from https://howardgardner01.files.wordpress.com/2012/06/faq_march2013.pdf
4. Jean Piaget // Psihologia inteligentei // (2008) Retrieved from <https://carturesti.md/carte/psihologia-inteligentei-67109>
5. John Dewey and our educational prospect: a critical engagement with Dewey’s Democracy and education / edited by David T. Hansen 2006 State University of New York
6. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. — М: Изд-во Смысл, Изд-во Эксмо, 2004. — 512с. (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
7. Вяткин Л.А., Сидорчук Е.В., Немытов Д.Н. Туризм и спортивное ориентирование.: Учеб. пособие. М.: Академий. 2008. С. 208.
8. Селуянов В.Н., Федякин А.А. Биологические основы оздоровительного туризма. М.: Спорт Академ Пресс. 2000. С. 123.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050314>

PSIXIK RIVOJLANISH VA UNING XUSUSIYATLARI

Dumarova Gulfira Kazimbekovna

Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Bozorova Dilafruz Bahodirjon qizi

Andijon davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya ushbu maqolada yoshlarning psixik rivojlanishi, uning atrof-muhitda namoyon bo'lishi haqida so'z boradi. Yosh avlodning rivojlanish turlari va mohiyati haqida bir qancha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixika, biogepeetik konsepsiya, sotsiogenetik konsepsiya, rivojlanish, biologik tizim.

Inson - biosotsial mavjudotdir. Uning birligi, bir tomondan, kishining psixik, tugma ravishda tashkil topgan xususiyatlari (masalan, ko'rish yoki eshitish sezgilarining, shuningdek, oliy nerv to'zilishining o'ziga xos xususiyatlari), ikkinchi tomondan esa faoliyatining ongli sub'ekti va ijtimoiy taraqqiyotning faol ishtirokchisi sifatida uning xulq-atvor (masalan, axloqiy odatlar) xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Inson shaxsining tarkib topishi va psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarning muammosi o'z mohiyati jihatidan g'oyaviy xarakterga ega, Shu bois, bu masalani hal qilishda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli oqimlar, yo'nalishlar maydonga kelgan. Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishda maydonga kelgan birinchi oqim biogepeetik kontsepsiya, nazariya balsa, ikkinchi oqim sotsiogenetik kontsepsiyadir.

Rivojlanish deganda, odatda hodisalarning har ikki turi tushuniladi va bu tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir: 1) miyaning biologik, organiketilishi, uning anatomik-fiziologik tuzilishi jihatidan yetilishi; 2) psixik (aqliy) rivojlanishning ma'lum o'sish darajalari sifatidagi, o'ziga xos aqliy yetilish sifatidagi psixik rivojlanishi, o'z-o'zidan ma'lumki, aqliy rivojlanish miya tuzilishining biologik yechilishi bilan bog'liqdir va bu xususiyat ta'lim-tarbiya ishlarida, albatta, hisobga olinishi lozim, chunki ta'lim miyaning organik jihatdan etilishini inkor eta olmaydi. Biroq miya buzilishining organik jihatdan yetilishini muhitga, ta'lim-tarbiyaga mutlaqo bog'lanmagan holda o'zining qat'iy biologik qonunlari asosida sodir bo'ladi,

deb bo'lmaydi. Muhit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi.

Bolaning psixik rivojlanishini harakatlar keltiruvchi kuchlar murakkab va turli-tumandir. Rivojlanishning mohiyatini qarama-qarshiliklar ko'rashidan, ichki ziddiyatlar bolaning, psixik rivojlanishini bevosita harakatta keltiruvchi kuchlar, ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan hamda bartaraf qilinadigan eskilik va yangilik o'rtasidagi qarama-qarshiliklardan iboratdir. Bunday ziddiyatlarga, masalan, faoliyat tomonidan yuzaga keladigan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlar; bolaning o'sib borayotgan jismoniy va ruhi imkoniyatlari bilan esa, tarkib topgan o'zaro munosabat shakllari va faoliyat turlari o'rtasidagi ziddiyatlar; jamiyat, jamoa, katta odamlar tomonidan kundan-kunga ortib borayotgan talablar bilan psixik taraqqiyotning mazkur darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar kiradi.

Bolaning ayrim yosh davrlarida psixikaning u yoki bu yo'nalishlarida rivojlanish uchun nihoyatda qulay sharoitlar paydo bo'ladi va bu sharoitlarning ba'zilari vaqtinchalik, o'tkinchi xarakterda bo'ladi. U yoki bu psixik xususiyatlar va sifatlarning rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlar bo'lgan ana shunday yosh davrlari senzitiv davrlar deb ataladi. (L.S.Vigotskiy, A.N.Leont'ev). Bunday senzitivaik davrining mavjudligiga miyaning organik jihatdan etilgan qonuniyati ham, ayrim psixik jarayonlar va xususiyatlar ham, hayotiy tajriba ham sabab bo'ladi.

Odamning psixik xususiyatlari uning hayoti davomida, ya'ni ontogenetik tarzda yuzaga keladi; bu xususiyatlarni tarkib topishi va rivojlanishida odamning ijtimoiy tajribasi tashabbusi uning xayot iva faoliyati sharoitlari, ta'lim va tarbiya yetakchi, xal qiluvchi rol o'ynaydi, - deb o'rgatadi.

Muxit (keng ma'noda olganda), ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya azaldan berilgan, genetik jixatdan kattiy bulgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bulib kolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi. Shuni aloxida kayd qilib o'tishimiz lozimki, «jamiyat talablariga javob beradigan muayyan shaxsiy sifatlarni tarkib toptirish maqsadida katta avlodning yosh avlodga ongli, maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish protsessii» sifatida ta'lim va tarbiya xal qiluvchi axamiyatga egadir.

Psixik rivojlanishning biologik asoslari tug'ma tabiiy kurtaklar masalaga yakun yasar ekanmiz maktab raxbarlari va o'qituvchilarning diqqatini asosiy xulosaga karatish lozim garchi tabiiy kurtaklar maktab o'quvchisining psixik rivojlanishi ma'lum axamiyatga ega balsa (shu sababli, masalan ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilarda boshka o'quvchilarda nisbatanko'prok zo'r berish talab qilinadi,ayrimo'quvchiga o'qituvchi boshka o'quvchiga nisbatan ko'prok kuch sarflaydi etibor beradi va ko'prok vaqt ajratadi. Ma'lumki, psixologiyada qiziqishning ikki turi o'quvchilarning ta'lim jarayonida aniqlanadi. Birinchisi, bevosita qiziqish,

ikkinchisi bilvosita qiziqish. Har bir o'qituvchi o'z o'quvchilarida o'z faniga nisbatan bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga harakat qiladi. qiziqishlar orqali o'quvchilarda ta'limga aktiv munosabat namoyon bo'ladi. Qiziqishlar o'quvchilar hayotida katta rol o'ynaydi. Ular o'quv faoliyatini faollashtiruvchi asosiy turtkilar - motivlaridir. O'quvchilarning muayyan maqsadni ko'zlab ish tutishida, qiyinchiliklarni eng olishida, ishdan chalg'itadigan narsalar bilan shug'ullanishdan o'zini tiya olishida, unda o'qishga ishtiyoq tarkib toptirishda namoyon bo'ladigan iroda ta'lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.

Psixik rivojlanish va bu o'zgarishlarga sabab bo'ladigan kuchlar o'rtasidagi munosabat qonunlarini o'rganish yosh davrlari psixologiyasi fanining muhim va dolzarb muammolaridan biridir.

Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab tadqiqot jarayonidir. Zero, uning o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, o'quvchi shaxsiga pedagogik jihatdan ta'sir ko'rsatishning zarur shartidir.

Ta'lim jarayoni avvalo o'quvchilar diqqatini yo'lga solishni talab etadi. Darslarda ko'rgazmali qurollardan, texnik va EXM vositalaridan foydalanish ta'lim oluvchida ixtiyorsiz diqqatni yuzaga keltiradi. Ta'lim jarayonida ta'lim beruvchining vazifasi darsda ishlash xolatini yuzaga keltirishgina emas, balki o'quvchilarning darsda o'tiladigan materialini idrok etishga tayyor turishlarini ko'zatish hamdir. Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan beriladigan ko'rsatmalarga ham bog'liq. O'qituvchining roli shundan iboratki, u o'quvchilarga tegishli ustanovkani hosil qilishi, nimani vaqtincha, nimani umrbod esda olib qolishi keraqligini, nimani butunlay esda olib qolmasdan, faqat tushunib olish kifoya qilishini, nimani so'zma-so'z esda olib qolishni, nimaning ma'nosini o'z so'zlari bilan aytib berish uchun esda olib qolish zarurligini ko'rsatib o'tishi lozim. Ko'zatishlar ko'rsatadiki, bunday ko'rsatmalar berilmaganda, o'quvchilarda ko'pincha noto'g'ri tasavvurlar vujudga keladi.

D.B.Elkonin esa o'quv faoliyatining xususiyatlarini ko'rsatib, uni mohiyatiga, mazmuniga va o'zini namoyon bo'lish shaqliga ko'ra ijtimoiylikini ta'kidlaydi. O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, uning natijasida avvalo o'quvchida o'zgarish yuz beradi. Uning mahsuli turli motivlar asosida, qurilgan bo'lishi darkor. Bu motivlar bevosita o'quvchi shaxsining o'sishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi kerak. O'quv faoliyati ta'lim, o'qish va o'rganish degan tushunchalar bilan bevosita bog'liqdir.

Dialektik nuqtai nazardan qaraganda, rivojlanish faqat sof miqdor o'zgarishlari jarayonidan, ya'ni qandaydir psixik hodisalarning, psixik xususiyatlar va sifatlarning ko'payishi yoki kamayishidan iborat emas. Psixik rivojlanishni faqat, yosh oshgan sari diqqat xajmining, psixik jarayonlar ixtiyoriyligining, ma'no jixatdan esda olib qolish va shuning kabilarning ortishi, bola fantaziyasining kamayishi, xatti-xarakatlarning

impulsivligi, idrokining utkirligi, yangiligi va xokozolardan iborat deb bo'lmaydi. Psixikaning rivojlanishi ma'lum yosh davrlarida sifat jixatdan Yangi xsusiyatlarning, ya'ni « yangidan xosil qilingan sifatlarnin» (o'smirlarda katta bulib kolganlik xissining yoki ilk o'spirinlikda mexnat qilib mmustaqilxayot kechirish extiyojining) paydo bo'lishi bilan bog'likdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'oziev E. Psixologiya. T.1994.
2. Krutestkiy V.A. Psixologiya obucheniya i vospitaniya shkolnikov.M.1976
3. Kazakov V. G. Psixologiya. M.1989
4. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T.19

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050360>

OTA ONA BILAN YOSH DAVRLARIDA BO'LADIGAN MUAMMOLAR

Dumarova Gulfira Kazimbekovna

Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Nurmuhammedova Havoxon O'tkirbek qizi

Andijon davlat chet tillar instituti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada ota-ona va farzand o'rtasidagi yoshga doir muammolar yoritilgan. Farzand tarbiya qilishda yoshning o'ziga xos xususiyatlari alohida e'tiborga olinishi lozim. Muloqot qilish farzandning yaxshi tarbiyalanishida katta ahamiyat kasb etadi.*

***Kalit so'zlar:** yosh davrlari, muloqot, aktiv, passiv, o'smirlik, balog'at.*

Oilada bola tug'ilishi bilan oila a'zolari u bilan muloqotga kirishishga harakat qiladilar. Lekin chaqaloq muloqotga darhol tayyor bo'lmasdan, u uxlaydi, yig'laydi va emadi. Chaqaloq o'zining hayotini shartsiz refleks, ya'ni qichqiriq bilan boshlaydi. Birinchi qichqiriq nutqning birinchi belgisidir. Ayrim olimlar birinchi qichqiriqni salbiy emotsiya deb ataydilar. Haqiqatdan ham chaqaloq o'zining qichqirig'i bilan uyquga, ovqatga, issiqlikka bo'lgan ehtiyojini bildiradi.

Insonning tabiati shundayki, u atrofdagilar bilan muloqotda bo'lmasdan yashay olmaydi. Bola tug'ilganda uning onasi o'zining mehrini muloqot orqali beradi. Shuningdek, oilaning boshqa kattalari ham chaqaloq bilan muloqotda bo'lmasdan turolmaydi. Kattalar tomonidan bo'ladigan to'g'ri muloqot chaqaloqda muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi. Chaqaloqda birinchi u bir oylik bo'lganda "ga", "da", "ua" kabi nutq belgilari paydo bo'ladi. Bolaning muloqoti reaktiv (passiv) yoki aktiv (faol) shaklda bo'ladi. Bolaning kattalar bilan qiladigan muloqoti dastlab kattalarning labi va ko'zlariga qarashdan boshlanadi.

Kattalar go'daklar bilan doimo ijobiy emotsional munosabatda bo'lishlari zarur. 4-5 yoshli go'dakning munosabati o'ziga xos harakterga ega. U o'z oila a'zolarini begona kishilardan ajratadi. Kattalar doimo go'dak atrofida parvona bo'laversalar, u o'yinchoqlar bilan o'ynamaydi, balki go'dak onasidan ajrasa injiq bo'lib qoladi. 7-9 yoshli bola kattalarning nutqini va harakatini diqqat bilan kuzatadi. So'ngra u

kattalarning og‘zidan chiqqan so‘zlarni takrorlashga harakat qiladi. Bu davrdagi bolalar kattalarning harakatlarini taqlid qilish orqali egallaydi. Masalan, stolni ustini artishga, idish-tovoqlarni ko‘tarishga harakat qiladi. Kattalar bolaning ehtiyojlarini qondiribgina qolmasdan, predmetlar bilan harakat qilishga ham o‘rgatadilar, ya‘ni hatti-harakatlarini boshqaradilar. Bir yoshgacha bola kattalarning nutqini tinglaydi.

3 yoshdan so‘ng bolalardagi krizis(inqiroz) davri sekinlashib qoladi. Bolaning kattalar bilan bo‘ladigan muloqotlari normallashadi. Bola bu yoshda ota-onaning diqqat markazida bo‘lmaydi, chunki uning kichik ukasi bo‘lishi mumkin. Hozirgacha u kattalarning diqqat-e‘tiborida bo‘lgani uchun endi uning fikricha ota-onasi faqat bir-biri bilan munosabatda bo‘lib, unga e‘tibor bermay qo‘yishyapti. Unga tushunarli bo‘lmagan narsalar haqida gaplashadilar. Bu unga yoqmaydi, natijada injiq bo‘lib qoladi. Haqiqatda esa bola ancha mustaqil bo‘lib qolgani uchun onasi undan ko‘ngli to‘lib, kamroq e‘tibor beradi, bu esa bolaga yoqmaydi. SHuning uchun ota-ona bu davrdagi bolalarga e‘tiborliroq bo‘lishlari lozim. SHunday vaziyat ham bo‘ladiki, oilada bola yo onasi bilan qoladi, yoki otasi bilan yashaydi. Ko‘pincha bola balog‘atga etmaganligi uchun onasi bilan yashaydi. Bunday oila noto‘liq oila deyiladi. Bunday oilada o‘sayotgan bola avval otasi yo‘qligini his qilmaydi, lekin birdaniga his qilib, u qo‘zg‘aluvchan, hissiyotga beriluvchan bo‘lib qoladi. Bu paytda onasi qaysidir qarindoshidan iltimos qilib, otasi o‘rniga bola bilan muloqotda bo‘lishlarini so‘rashi zarur. Ota-onalar farzandi uchun mas‘uliyatlikni his qilishlari lozim. CHunki bola ota-onasining munosabatlarida aybdor emas. Agar bola sog‘lom o‘ssa, uni bolalar bog‘chasiga beriladi. U erda bola yangi kishilar bilan, yangi tengdoshlari bilan yangicha munosabatlarga kirishadi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar endi o‘zlari mustaqil harakat qila oladilar. O‘zlari yuvinadilar, qiyinadilar. Lekin baribir ular ota-onalarining erkalashlariga, diqqat-e‘tiborida bo‘lishga harakat qiladilar. Ota-onalar bola tarbiyasida quyidagi usullardan foydalanadilar:

1. Avtoritar uslub - boshqarish qattiqqo‘llik asosida olib boriladi. Boladagi tashabbus ota-onalar tomonidan ta‘qiqlanadi. Har bir hatti-harakati albatta jazolanadi. Bu usul orqali tarbiyalangan bolalar qo‘rqoq, jur‘atsiz bo‘lib qoladilar, o‘z imkoniyatlarini yuzaga chiqara olmaydilar. CHunki ota-ona unga sharoit yaratib bermaydi.

2. Liberal uslub - bu usulda ota-ona farzandiga befarq bo‘ladi, u nimaga qiziqadi, nimaga layoqati borligiga qiziqmaydi. Bola nima yomon, nima yaxshiligini bila olmaydi. Natijada bolalar mustaqil va faol harakat qila olmaydilar.

3. Demokratik uslub - tarbiyaning mahsuldor usuli bo‘lib, unda ota-ona farzandiga bor mehrini berib, uning qiziqishlari, imkoniyatlari bilan hisoblashadi. Bolaning erkin fikrlashini istaydi. Bu usul bolani to‘g‘ri tarbiyalash imkonini beradi.

Ayrim oilalarda bola yolg'iz farzand bo'lgani uchun ota-ona unga barcha mehrlarini berib, uni erklatib, xudbin qilib qo'yishlari mumkin. Yoki bola ukalari tug'lganda ham o'zini yomon his qiladi. Chunki ota-ona endi kichik farzandiga ko'proq e'tibor beradi. Bunday holatlarda kattalar bolaga u endi mustaqil ish qila olishi, aqlliligini tushuntirsalar, shunda u kichik ukalariga nisbatan mehrlari bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T.: ToshDPU.2002.(o'quv qo'llanma).
2. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T.: 1999.
3. Karimova V. Akramova F. Psixologiya. T.: 2000.
4. Karimova V. Psixologiya. (o'quv qo'llanma).T.: 2002.
5. Kan-Kalik. Uchitelyu o pedagogicheskom obhenii. M. "Prosvehenie". 1987.
(o'quv qo'llanma).
6. Panasyuk A.YU. Psixologicheskaya nauka na slujbe u rukovoditelya. M. 1990.
(o'quv qo'llanma).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050392>

QOBILIYATLARNING TUZILISHI, QOBILIYAT TURLARI

Dumarova Gulfira Kazimbekovna

Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Abdusattorova Nilufar Islombek qizi

Andijon davlat chet tillar instituti talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada qobiliyat va uning turlari, shaxsning qobiliyati paydo bo'lishi va rivojlanishi haqida so'z boradi.*

***Kalit so'zlar:** Umumiy qobiliyat va uning ko'rinishlari: intellekt, kreativlik (ijodiy qobiliyat), psixomotor qobiliyatlar, sensor qobiliyatlar va h.k. Pedagogik qobiliyatlar strukturasi.*

Qobiliyatlar odamning shunday psixologik xususiyatlaridirki, bilim, ko'nikma va malakalarni orttirishning samaradorligi, tezligi shu xususiyatlarga bog'liq bo'ladi, lekin bu xususiyatlarning o'zi bilim, ko'nikma va malakalarga taalluqli bo'lmaydi. Aks holda, imtihonda qo'yilgan baho, doskada qaytarilgan javob, muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz bajarilgan yozma ishiga qarab odamning qobiliyatlari haqida qat'iy xulosa chiqarish mumkin bo'lar edi. Ammo psixologik tadqiqotlar va pedagogik tajribalarning ko'rsatishicha, ba'zan dastavval boshda nimalarnidir qila olmaydigan va buning natijasida atrofdagi boshqa odamlardan ajralib qolgan odam ta'lim olish jarayonida tez orada boshqalarni quvlab o'tib ketadi va ish ishining katta ustasi bo'lib etishadi. Unda boshqalarga qaraganda ko'proq qobiliyatlar nomoyon bo'ladi. Qobiliyatlar bilim, ko'nikma va malakalarni egallashda nomoyon bo'lsa ham, ular bilim, ko'nikma va malakalarga taalluqli bo'lmaydilar.

Qobiliyatlar va bilim, ko'nikma va malakalar biri-biri bilan aynan bir narsalar emas. Bilim, ko'nikma va malakalarga nisbatan odamning qobiliyatlari qandaydiimkoniyat tarzida nomoyon bo'ladi. Yerga tashlangan urug' ana shu urug'dan o'sib chiqishi mumkin bo'lgan boshqqa nisbatan faqat imkoniyat bo'lgani kabi odamning qobiliyatlari bilim, ko'nikma va malakalarni egallash uchun faqat imkoniyat hisoblanadi. Bu bilim, ko'nikma va malakalar egallanadimi yoki egallanmaydimi, imkoniyat haqiqatga aylanadimi yoki yo'qmi - bularning hammasi juda ko'p

sharoitlarga bog'liqdir. Bolada nomoyon bo'lgan musiqa qobiliyati uning musiqachi bo'lishiga hech bir kafolat bermaydi. Bola musiqachi bo'lishi uchun unga maxsus ta'lim berilishi, qat'iylik, salomatligining yaxshi bo'lishi, musiqa asbobi, notalar va boshqa ko'p sharoitlar bo'lishi kerak. Bularsiz qobiliyat taraqqiy etmayoq so'nishi mumkin.

Qobiliyatlar faqat faoliyatda nomoyon bo'ladi, shunda ham faqat ana shu qobiliyatlarsiz amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan faoliyatlardagina nomoyon bo'ladi. Agar odamni hali rasm solishga o'rgatmagan bo'lsa, agar u tasviriy faoliyat uchun zarur bo'lgan hech qanday malakalarni egallamagan bo'lsa, uning rasm solishga nisbatan qobiliyatlari haqida hech qanday gap bo'lishi mumkin emas. Rasm chizishga, tasviriy san'atga maxsus o'rgatish jarayonida o'quvchining qobiliyati bor yoki yo'qligi nomoyon bo'lishi mumkin.

Qobiliyat va bilim, ko'nikma va malakalarning birligi nimada ifodalanadi? Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalarning o'zida ko'rinmaydi, balki ularni egallash dinamikasida nomoyon bo'ladi, ya'ni, boshqacha qilib aytganda, mazkur faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayoni turli sharoitlarda qanchalik tez, chuqur, engil va mustahkam amalga oshirilishida nomoyon bo'ladi. Xuddi mana shu erda yuzaga chiqadigan farqlar qobiliyatlar bizga haqida gapirish imkonini beradi.

Shunday qilib, qobiliyatlar shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan va bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda nomoyon bo'ladigan individual-psixologik xususiyatidir.

QOBILIYATLARNING TURLARI

Qobiliyatlar umumiy va maxsus bo'ladi. Umumiy qobiliyatlar mavjud bo'lganda kishi faoliyatning turli xillari bilan muvaffaqiyatli shug'ullana oladi. Maxsus qobiliyatlar kishiga qandaydir bir muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanish imkoniyatini beradi. Masalan, matematik, texnikaviy, adabiy, musiqiy, tasviriy va boshqa qobiliyatlar bo'ladi.

Umumiy qobiliyatlarga ko'p hollarda intellekt, tafakkurning kreativligi va shaxsning psixomotor qobiliyatlari kiradi deb hisoblaydilar.

INTELLEKT. Yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek odamning aqliy rivojlanish darajasini o'rganishga intilish "intellekt" tushunchasini va nazariyasini yaratilishiga olib keldi. Ko'rsatib o'tganimizdek intellektini o'lchash va baholash uchun turli testlar qo'llaniladi. Ularning barchasi intellekt testlari degan umumiy nom bilan ataladilar. Biz yuqorida intellektini baholashda ko'p qo'llaniladigan testning mohiyatiga qisqa to'xtalib o'tgan edik. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, ulardagi formulalar bolalar intellektini o'lchashda qo'llaniladi.

Katta yoshli kishilar intellektini baholash uchun boshqa mezon, individual natijani biror meyor (ko'pchilikni o'rganish natijasida tajriba yo'li bilan topilgan) bilan taqqoslanadi. Quyida biz shunday jadvallardan birini keltiramiz.

Intellekt ko'effitsienti	Aqliy <u>rivojlanish darajasi</u>	% hisobida taqsimlanganlik ko'rsatgichi
IQ		
130 va yuqori	Juda yuqori	2,2
120 - 129	Yuqori	6,7
110 - 119	Yaxshi	16,1
90 - 109	O'rta	50,0
80 - 89	Past	16,1
70 - 79	Chegara ko'rsatgichi	6,7
69 va past	Aqliy zaiflik	2,1

Intellektni baholash jadvali.

Ko'rinib turibdiki, (jadvalga qarang) yuqori intellektga egalar va aqliy zaiflar 2% ni tashkil qilar ekan. Aqliy rivojlanish darajasini o'lchash ko'proq aqliy zaiflikni, ijtimoiy qarovsizlikni yoki kasbga tanlash maqsadida qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda psixologik tadqiqotlar intellektning o'zgarmasligini inkor qiluvchi, uning juda ko'plab omillarga bog'liq (ijtimoiy muhit, oila, irsiyat, motivatsiya) ekanligini ko'rsatmoqda. Shu sababli intellekt ko'effitsienti kishining taqdirini belgilovchi birdan-bir ko'rsatgich sifatida qo'llanilishi mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Davletshin M.G. YOsh davrlar va pedagogik psixologiya asoslari. -Toshkent: TDPU, 2006. – 43 b.
2. Davletshin M.G. Техническая одарённость и ее выявление О‘zbekistonning iste’dodli bolalari Respublika ilmiy-amaliy konfrensiya materiallari. –Termiz, 1992. - B. 53- 55.
3. Исмоиловна А. З., Нарзуллаевна К. Г. (2022). В процессе формирования личности, преодоления эмоционального состояния в семейном окружении. Евразийский журнал гуманитарных и социальных наук, 6, 31-33.
4. Ismoilovna, A. Z. (2021). Methodology of organizational capacity development in gifted children. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1957- 1961.
5. Ismoilovna, A. Z. (2022). Prerequisites for identifying gifted children and shaping their abilities. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 308-311.
6. Ismoilovna, A. Z. (2023, February). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLLARDA BILISH JARAYONLARINING RIVOJLANISHI. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 2, No. 2, pp. 204-210).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050518>

ILK O‘SPIRINLIK DAVRIDA INTELEKTUAL VA EMOTSIONAL RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Abduqayumova Feruzabonu Mirzoxid qizi

Andijon davlat chet tillar instituti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada ilk o‘spirinlik davrida yoshlarning rivojlanishi, duch keladigan muammolari haqida so‘z boradi. Hozirgi kunda yoshlarning aqliy va ruhiy rivojlanishi ularning kelajakda yetuk kadr bo‘lishlarida juda muhim. Shu sababdan ularning emotsional va intellektual rivojlanishiga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Kalit so‘zlar: O‘spirinlik, rivojlanish, emotsiya, rivojlanish davrlari, aql-idrok.

Ilk o‘spirinlik eng muhim psixologik xususiyati – o‘z ichki dunyosini kashf etadilar. Ular o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglaydilar, aqliy va jismoniy imkoniyatlarini qiyosiy baholay oladilar. Ularning yana bir xususiyati murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch vijdon hissi, o‘z qadr-qimmatini sezish kabi xislatlardir. Umuman, o‘z-o‘zini anglash - quvonchli, hayajonli hodisadir. Ayni vaqtda bu his dramatik xavotirli kechinmalarga ham sabab bo‘lishi mumkin. O‘spirin kechinmalarida asosiy o‘rinni kelajak haqidagi o‘ylar egallaydi.

O‘spirinlar uchun yana bir muhim kechinma o‘zining tashqi ko‘rinishi haqidagi o‘ylardir. Juda ko‘pchilik o‘spirinlar o‘z tashqi ko‘rinishini o‘zgartirishni xohlagan bo‘ladilar. Tashqi ko‘rinishlaridagi ozgina kamchilik ular uchun “fojia” darajasiga ko‘tariladi.

Umuman, refleksiyaning o‘sishi, o‘z “men”iga qiziqishning ortishi barcha o‘spirinlarga xos xususiyat. Lekin bu kechinmalar shaxs rivojlanishining qiyinchiliklari bo‘lib, o‘tkinchi xarakterga ega, umuman olganda o‘spirinlik juda baxtli davr sifatida esda qoladi. O‘spirinlarda refleksiyaning kechishi ko‘pgina ijtimoiy, individual-tipologik, biografik omillarga bog‘liqdir.

O‘spirinlar aql-idrokining xususiyatlari. Bu yoshda o‘quvchilarda bilish jarayonlari kichik yoshdagilar kabi intensiv o‘smasa-da, lekin mustahkamlanib, stabillashib boradi. O‘spirinlarda barcha faoliyat turlarida mustaqil fikr yurita olmaslik ularning jiddiy kamchiligidir. Fan o‘qituvchilari har bir predmetdan o‘spirinlarni

original fikr yuritishga o'rgatishlari zarur. Tafakkur bilan birga o'quvchining nutq faoliyati ham o'sadi.

O'spirinlik qobiliyati va layoqatlari o'qish faoliyati davomida namoyon bo'la boshlaydi. O'spirinlarda maxsus qobiliyatlar ko'zga tashlanadi.

Kasb tanlash muammosi. Albatta, kasb tanlash muammosi o'spirin hal qilishi kerak bo'lgan eng muhim muammolardan biridir. Maktabni bitirguncha hamma o'quvchilar ham bo'lajak kasbni aniq tanlaydi deb bo'lmaydi. O'spirinlarning ba'zilar kasblari haqida aniq tasavvurga ega bo'ladilar, rejalarini oldindan tuzadilar. Ba'zilar esa kasblarni ota-ona yoki boshqa kattalarning ta'risida tanlaydilar. Ba'zi o'spirinlar esa bo'lajak kasblarini tasodifiy sabablarga ko'ra tanlaydilar. (o'quv yurti uyiga yaqin bo'lgani uchun, o'rtog'i shu o'qishga kirgani uchun va h.k.) Bu esa keyinchalik tanlagan kasbidan ko'ngli sovishi, o'z kasbidan norozi bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'spirinlarning o'zaro munosabatlari. O'spirinlar do'stlik tuyg'usini insoniy munosabatlarning eng muhimi deb hisoblaydilar. Ular do'stlikka juda katta talablar qo'yadilar. O'spirinlar do'stlikning eng muhim funkciyalaridan biri uning o'ziga xos "psixoteropiya" rolini o'ynashidir. O'spirin o'z "men"ining hurmat qilinishi, qo'llab-quvvatlanishini do'stidan kutadi. O'spirinlar odatda o'z jinsidan, tengdoshlaridan do'st tanlaydi. Qizlarning va yigitlarning do'stligi orasidagi tafovutlar hali to'liq o'rganilmagan. Bu yoshda yigit va qizlar o'rtasida ilk romantik munosabatlar paydo bo'ladi. Shunisi qiziqarliki, bu munosabatlar "epidemiya" xarakteriga ega. Ba'zi guruhlarda hamma shu "kasallik" bilan og'risa, ba'zilarida umuman bunday munosabatlar bo'lmaydi.

Odatda biologik, jismoniy rivojlanish barcha ilk o'spirinlarda bioquvvatning oshib borishidan dalolat beradi. Ularda mehnat faoliyatining murakkablashuvi yangi mehnat ko'nikmalari va malakalarining vujudga kelishiga olib keladi, lekin bunday rivojlanish ilk o'spirinlarning psixikasiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi, albatta. Mazkur yoshdagi qizlarda esa o'zlarining tashqi ko'rinishlariga, qiyofalariga nisbatan shaxsiy munosabatlari, e'tiborlari, qiziqishlari, mayllari tobora kuchayib boradi. Ularda, aksariyat hollarda o'zlarining tashqi ko'rinishlari yoki qiyofalarini anglagan yoki unshalik anglamagan holda o'zlarini yuqori baholashga intiladilar. Ilk o'spirinlik davrida o'g'il-qizlardagi o'zini o'zi yuqori baholash, noadekvatlik keyinshalik (yosh davrlari ning keyingi bosqichida) hayoti va faoliyati davomida saqlanib qolishi, dinamik stereotip tus olish ehtimoli mavjud bo'ladi. Mazkur tendensiyaning saqlanib qolish xususiyatini franso'z olimlari eksperimental tarzda o'rganish orqali ularda o'zini o'zi baholash darajasini aniqlaganlar. Tadqiqotchilar oradan 30 yil o'tgach, xuddi shu sinaluvchilarni yig'ib, ular bilan o'zini o'zi baholash yuzasidan tajriba ishlarini o'tkazganlar. Olingan natijalarni psixologik tahlil qilgan olimlarning fikrlarisha, ilk

o'spirinlik davrida dominantlik xususiyati yaqqol ko'zga tashlanmagan sinaluvchilarda oradan 30 yil o'tgandan keyin ham mazkur stereotip tubdan yo'qolmagan. Psixologik ma'lumotlarning tahliliga karaganda, kuchsiz, zaif, past bo'yli yoki ko'rimsiz, notekislik fenomeni mavjud ilk o'spirinlar o'smirlardan farqli o'laroq injiqlik, qaysarlik qilmaydilar, tevarak-atrofdagi odamlar bilan shaxslararo munosabatlarda faqat nizoli holatlarga kirmaydilar. Vaholanki, bunday toifadagi ilk o'spirinlar o'zlarining asosiy diqqatlarini o'z-o'zini tarbiyalashga, kamol toptirishga, zaruriy shaxs xususiyatlarini shakllantirishga qaratadilar. Bu mayl ta'sirida jismoniy jihatdan kuchsiz, zaif his etgan ilk o'spirinlar fizkultura va sport bilan jiddiy, maqsadga muvofiq tarzda, maxsus shug'ullana boshlaydilar, qolaversa o'zlarining aqliy rivojlanishlariga, mustaqil fikr yuritishlariga alohida e'tibor beradilar. Mazkur davrda ham asosiy faoliyat o'qish, kasb-hunar tanlash bo'lib qolaveradi, lekin ularga nisbatan qiziqish biroz pasayadi, tanlab munosabatga kirishish kuchayadi, ya'ni dif-ferensiatsiya dominantlik xususiyat kasb etadi. Bu ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik voqelikning ham o'ziga xos muayyan omillari, sabablari mavjud. Agar o'smirlikda asosiy faoliyat muomala, shaxslararo munosabat bo'lib hisoblansa, ilk o'spirinlik davriga kelib, undan oldingi ontogenetik bosqichdan farqli o'laroq o'qishga nisbatan qiziqish jonlana boradi, chunki bu davrda ta'lim subyektlari oldida akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlarni bitirishdek mas'uliyat yotganligi harakatlantiruvchi kuch funksiyasini bajaradi. Bilish va kognitiv jarayonlarning barqarorligi, o'sganligi, takomillashganligi, kasbiy malakalar shakllanganligi o'quv jarayonining sifat va miqdor jihatdan o'zgarganligidan dalolat beradi. O'zgarishlarning miqdoriy jihatdan ko'rinishlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Yaqqol (konkret) va mavhum (abstrakt) ilmiy tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar.

2. Kognitiv faoliyatning jarayonlari, operatsiyalari rivojlanganligi: taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish, tasniflash va hokazo.3. Esda olib qolishning ratsional usullarining mavjudligi (so'z-mantiq xotirasiga asoslangan holda).

4. Muammoli vaziyatlar va ularning eshimini topish imkoniyatlari

5. Ijodiylik (kreationsiya) usullari vujudga kelayotganligi.

O'zini o'zi baholash va nazorat qilish uquvi shakllanayotganligi.

Odatda sifat o'zgarishlarining tarkibiga o'quv faoliyatining motivatsion va mohiyat jihatidan o'zgarishning variantlari kiradi. Motivatsion o'zgarish to'g'risida shuni ta'kidlash joizki, o'quv faoliyati ilk o'spirin uchun shaxslararo munosabatlarda o'z o'rnini topish, jamda (sinf, kurs) ishida o'zini tasdiqlash, tan oldirish, mustaqil turmushga, hayotga kirishga tayyorgarlik ko'rishning motivlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu motivlarning barchasi ilk o'spirin uchun shaxsiy ma'no kasb etadi. Shaxsning motivatsiya tuzilishida yuksak ijtimoiy motivlardan jamiyatning to'laqonli,

teng huquqli a'zosi bo'lish, xalqqa va Vatanga xizmat qilish, foyda yoki naf keltirish katta o'rin egallaydi. Kognitiv faoliyatda o'quv jarayoniga va bevosita unda berilayotgan materiallarning (aksariyat fan asoslari) mohiyatiga nisbatan qiziqish ilk o'spirinlarda o'ziga xos xususiyatga ega (rasmiy yoki norasmiy nuqtai nazaridan yondashish). Yuqorida fikr, mulohaza va mushohadalardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash lozimki, bu davrga kelib o'quv faoliyatining barcha motivlari (hatto ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchilari ham) jipslashib, barqaror tus egallaydi. Ushbu motivlarning eng ahamiyatli, o'ziga xos tomonlari – bu ularning ixtiyoriyligidir. Boshqasha so'z bilan aytganda, ilk o'spirin (akademik litsey va kasb-hunar kolleji subyektlari) bugun faoliyatini o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga erishishga qaratishidir. O'quv faoliyatining bu motivatsiya sohasida differensial (individual) o'zini o'zi baholash xamda nazorat qilish alohida o'rin tutadi. O'zini o'zi bunday yo'sinda baholash (orttirib, pasaytirib, xolisona, haqqoniy) ilk o'spirinning qaysi soxa kuchli va keysida kuchsiz ekanligini to'g'ri (adekvat) baholashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida o'zini o'zi rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ro'yobga shiqarish, o'zini o'zi namoyon etish, o'ziga o'zi buyruq berish kabilarni takomillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. E.G'oziev. «Psixologiya». Toshkent. «O'qituvchi». 1994.
2. E.G'oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
3. Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979
4. Mudrik A.V. O vospitaniy starsheklassnikov. M.: 1981
5. Klimov E.A. Put' v professiyu. Leningrad: 1980
6. Zaxarova A.V. Psixologiya obucheniya starsheklassnikov. Riga: 1980

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Valikulova, A. V. qizi . (2024). TIJORAT BANKLARINING KREDIT OPERATSIYALARI VA KREDIT PORTFELI TAHLILI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 4–7. https://doi.org/10.5281/zenodo.11047566
2	
	Karamatova, P. S. qizi ., & Ismoilova, S. B. qizi . (2024). ALISHER NAVOIY ASARLARI TILI LEKSIKASI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 8–10. https://doi.org/10.5281/zenodo.11047590
3	
	Sharifxo'jaev, S. A., & Kamilova, Z. A. (2024). OSIYO-TINCH OKEANI MAMLAKATLARI IQTISODIYOTINI MODERNIZATSIYA QILISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 11–19. https://doi.org/10.5281/zenodo.11047636
4	
	Sharifboyeva, F. O. qizi . (2024). ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ISLOM DININING AHAMIYATI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 20–25. https://doi.org/10.5281/zenodo.11047658
5	
	Kholmonov, S. K., & Nurmukhamedova, T. U. (2024). ON USING REMOTE LABS FOR ENGINEERING EDUCATION. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 26–30. https://doi.org/10.5281/zenodo.11047743
6	
	O'razov, S. S. (2024). KURSANTLARNI JISMONIY SIFATINI RIVOJLANTIRISHDA GIMNASTIKANING ROLI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 31–34. https://doi.org/10.5281/zenodo.11047756

7

Панжиева, К. Т., & Тиллаева, М. Е. (2024). РОЛЬ ЛЕКСИКОЛОГИИ В ГРАММАТИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 35–39. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047823>

8

Azizov, O. E. (2024). TA'LIM VA TARBIYA BERISH JARAYONIDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI MUNOSABATLARINI MUSTAHKAMLASHDA MOTIVATSIYASINING O'RNI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 40–43. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047886>

9

Қамбарова, Н. (2024). ТАСВИРИЙ САЊАТ ДАРСЛАРИДА КЎРГАЗМАЛИЛИК ВА УЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 44–48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047937>

10

Қамбарова, Н. (2024). 1-4-СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САЊАТ МАШҒУЛОТЛАРИ ВА УЛАРНИ ЎҚИТИШ. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 49–52. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11047997>

11

Нумонова, М. Л., & Тиллаева, М. Е. (2024). МОРФОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 53–56. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048489>

12

Холпулатова, С., & Тиллаева, М. Е. (2024). СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 57–60. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048541>

13

Жабборова, Б. Х., & Тиллаева, М. Е. (2024). ФРАЗЕОЛОГИЗМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 61–66. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048645>

14

Parmankulova, D. R., & Safarova, F. I. (2024). EFFICIENT WAYS AND METHODS OF USING CRITICAL THINKING TECHNOLOGY IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 67–76. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048808>

15

Usanov, S. (2024). O'QUVCHILAR BILIM EGALLASHNING ASOSIY BOSQICHLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 77–82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048988>

16

Худойбергенова, П. Т., & Махмудалиев, С. С. ўғли . (2024). ХАЛК МАЪРИФАТИ УЧУН КУРАШГАН ЖАДИДЧИЛАР. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 83–86. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049033>

17

Худойбергенова, П. Т., & Махмудалиев, С. С. ўғли . (2024). ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР БИЛАН СИЁСИЙ, ИҚТИСОДИЙ ВА МАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИ. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 87–91. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049126>

18

Турсунова, М. (2024). СКЛОНЕНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НАРОДНОЙ ЛАТЫНИ И В ПЕРВЫЙ ПЕРИОД СТАРОФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА (ДО 1100 Г.). INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 92–95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049450>

19

Shamsudinova, I., Fozilova, G., & Abdullayeva, S. (2024). BOBUR ASARLARIDAGI SOF TURKIY SO‘ZLARNING LEKSIK VA MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 96–102. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049579>

20

Sultonova, M. S. qizi . (2024). KOREYA TA'LIM USULINING RIVOJLANISHI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 103–108. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049641>

21

Shahrizoda, B. I. qizi . (2024). GYOTE VA VOHIDOV. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 109–112. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049753>

22

Akramov, X. B. o'g'li . (2024). ELEKTRON TIJORATDAGI TENDENSIYALAR VA INNOVATSIYALAR. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 113–115. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049861>

23

Akramov, X. B. o'g'li . (2024). BANK PLASTIK KARTALARI ORQALI TO'LOVLARNING RIVOJLANISHI HAMDA AHAMIYATI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 116–118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11049946>

24

Zaynidinov, B. S. o'g'li ., & Eshdavlatov, E. U. (2024). MOTOR MOYLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA AVTOMOBIL DVIGATELLARINI ISHLASH SHAROITIDA QO'LLANILISHI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 119–121. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050083>

25

Назарова, И. И. (2024). ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БАСНИ ЖАНА ДЕ ЛАФОНТЕНА ВОЛК И ЯГНЕНОК. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 122–125. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050139>

26

Xalimova, N. N. (2024). O'SMIRLARDA BILISHGA BO'LGAN QIZIQISHLARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 126–129. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050267>

27

Dumarova, G. K., & Bozorova, D. B. qizi . (2024). PSIXIK RIVOJLANISH VA UNING XUSUSIYATLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 130–133. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050314>

28

Dumarova, G. K., & Nurmammedova, H. O. qizi . (2024). OTA ONA BILAN YOSH DAVRLARIDA BO'LADIGAN MUAMMOLAR. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 134–136. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050360>

29

Dumarova, G. K., & Abdusattorova, N. I. qizi . (2024). QOBILIYATLARNING TUZILISHI, QOBILIYAT TURLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 137–140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050392>

30

Abduqayumova, F. M. qizi . (2024). ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA INTELEKTUAL VA EMOTSIONAL RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(6), 141–144. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050518>